

ISBN 978-86-80029-65-8

89

ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
„ЈОВАН ЦВИЈИЋ“ САНУ

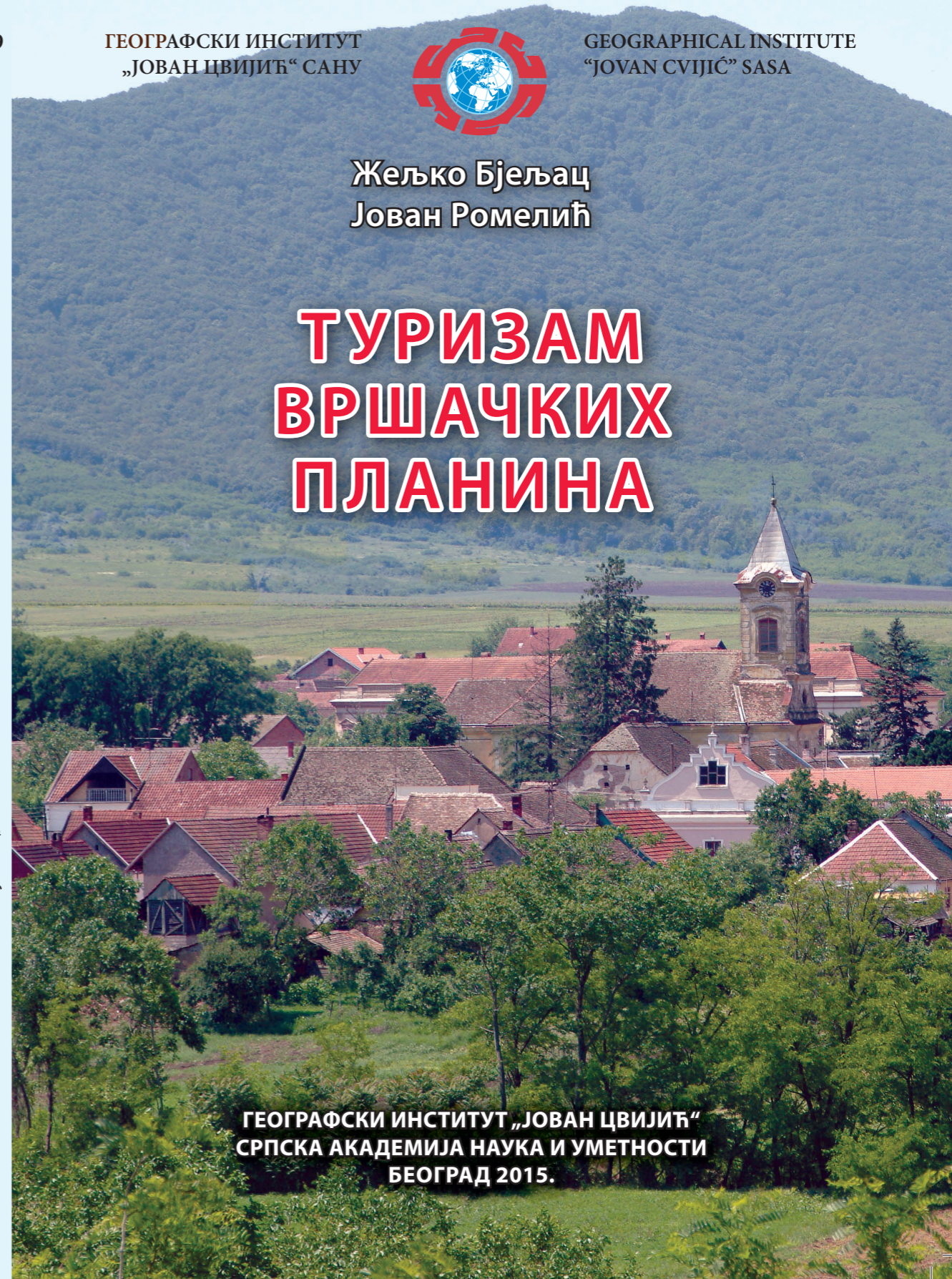

GEOGRAPHICAL INSTITUTE
"JOVAN CVIJIC" SASA

Жељко Бјељац
Јован Ромелић

ТУРИЗАМ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА

Жељко Бјељац, Јован Ромелић
ТУРИЗАМ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА

ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЈОВАН ЦВИЈИЋ“
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
БЕОГРАД 2015.

Жељко Бјељац, Јован Ромелић

ТУРИЗАМ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА

БЕОГРАД 2015

**GEOGRAPHICAL INSTITUTE "JOVAN CVIJIĆ"
SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS**

**SPECIAL ISSUE
No. 89**

**ŽELJKO BJELJAC, JOVAN ROMELIĆ
TOURISM ON VRŠAC MOUNTAIN**

BELGRADE 2015

**ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЈОВАН ЦВИЈИЋ“
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ**

**ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 89**

**ЖЕЉКО БЈЕЉАЦ, ЈОВАН РОМЕЛИЋ
ТУРИЗАМ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА**

БЕОГРАД 2015

ИЗДАВАЧ / PUBLISHER

Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ

11000 Београд, Буре Јакшића 9, РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Geographical institute “Jovan Cvijić” SASA

11000 Belgrade, Djure Jaksica 9, REPUBLIC OF SERBIA

Telephone / fax: +381 11 26–37–597, E-mail: general@gi.sanu.ac.rs

ЗА ИЗДАВАЧА / ACTING PUBLISHER

Милан Радовановић

Прихваћено на седници Научног већа Института 29.09.2014.

Accepted at the meeting of the Institute’s Editorial Board on 29.09.2014.

УРЕДНИК / EDITOR

Александра Терзић/ Aleksandra Terzić

РЕЦЕНЗЕНТИ/REVIEWERS:

проф. Др Владимир Стојановић./ Prof. Ph.D Vladimir Stojanović

проф. Др Добрица Јовичић/ Prof. Ph.D Dobrica Jovičić

Др Славољуб Вујовић/ Ph.D Slavoljub Vujović

ЛЕКТУРА/ LANGUAGE EDITING

Јасна Татић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК / TECHNICAL EDITOR

Александра Терзић/ Aleksandra Terzić

ЕНГЛЕСКИ ПРЕВОД/ENGLISH TRANSLATION

Жељко Бјељац/Željko Bjeljac

ДИЗАЈН КОРИЦА / COVER DESIGN

Colorgrafx doo.

ШТАМПАЊЕ ОВЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ ОМОГУЋИЛО ЈЕ / PRINTING OF THIS
PUBLICATION WAS SUPPORTED BY

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије /Ministry for
Education, Science and Technological Development of Republic Serbia

ТИРАЖ / CIRCULATION

300

ШТАМПА / PRINTED BY

Colorgrafx doo.

ВЕБ ПРЕЗЕНТАЦИЈА / WEB PRESENTATION

www.gi.sanu.ac.rs

ФОТОГРАФИЈЕ НА КОРИЦАМА / COVER PHOTOS

Гудурички врх –поглед из села Гудурица (фото Владимир Стојановић)

Gudurica peak-view from village Gudurica (photo by Vladimir Stojanović)

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	1
УВОД	3
Историјат развоја туризма на простору Вршачких планина	4
Туристичко-географски положај	6
ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКИ ТУРИСТИЧКИ РЕСУРСИ	
ПРИВРЕДНЕ ЦЕЛИНЕ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА	9
Релјеф	10
Клима	14
Хидрографија	16
Биогеографске туристичке вредности	18
АНТРОПОГЕОГРАФСКИ ТУРИСТИЧКИ РЕСУРСИ	
ПРИВРЕДНЕ ЦЕЛИНЕ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА	24
Становништво	25
Насеља	28
<i>Вршац</i>	29
<i>Велико Средиште</i>	30
<i>Гудурица</i>	32
<i>Јабланка</i>	35
<i>Мало Средиште</i>	36
<i>Марковац</i>	37
<i>Мали Жам</i>	38
<i>Месић</i>	38
<i>Сочица</i>	39
<i>Привредне делатности као туристички потенцијал</i>	40
Културна баштина привредне целине Вршачких планина	46
<i>Археолошка налазишта и збирке</i>	47
<i>Просторно-историјске културне целине</i>	49
<i>Сакрални објекти</i>	51
<i>Споменичко наслеђе</i>	53
<i>Споменици културе, спомен-обележја и знаменита места</i>	54
<i>Установе културе</i>	54

Нематеријално културно наслеђе	57
<i>Етнографске вредности</i>	58
<i>Манифестационе вредности</i>	59
ТУРИЗМОЛОШКО ВРЕДНОВАЊЕ ПРИРОДНИХ И АНТРОПОГЕНИХ ТУРИСТИЧКИХ РЕСУРСА ПРИВРЕДНЕ ЦЕЛИНЕ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА	61
Туризмолошко вредновање природно-географских ресурса	65
Туризмолошко вредновање антропогеографских ресурса	69
МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА НА ПРОСТОРУ ПРИВРЕДНЕ ЦЕЛИНЕ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА	77
Саобраћајно-туристичка инфраструктура	78
Смештајни капацитети	80
Организованост, планирање и стратегија развоја туризма	83
ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ НА ПОДРУЧЈУ ПРИВРЕДНЕ ЦЕЛИНЕ ВРШАЧКЕ ПЛАНИНЕ	87
ВИДОВИ ТУРИЗМА ЗАСТУПЉЕНИ НА ПОДРУЧЈУ ПРИВРЕДНЕ ЦЕЛИНЕ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА	91
Излетнички-викенд туризам	91
<i>Излетнички туризам</i>	91
<i>Викенд туризам</i>	94
Спортско - рекреативни туризам	96
Ловни туризам	102
Еко-рурални туризам	104
Транзитни туризам	107
Културни туризам	108
Верски туризам	109
Манифестациони туризам	111
КОНКУРЕНТНОСТ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА КАО ТУРИСТИЧКЕ ДЕСТИНАЦИЈЕ У ОДНОСУ НА КОМПЛЕМЕНТАРНЕ ВРЕДНОСТИ У ОКРУЖЕЊУ	115
ЗАКЉУЧАК	125
SUMMARY	130
ЛИТЕРАТУРА	134

ПРЕДГОВОР

Монографија „Туризам Вршачких планина“ представља први опширнији рад о туризму ових планина. Прво монографско дело регионално-географског карактера написао је Бранислав Букуров пре више од шест деценија. Остали радови који јој претходе или су настали као резултат новијих истраживања, углавном се баве физичкогеографским проблемима ових планина. Међу њима се нарочито истичу радови у оквиру пројекта Матице српске који је имао континуитет у процесу истраживања појединих компонената овог простора. Међутим, истраживачки процес је прекинут у фази преласка на друштвеногеографска истраживања, првенствено због неодговарајућих статистичких података и финансијских разлога. Туризам је претежно истраживан од стране аутора који су радили на пројектима ширег простора у чије оквире улазе и ове планине или појединим мањим радовима објављиваним у научним часописима у издању Природно-математичког факултета у Новом Саду, Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, Географског факултета из Београда и Матице српске.

Термин „Вршачке планине“, за овакав, релативно скучен простор, састављен из више релативно ниских микроцелина, претежно се користи у научним и стручним радовима. Овакав назив је научно темељно образложен најпре у радовима Бранислава Букурова, а затим потврђен применом новијих истраживачких метода у радовима Милоша Зеремског. Локално становништво, међутим, готово искључиво користи израз „Вршачки брег“.

Туристички потенцијал Вршачких планина је највећим делом добио на значају због чињенице да се налази у изразито равничарској средини и као такав представља за околно становништво истинску атракцију. Као веома специфичан природно-географски комплекс, ове планине су за локално равничарско становништво биле у прошлости место заштите од напада освајача, а касније место за специфичне видове привређивања (виноградарство и сточарство). Такође, представљале су и место за групно и индивидуално планинарење, излете, рекреацију уопште или стално и секундарно боравиште.

У процесу организације привређивања и живота уопште, за становништво Вршца и мањих локалних насеља, али и удаљенијих панонских градских насеља, Вршачке планине су биле, пре свега, симбол активног одмора, посете и периодичног боравка у другачијој, привлачној и здравој средини. Такав став становништва је потребно подстицати, поред осталог и

Туризам Вршачких планина

активностима на туристичкој валоризацији и побољшању њихове туристичке употребне вредности. Отуда се надамо да ће и овај рад представљати скроман допринос таквој тежњи и потреби.

За помоћ приликом израде ове монографије захваљујемо се издавачу, Географском институту „Јован Цвијић“ САНУ и рецензентима на подршци и указаним сугестијама. Посебно се захваљујемо уреднику и техничком уреднику др Александри Терзић, за корисне сугестије, стрпљење и велику помоћ при изради ове монографије. Посебно се захваљујемо и госпођи Татјани Палковач, директорки Туристичке организације општине Вршац, др Владимиру Стојановићу редовном професору Природно-математичког факултета Универзитета у Новом Саду, мр Јовани Бранков и мр Ани Панцић као и мр Миловану Миливојевићу, на помоћи при изради карте, за уступљене податке и фотографије. Такође, овај рад је део истраживања у оквиру пројеката 47007III и 447027III, финансираних од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

УВОД

Вршачке планине са својим природним и антропогеографским карактеристикама представљају значајан туристички потенцијал у укупној туристичкој понуди Баната, Војводине и Србије. „Својим виноградарством, туризмом и шумарством оне су спона између равничарских земљорадничких и планинских шумско-рударских области“ (Букуров, 1950). Као погранична планина, Вршачке планине се налазе у додирној зони српске и румунске етничке групе, што указује на мултиетничност простора и богатство антропогеним туристичким вредностима. Туризам базиран на виноградарству и етнографском богатству Вршачких планина је привредна делатност која има услова да поспешује и укупни економски развој овог простора.

Вршачке планине имају релативно дугу туристичку традицију, посебно изражену у виду локалних и регионалних кретања посетилаца према појединим локалитетима и пунктовима који поседују вредније туристичке атрибуте. То су махом излетничка кретања, планинарење или боравак у кућама за одмор и рекреацију и слично. Туризам, као привредна делатност, може донети велике користи Вршцу и околним селима, како је то написао Бранислав Букуров у монографији „Вршачке планине“ (1950). „Вршачке планине, у контексту равничарског карактера Војводине представљају неуобичајен и интригантан предео погодан за развој локалног и регионалног туризма“ (Ромелић и Томић, 1991).

Вршачке планине као рељефна целина одређене индивидуалности биле су довољно самосвојан и динамичан фактор који је утицао на формирање сложеног комплекса темељних природних туристичких ресурса. Односно, „Вршачке планине са својом висином и шумским комплексом омогућавају развој туризма са становишта хигијенско-здравствених услова, првенствено због већих ваздушних струјања, нижег ваздушног притиска и повећане суме ултраљубичастог зрачења“ (Ромелић и Томић, 1991). Отуда природни фактори, и поред солидног фонда антропогених вредности, имају примарни значај.

Историјат развоја туризма на простору Вршачких планина

До почетка 19. века излетничка кретања на Вршачким планинама нису имала институционални карактер. Али, од тог времена јављају се тенденције организовања масовних излета са посебно припремљеним, односно испланираним програмом и временом боравка. Организују се балови, карневали и други облици забаве. Овакви подухвати су се показали плодноним, тако да су изискивали потребу за организовањем друштава која су се бринула око израде инфраструктурног система – прилазни путеви, излетишта и свратишта.

Тако је на превоју Превала, 1870. године подигнут ресторан са парковским простором за излетнике, а 1961. године на путу Вршац–Месић изграђено свратиште „Калуђерски бирт“, које се и до данас одржало иако је у руинираном стању (Туристичка организација општине Вршац).

Први писани документ о вршачком вину је из 1494. године (када је за буре вршачког вина двор мађарског краља Владислава II платио 10,5 дуката). Прва изложба вина у Вршцу одржана је у кафани „Код два кључа“ 1857. године. Прво туристичко друштво „Северни пол“ основано је 1876. године, затим су основана и друга друштва: „Пријатељи природе“, „Друштво пријатеља паркова“, „Риклијанер“ и „Друштво за чување здравља и природно лечење“. По својој оригиналности и предузимљивости посебно се истицало „Друштво за чување здравља и природно лечење“, под вођством Швајцарца Арнолда Риклија. Друштво су чинили поборници лечења сунцем, ваздухом и водом. За потребе окупљања и излагања природним агенсима, чланови друштва су изградили грађевински објекат на главном излетничком путу, тзв. Топовском путу. Године 1895. основан је Завод за природно лечење „Риклијев бунар“, који је од маја до октобра пружао услуге лечења многих болести. Друштво је наставило са својим радом и после Првог светског рата (Бранков, 2010; Бјељац, Ромелић и Бранков, 2011).

Свест о санатогеним вредностима планина утицала је на изградњу већих објеката – санаторијума. Први, под именом „Санитас“, основао је Лудвиг Мехеш, 1911-1912. године, на западном подножју планина. Санаторијум откупљују акционарска друштва и држе га до 1944. године. Осим овог, основано је између два рата још три санаторијума у власништву истакнутијих лекара (Razvoj turizma južnobačkog područja, 1972).

После Другог светског рата бригу о одржавању излетишта, планинарских стаза и прилазних путева преузимају планинарска, извиђачка, друштва

Туризам Вршачких планина

горана и др. Осим тога, у склопу синдикалне организације сваке године су почетком пролећа организоване акције радника свих вршачких предузећа и установа на нивелисању путева и уређењу ивичне вегетације. Међу наведеним друштвима континуираност оваквих акција једино је одржало Планинарско-смучарско друштво „Вршачка кула“, основано 1949. године. Оно је заснивало и одржавало сарадњу са сличним друштвима у земљи. Имало је улогу домаћина и водича обиласка планина од стране других планинарских друштава, организовало је планинарење својих чланова по планинама у другим деловима земље, као и курсеве за планинарске водиче, итд.

Простор Вршца и Вршачких планина, према Б. Букурову (1950),¹ већ током осамдесетих година 19. века, бележи посете страних туриста. Према тим подацима, 1881. године је на територији Вршца боравило 1.860 странаца, 1883. године 1.818, а 1885. године 1.669 страних посетилаца. То су махом били привредници, што указује да је Вршац у том периоду био и значајан привредни центар. Током њиховог боравка, организовали су се излети са припремљеним садржајем обиласка културних знаменитости Вршца и Вршачких планина, спортско-рекреативног и манифестационог карактера.

Између два светска рата Вршац је важио за значајно туристичко место. Према статистици Дунавске бановине (Хил, 1940), у другој половини 1937. године, на простору Вршца је боравило 2.976 туриста, са 11.604 ноћења (са просечним боравком од 3,9 дана), у исто време 1938. године 2.847 туриста и 11.575 ноћења (са просечним боравком од 4,1 дан). Током целе 1939. године Вршац је посетило 5.203 туриста који су боравили 21.001 ноћ (просечан боравак од 4,0 дана). Ова статистика показује и порекло посетилаца 1939. године. Туристи из Аустрије, Немачке и Румуније су чинили 15,8% од укупног броја посетилаца у Вршцу, а остварили су 19,4% укупног броја ноћења. Период после Другог светског рата, педесетих и шездесетих година 20. века, карактеристичан је по тзв. масовном туризму², односно видовима излетнички (викенд) и спортско-рекреативни.

¹ Који цитира рад Феликса Миликера „Повесница слободне краљевске вароши Вршца“

² Базиран на синдикалним излетима и рекреацији

Туристичко-географски положај Вршачких планина

Вршачке планине налазе се у североисточном делу Србије (југоисточном делу АП Војводине), простиру се источно од Вршца и пружају преко српско-румунске границе, у правцу запад–исток до реке Черне, са укупном површином од 172 km². Од тога 122 km² је на територији Србије, а остатак од 50 km² припада Румунији (Давидовић, Љ. Миљковић и Ристановић, 2003). Захвата површину од 45.000 хектара, у дужини од 19 km и просечне ширине пет до шест километара. Својим обликом оне су потпуно „самосталан и јасно издвојен геоморфолошки предео који се западно спаја са Панонском низијом, а источно и јужно преко валовитог земљишта прелази у Банатске планине“ (Букуров, 1950), (карта 1).

Вршачке планине се према различитим ауторима третирају као једна привредно-географска целина, јер се не може стриктно раздвојити централни планински масив од непосредне околине како су то издвојили у својим истраживањима Букуров (1950), Зеремски (1985), Ромелић и Томић (1991), Кицошев (2005), Бјелџац и Ромелић (2004) и други. Према Букурову (1950), ова привредно-географска целина обухвата осам насеља (Вршац, Марковац, Гудурица, Велико Средиште, Мало Средиште, Месић, Сочица, Јабланка) који припадају територији општине Вршац. На територији Румуније, овој привредно-географској целини припада седам насеља (Комориште, Какова, Варадиа, Мерчина, Врани, Чорте, Лацунаш).

С обзиром на правац пружања, геосаобраћајни положај и гравитациону зону Вршачких планина, привредно-географска зона Вршачких планина, према истраживањима аутора ове монографије, обухвата осим Вршачких планина и атаре девет насеља, са укупном површином од 424 km². То су насеља: Вршац, Марковац, Гудурица, Велико Средиште, Мало Средиште, Месић, Сочица, Мали Жам и Јабланка, са 23.472 ha.

Границе те целине су: долина реке Черне и државна граница према Румунији на истоку, Марковачки поток и Мали вршачки рит на северу, Гузајна, Мали Караш, Месићки поток и државна граница према Румунији на југу. Западна граница није јасно изражена, а обухвата део канала Вршац – Велико Средиште, лесну терасу и Месићки поток.

Вредност туристичко-географског положаја Вршачких планина треба посматрати у односу на суседне комплементарне вредности у Србији (Банатска пешчара, Белоцркванска језера, Царска бара) и Румунији (Банатске планине), као и на основу удаљености од контрактивних

Туризам Вршачких планина

(дисперзивних) зона. Туристичко-географски положај Вршачких планина је комплексан.

Карта 1: Географски положај Вршачких планина (аутор карте мр Милован Миливојевић)

У односу на АП Војводину, положај Вршачких планина је доста неповољан услед периферног, пограничног положаја и неадекватне и нефункционалне саобраћајне инфраструктурне мреже, посебно према контрактивној зони у Бачкој и Срему. Према Банату као контрактивној зони у непосредној близини, положај је нешто повољнији, али је саобраћајна мрежа лошег квалитета.

Туризам Вршачких планина

У односу на Београд, као најзначајнији емитивни туристички центар у Србији, туристичко-географски положај Вршачких планина је повољан услед међународног транзитног саобраћајног правца Београд–Темишвар, којим су Вршачке планине повезане са трасом Паневропског коридора 10 и реком Дунав, односно трасом транзитног речног саобраћајног правца Паневропског коридора 7. Мост на Дунаву између Ковина и Смедерева, омогућава и бољу саобраћајну повезаност са источним делом Србије и Поморављем.

Емитивни туристички центри се налазе на максимално три сата удаљености (друмским саобраћајним путничким превозним средствима), попут насеља у Бачкој и Банату, и румунском делу Баната, односно у зони полудневних и дневних излета, а Срем, источни део Србије и Поморавље, Шумадија улазе у зону викенд туризма. Насеља која улазе у полудневну контрактивну зону су: Вршац, Зрењанин, Кикинда, Панчево, Београд, Смедерево, Пожаревац, Велико Градиште, Бела Црква, Нови Сад, Темишвар, Решице. Насеља која чине дневну контрактивну зону су: Суботица, Сремска Митровица, Сомбор, Аранђеловац, Крагујевац, Мајданпек, западни део Румуније.

ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКИ ТУРИСТИЧКИ РЕСУРСИ ПРИВРЕДНЕ ЦЕЛИНЕ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА

Природно-географске одлике Војводине (рељеф, клима, хидрографија, флора и фауна) поседују одређене особености, које имају своју атрактивност и као такве чине природне туристичке вредности Војводине. На територији Војводине налази се неколико геоморфолошких целина које по својим специфичностима спадају у природне туристичке вредности, а то су: Фрушка гора, Вршачке планине, Бачка и Банатска пешчара и Тителска лесна зараван.

Вршачке планине, као туристички локалитет, представљају и компатибилни туристички простор са туристичким регионом Банатске планине у Румунији. Природне и антропогене туристичке вредности и односи у посматраном пограничном простору, слични или исти теоретски и практични приступи туристичкој привреди, део су услова за издвајање туристички атрактивних простора у туристичке регионе. Сваки регион има своје специфичности које представљају и главне основе за развој туристичке привреде (Бјељац и Бурсаћ, 2005). Један од највећих проблема туризма су административне границе међу државама, чиме су одвојене природне туристичке вредности. „Подељене планине, језера или реке представљају околности које спречавају туристички развој“ (Мариноски, 2002). Туристички атрактивни простори не завршавају се успостављањем државно-административних граница. Неопходно је да интеграциони процеси достигну ниво рационалног туристичког развоја.

Туристичке вредности у пограничним крајевима указују на то да се развојем туризма као привредне делатности стичу услови за успостављање и интезивирање пограничне и шире међудржавне сарадње. „У већини случајева, погранични туристички региони представљају и природне рељефне целине, што пружа могућности за формирање транснационалних туристичких регија, као посебних туристичких дестинација“ (Бјељац и Бурсаћ, 2005).

Релјеф

Релјеф, са својим туристичким функцијама (морфологија релјефа, надморска висина и нагиб терена) (Бјељац, 2003), представља основни просторни део физичкогеографске средине, са вишеструком наменом. „Туристичка вредност планина манифестује се кроз морфолошке, хидрографске, климатске и биогеографске појаве и процесе. Према туристичким функцијама, планине могу бити моновалентне и поливалентне, а могу се дефинисати као излетничко-рекреативне, викендашке, спортско-манifestационе, здравствено-лечилишне, висинска ловишта, меморијали и национални паркови“ (Станковић, 1998). Релјеф, у ствари, повезује целокупну туристичку делатност (размештај туристичке потражње, саобраћајну инфраструктуру и туристичку понуду) и представља основу физичкогеографске средине за развој туризма. Својим елементима, релјеф ствара и посебне туристичке целине, а повезујући и географско порекло посетилаца, са земљама туристичким дестинацијама, он одређује и њихове саобраћајне коридоре, а утиче и на квалитет, врсту и обим туристичке инфраструктуре (Bjeljac, Radovanović & Mijović, 2003).

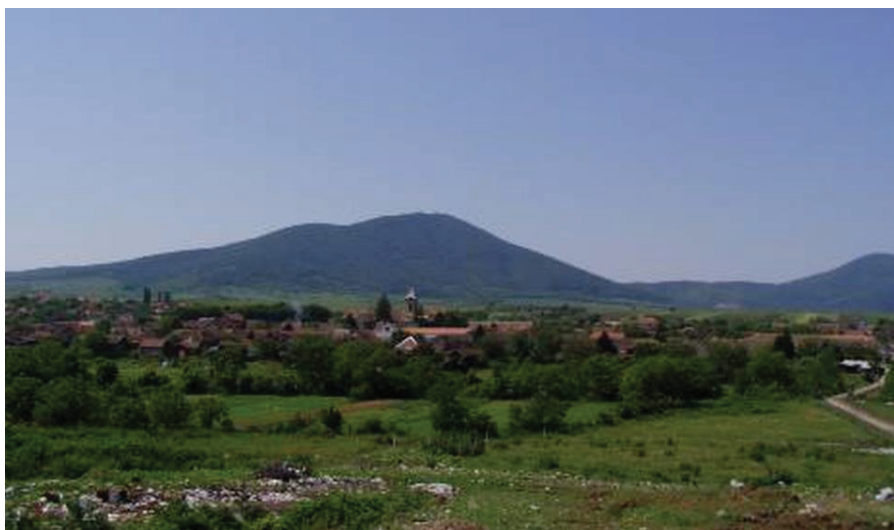
По својим карактеристикама, Вршачке планине се могу сврстати у излетничко-рекреативне, викендашке и спортско-рекреативне планине. Морфометријске карактеристике Вршачких планина одговарају не само потребама моторизованих излетника, већ и категоријама туриста наклоњених благој рекреативно-здравственој функцији и рекреацији која се граничи са спортском активношћу (Plavša, Romelić, 1992). Вршачке планине представљају најстарији део Баната, јер припадају заосталом делу потонуле панонске масе. То су изоловане хорст планине, које су раседима одвојене од осталих делова некадашње антиклинале (Давидовић и др, 2003).

У правцу запад–исток, на Вршачким планинама се издвајају четири доминантна врха: Вршачка кула (399 m), Вршачки врх (488 m), Гудурички врх (641 m) (слика 1) и Доњи Вршишор (463m), које раздвајају превоји Превала (нижа од 380 m), Широко било, Кулмеа Маре (389 m) и Коркана (300 m). Осим наведених врхова који су интересантни за спортско-рекреативни туризам, за излетнички – викенд туризам карактеристични су наведени превоји. Као део ове целине издвајају се абразивне површи, које представљају и најзначајнија излетишта. Истичу се и по својој саобраћајној приступачности и конфигурацији терена, која пружа могућности за изградњу смештајно-угоститељских и спортско-рекреативних објеката.

Туризам Вршачких планина

Посебно се издвајају:

- Тераса Миса (југозападни део подгорине у наставку Топовског пута), због близине града и велике посете, користи се за потребе спортско-рекреативних активности и локације привремених угоститељских објеката
- Црвени крст између Турске главе и Ђаковог врха,
- Широко било (део превале између Ђаковог и Вршачког врха),
- Козлук и Мајдан на северу, и
- Коркана (између Вршачког превоја и Гудуричког врха).

Слика 1. Гудурички врх (фото Ј. Ромелић)

Северне падине Вршачких планина стрмо се спуштају према абразионој тераси. Гудурички врх (641 m) иако највиши део Вршачких планина, спада у ниске планинске врхове, са висинском разликом од 536 m (од равни долине Марковачког потока код насеља Гудурица³ до Гудуричког врха) и може се користити у излетничке и спортско-рекреативне сврхе (планинарење). Постоји и значајан број планинских стаза и путељака, којима се стиже до Гудуричког врха, преко падина Лесковица, Афуде, Тецес брдо, Бело брдо или преко превоја. Питоме, стрмије или благе долинске стране Марковачког потока (ширина долине код Гудурице

³ надморска висина је 105 m.

Туризам Вршачких планина

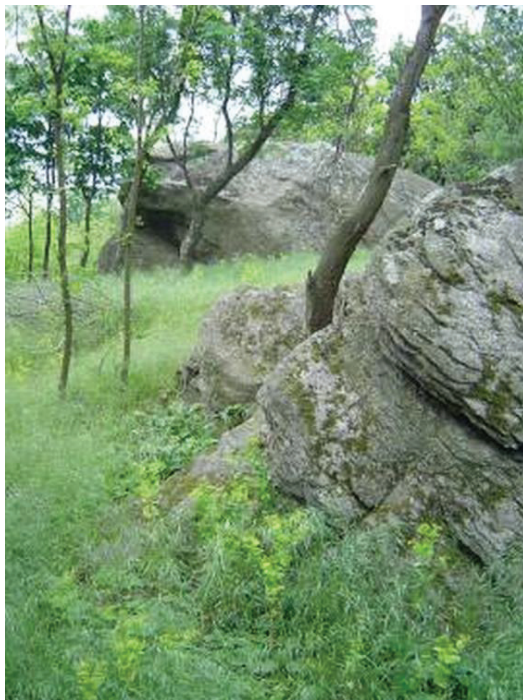
висине до 400 m), преко којих се спуштају уже долине повремених потока, такође представљају простор погодан за разне активности (лагано или форсирано ходање или шетње, трчање, разнолики спортски тренинзи, вожња бицикла или мотоцикла, јахање, помагање у раду на обрадивим површинама, брање или сакупљање летине, помагање при чувању стоке, учење о природи и животу на селу, итд.). Из долине Марковачког потока, према северу, односно ка граници са Румунијом, завлачи се релативно уска поточна долина изнад које се издиже абразиона површ (висинска разлика 70 до 90 m) са истакнутим потезима – Марића брдо (174 m), Ризлинг (180 m), Бели брег (190 m) и Пужево брдо (191 m) (Ромелић, Плавша, Стојановић, 2005). На овом делу се издваја и траса тзв. Вршачке планинарске трансферзале.

Северна подгорина Вршачких планина састављена је од два различита морфолошка предела: јединствена субпланинска (структурна) површ и Вршачка потолина (Мали рит). Субпланинска површ лежи испод дужег планинског дела, док је Вршачка потолина краћа, а према положају заузима исти правац као и прва морфолошка површ (Зеремски, 1985). Субпланинска површ од правца Кула (399 m), до Вршачког врха (590 m) узана је и простире се до раседног одсека планинских страна Вршачких планина. Ова морфолошка целина се шири, пресецајући даље Малосредиштански поток и досеже до Марковачког потока.

Друга морфолошка целина северне подгорине Вршачких планина је Вршачка потолина (Мали рит). У ранијим радовима овај неотектонски облик називан је Вршачком депресијом (Зеремски, 1967; 1972). Припада у ширем смислу, потолинама, а у ужем смислу рову. Ров је правоугаоног облика, а простире се од Вршца на југозападу до Великог Средишта на североистоку. У 2012. години, Покрајински завод за заштиту природе предложио је Мали вршачки рит за објекат геонаслеђа, тј. за заштићено природно подручје треће категорије. Контакт између ове две морфолошке целине чини источну границу природног добра и јасно је изражен раседним одсеком.

Јужна страна Вршачких планина је блажих нагиба, пространија, морфолошки атрактивнија (остењаци), саобраћајно приступачнија и посећенија него северна. Највећи значај има површ Мисе (250-270 m), у оквиру које су и лоцирана најпознатија излетишта. Као специфични рељефни облици присутни на Вршачким планинама, а настали денудацијом, издвајају се остењаци од гнајса који имају висину од неколико метара и штрче изнад околног терена у облику различитих фигура (Давидовић и др., 2003) (слика 2).

Туризам Вршачких планина

Слика 2. Геонаслеђе Вршачких планина (фото В. Стојановић)

Подгорину Вршачких планина чине абразивне површи које су акумулативног порекла, а налазе се испод 200 m надморске висине. Обухватају травнати и виноградарски део, а карактеристика им је транзитно-саобраћајна улога између путева у подножју и излетничких пунктова на планини (Бугарски и др., 1995)

Обрадиви делови терасастог дела рељефа Вршачких планина и повољна клима условили су развој виноградарства, што је утицало на организовање међународне привредно-фолклорне манифестације „Вршачка берба грожђа“. Терени Вршачких планина погодни су и за организовање спортско-рекреативних такмичења. Ако се Вршачке планине посматрају као комплексна туристичка целина заснована на природно-географским одликама и антропогеном наслеђу, може се закључити да постоје услови за организовање бројних верских, етнографских и привредних манифестација (Бјељац, 2010).

Клима

Климатске промене и временска прогноза утичу на мотивисаност туриста за долазак на дестинацију или атракцију, а посебно се то односи на иностране туристе. Утицај климе зависи и од типа туристичке дестинације.

Средња годишња температура ваздуха у Вршцу износи 11,4°C. Судајући према просечној годишњој амплитуди температуре ваздуха мањој од 23,0°C, може се рећи да Вршачке планине имају степско-континенталну климу. Због веће надморске висине, лета су нешто свежија од осталог дела Баната, са средњим јулским температурама два до три степена нижим од просека за Банат (19-20°C, у односу на просек за регију 22,5°C) (Бранков 2010; Бугарски и Томић, 1987).

Ниже температурне вредности и стање других климатских елемената довољно су подстицајни за летња излетничка кретања када у граду владају летње жеге. Хипотетичке вредности, нарочито температуре, још више долазе до изражаја на излетничким локалитетима централног масива, будући да је он у потпуности покривен шумском вегетацијом. С друге стране, релативно мале висине могу да утичу на формирање таквих зимских температура које би условиле дуже задржавање довољно дебелог снежног покривача, што уз слабу дисецираност терена, погодује бављењу одређеним зимским спортовима. Међутим, сама денивелација терена не задовољава минималне норме за формирање скијашких стаза.

Насупрот благим ваздушним струјањима, јачи ветрови имају негативан одраз на туристичка кретања. На овом простору се по томе посебно истиче југоисточни ветар – кошава. Најчесталија је и најснажнија у зимском делу године, од новембра до фебруара, мада се њено дејство проширује и на касну јесен и рано пролеће. Ветар је сув, слаповит и код људи интензивира осећај хладноће. Отуда, ако се јави у пролећном и јесењем периоду врло непријатно делује на човекова чула, тако да отежава, а у екстремним приликама и потпуно онемогућава излетничка кретања (Бугарски и Томић, 1987). С обзиром да на „јужним и западним падинама Вршачких планина има освежавајућих ветрова и да је довољна надморска висина, могло би се на њима подићи и неколико санаторијума и лечилишта за лечење и опоравак болесника“ (Букуров, 1950).

Највећи број дана без падавина карактеристичан је за јесен (66 дана) и лето (62) што погодује излетничким туристичким кретањима. Лето је најкишовитије, падавине се искључиво излучују у виду краткотрајних плъскова. Ова чињеница не представља сметњу овом виду кретања јер

Туризам Вршачких планина

доприноси краткотрајним освежењима у време летњих жега. Пролеће има 58 дана без падавина. С обзиром на то да су најинтензивнији ови облици кретања везани за другу половину априла и за мај, погодне температурне вредности, развијена вегетација и краткотрајни пљускови, такође, нивелишу на први поглед, повећану кишовитост овог месеца (Бугарски и Томић, 1987).

Према томе, излетничким кретањима, са становишта мање учесталости падавина, највише одговарају крај лета и почетак јесени. Са оваквим околностима подударају се умерене температуре ваздуха и одсуство кошаве. Оцена стања релативне влажности ваздуха, са туристичког аспекта је најпоузданија ако се посматра у вези са температуром ваздуха, августа и септембра, што иде у прилог оптималним стањима раније наведених климатских елемената.

Инсолација и облачност су међусобно вредносно обрнуто сразмерни климатски елементи. Највише вредности инсолације, односно најмања облачност је током августа и септембра, а потом јула и октобра. То значи да је током ових месеци повећана видљивост чиме долазе до изражаја естетске компоненте пејзажа, а смањена је и могућност дужег задржавања магле као фактора који се изразито неповољно одражава на стање излетничких кретања.

Хидрографија

„Хидрографски објекти (реке, баре, језера и подземне воде) представљају значајну туристичку вредност, услед низа специфичности и погодности за обављање пловидбе, риболова, водених спортова и рекреације. Посебна вредност је и могућност повезивања са другим природно-географским вредностима (богата вегетација, блага клима, рељеф), што посетиоцу омогућава комплексну употребу природно-географских карактеристика у смислу задовољења потреба као што су: лов, риболов, одмор и рекреација“ (Вјелјас, 2003).

На хидрографске одлике Вршачких планина највише утичу геолошки састав и рељеф. На простору Вршачких планина јављају се стални, повремени и периодски водени токови. Утврђено је постојање 48 извора (Бугарски и др., 1995). Општа одлика свих водотока на Вршачким планинама је, да имају бујични карактер. Постојећи водени токови се „прехрањују недовољном количином воде што се негативно одражава на процес самопречишћавања, а самим тим и на њихову употребну вредност за рекреацију и туризам“ (Станковић, 1989).

На територији Војводине нормални извори су реткост, а на простору Вршачких планина има их неколико у изворишном делу Марковачког и Малосредиштанског потока. Њихова појава је значајна за водоснабдевање, а поточне долине представљају интересантне терене погодне за разнолике активности. Међутим, делови њихових токова, непосредно уз села (често и дуже деонице), препуни су разног отпада, што никако не може ићи у прилог развоју туризма (Ромелић и др., 2005). На северној страни Вршачких планина, налазе се сливови три потока: Марковачког, Малосредиштанског и Семнице. На јужној страни су сливови четири потока: Месић, Физеш, Гузајна и Куштиљски. За северну подгорину карактеристична су и два канала: канал Вршац – Мало Средиште и Малоритски канал, којима се одводе воде Малосредиштанског и Марковачког потока ка каналу Дунав–Тиса–Дунав. Фреатска издан се налази просечно на око четири метара дубине (Ромелић и др., 2005).

Потоци на Вршачким планинама, с обзиром на дужину, карактеристике долине, корита и обалских делова, водостај и протицај, немају рекреативни значај. Он се своди на атрактивност везану за куриозитетне хидролошке појаве и неке естетске елементе садржане у мањим водопадима и слаповима на местима петрографски и морфолошки условљених прегиба. Међутим, потенцијални атрибути привлачности потока су умањени

Туризам Вршачких планина

њиховом бујичношћу која се огледа у једва приметном протицају у периоду мање и равномерније расподеле падавина, односно у појавама плавлена поточних долина, у време пљускова. И овде је посебна вредност повезивање са другим природно-географским елементима (клима, вегетација, рељеф), што посетиоцима омогућава и комплексну употребу природно-географских елемената у смислу задовољавања потреба као што су рехабилитација, одмор, рекреација и забава.

Марковачки поток представља доминантну хидрографску појаву, а његова долина чини централну рељефну целину, која је утицала на положај насеља и кућа, усмерила најважнију саобраћајницу, а значајна је и за бројне привредне активности. Једна од могућности, везана за развој туризма, јесте преграђивање Марковачког потока и формирање вештачке, полифункционалне акумулације. Према истраживањима (Ромелић и др., 2005), једна од локација за формирање акумулације је и сектор између Гудурице и Марковца.

Једно од таквих подручја је Мали рит (Вршачка потолина). Простире се северозападно од Вршачких планина, на надморској висини између 80 и 90 m. Мали вршачки рит је током алувијума имао прво језерски, а после барски карактер све до 19. века (до периода када се почело са прокопавањем канала и регулисањем потока). Атмосферски талози који падну на површину стрмих падина Вршачких планина (сектор Вршац – Мало Средиште, због стрмијег нагиба терена већим делом површински отичу. На овом локалитету нема сталних токова, већ се јављају бројне вододерине којима после јаких падавина отичу бујице (Бугарски и Томић, 1987). Вода се из бујичних токова прикупља мрежом канала у подножју планинских падина и одводи у Канал Мали рит.

Од хидрографских вредности локалне излетничке контрактивне зоне, од значаја је и вештачко Вршачко језеро лоцирано на северозападној периферији града између потока Месић и пута Београд–Вршац–Темишвар, 1,5 km северно од центра града. Језеро има површину од 3 ha. Раније је било снабдевано водом из извора који припадају дубоким водоносним хоризонтима високе минерализованости. Отуда је оно имало претензије лечилишног центра. Међутим, почетком осамдесетих година прошлог века, под утицајем загађености фреатске издани градским фекалним водама које су до градње канализационе мреже одстрањиване у септичке јаме као реципијенте, долази до смањења издашности и престанка активности појединих извора, језерска вода је достигла ниво морбидне средине и тиме постала неупотребљива за купање. Средином осамдесетих година језеро је пречишћено, дно засуто песком и шљунком, постојећи извори блокирани и

Туризам Вршачких планина

замењени новим из виших слатководних водоносних артерских хоризоната. Осим тога, приобални делови су бетонирани, изграђена је нова ограда, подигнут ресторан, хотел и пратећи спортско-рекреативни објекти. Овим подухватима, језеро је достигло оптималан локални значај, јер је једина водена рекреативна атракција у граду и околини погодна за купање, освежење и друге комплементарне облике рекреације (Ромелић, 2003).

Биогеографске туристичке вредности

Флора и фауна, по свом богатству представљају значајну туристичку вредност и, као такве, поседују репрезентативну могућност приликом представљања туристички атрактивних простора, па имају препознатљиву улогу у туризму (Вјелјас, 2003). Повезаност флоре и туризма, пре свега зависи од степена развоја пољопривреде и очувања аутохтоног биљног екосистема (слика 4). На Вршачким планинама има 1.024 врсте дрвећа, шибља и зељастог биља (22 биљне заједнице – фитоценозе, 10 степско-ливадских и 12 шумских) (Бранков, 2010).

Поред иницијалних земљишта на шкриљцима и киселог смеђег земљишта на Вршачким планинама, које прекрива релативно бујна шума, највећи део атара Гудурице и околних насеља (абразиона површ) прекрива огајњачена смоница на терцијарним глинама, углавном под виноградима. Уска дна поточних долина прекривају делувијална бескарбонатна, али и алувијална земљишта погодна за производњу поврћа. У атару Гудурице и околних села доста је самоникле вегетације (траве, грмље, дрвеће), посебно на долинским странама, што уз одређено преуређивање треба тако и да остане. Те површине требају бити простор на коме ће се одвијати највећи део спортско-рекреативних и других активности будућих туриста (Ромелић и др., 2005).

Шуме заузимају површину од 37 km² (скоро 30% од укупне површине Вршачких планина у Србији) која обухвата централни масив и горњи део абразивне површи, до 200 m надморске висине, а у поточним долинама и 100 m. Као најзаступљенији издвајају се: храст (35%), липа (30%), багрем (25%), а осталих 10 % шумске површине чине брест, јавор и јасен. Од укупне шумске површине, више од половине простире се западно од преседлине Коркане (Бугарски и др., 1995).

Туризам Вршачких планина

Слика 3. Флора Вршачких планина (фото В. Стојановић)

У пределима где је пољопривреда развијена, изражена је и традиција у начину привређивања одређених привредних култура. С обзиром на традицију виноградарства на Вршачким планинама, која датира из доба Дачана и старих Римљана, период бербе грожђа (крај септембра, почетак октобра), од најранијих дана је најважнији период за егзистенцију (Romelić et al., 2010). Управо да би се истакла вредност тога, виноградари су одржавали посебне ритуалне свечаности, базиране на традицији, фолклору, религији простора живљења. Из оваквих ритуала су настале данашње приредбе у оквиру туристичке манифестације „Вршачка берба грожђа“.

Туристичка вредност флоре, видна је преко хигијенско-рекреативне и естетско-декоративне функције. Хигијенско-рекреативна функција флори даје својства рекреативне вредности, где је она утолико већа што је тангирајуће подручје гушће насељено и јаче урбанизовано. Хигијенско-рекреативна својства шумске вегетације проистичу из њене физиолошке функције. Транспирацијом се троши већа количина топлоте изнад крошњи чиме се ствара хладније поље из којег струји ваздух према угрејаним

Туризам Вршачких планина

стеновитим површинама. Она, такође, модификује низ климатских елемената, а посебно температуру и ветар. За разлику од градских парковских и уопште зелених површина које су непосредно изложене градској микроклими, при чему трпе, зависно од положаја, лакше или теже облике загађивања, на планинама шумски простори су поштеђени, па су и њихова рекреативна својства потпунија (Јовичић, 1989; Бјељац, 2003).

Естетско-декоративна функција флори даје својства естетских и пејзажних атрибута, чија је туристичка вредност сразмерна њиховом богатству. Естетско-рекреативне особености туристичке атрактивности шумских комплекса долазе до изражаја, пре свега, у преласку између зона одређених форми. Међутим, атрактивност у оквиру самих зона није изражена због релативне уједначености њихових својстава. Треба истаћи пријатан визуелан доживљај садржан у изразитом контрасту између шума, винограда, ливадских и пољопривредних површина. Атрактивне особине су зависне од врста шума (Razvoj turizma južnobanatskog područja, 1972). Шумске површине Вршачких планина омогућавају спортско-рекреативна кретања и заједно са климом имају и ефекат релаксације и обнављања психофизичких способности посетилаца.

Вршачке планине су од 1983. године, на површини од 3.100 ha, заштићене законом, као регионални парк природе. Завод за заштиту природе покренуо је иницијативу да се Вршачке планине ставе под виши степен заштите, па је урађена ревизија и планине су проглашене *пределом изузетних одлика* 2005. године, (површина од 4.117 ha). На овом простору се налазе и реликтне и ендемске флорне врсте, која се одликују високим степеном ендемизма, „са 2,57% панонских биљака“ (Бранков 2010). Најпознатије врсте су: панонски јарић (*Sedum sartorianum*), слатинаста паламида (*Cirsium brachycephalum*), дивљи каранфил (*Dianthus pontederagae*, ssp. *giganteiformis*), различак (*Campanula lingulata*)⁴, као и лазаркиња (*Asperula setulosa*), зимзелен (*smugnium perfoliatum*), жута трава (*vinca herbacea*)⁵, дичак (*barbarea vulgaris* ssp. *lepuznica*)⁶. Ливаде и пашњаци се простиру на падинама изнад насеља Месић, Јабланка и Сочица.

⁴ врсте звончића *Campanula grosseki* и *Campanula sphaerotrix*, су лоцирани једино на локалитету Лисића глава.

⁵ ендемске врсте

⁶ карпатска врста, једина таква на простору Србије

Слика 4. Вршачки парк (фото: Туристичка организација општине Вршац)

У Вршцу се налази парк – споменик природе, који је учртан још на плану из 1795. године. Тадашњи Шериблов мајур је на лицитацији 15.01.1797. године, откупила новооснована општина уједињеног Вршца, настала уједињењем српске и немачке општине, а 1848. године, мења име у Градски парк. За Споменик природе вртне архитектуре мешовитог пејзажног стила је проглашен 1974. године (Бранков, 2010). Градски парк је значајан објекат природног и културног наслеђа. Од времена иницијалног уређења баште кафане крајем 18. века, до данашњег парка, простор се значајно мењао, ширио, развијао. Парк је стручно, плански осмишљен као вртно-архитектонски пројекат. Од времена подизања овде је гајен велики број аутохтоних, алохтоних врста, егзотичног дрвећа и цвећа. Очувани су и вредни вртно-архитектонски објекти, елементи и мобилијар, попут стакленика, водоторња, ресторана, музичког павиљона, фонтане, појилице за птице, бисте, ограде и др. Дендрофлору Градског парка, највећим делом чине високи лишћари, заступљени са 57 врста дрвећа и шест жбунастих врста (Кораћ, 2000). До Другог светског рата овај парк био је један од, како се често истиче, најлепших представника урбане архитектуре у земљи (слика 4). Он је и чести предмет обиласка посетилаца.

Туризам Вршачких планина

Заједно са шумским простором на Вршачким планинама чини континуирани уређени зелени појас у коме су смештени главни и помоћни фудбалски терени, спортска хала *Миленијум* и други спортско-рекреативни објекти.

У Великом Средишту се налази парк око зграде бившег дворца породице Лазаревић, а потом Фриш (Frisch) и Хаузер. Зграда дворца је под заштитом као споменик културе, тако да околни парк представља његов природни амбијент. Посебан значај има присуство стабла егзотичне врсте дрвећа гинко и добро очуваних примерака липе, горског јавора, млеча, јасена, бора, копривића и клена (Pandžić, 2007).

Од посебног значаја је заступљеност липових и багремових шума, које у периоду цветања планинском простору дају и специфична ароматична обележја, што овај простор чини пријатним за боравак и сакупљање лековитих биљака.

Разноликост и богатство аутохтоне фауне, омогућавају да се као вид туризма развије лов. У шумском пределу највише се задржавају вук, дивља свиња, зец, срна. На простору Вршачких планина регистровано је 130 врста птица: орао кликтавац (*Aquila pomarina*), осичар (*Pernis ptilorhynchus*), краткопрсти кобац (*Accipiter brevipes*), орао змијар (*Circus gallicus*), планински шарени детлић (*Dendrocopos leucotos*) и друге, представљају природно ретке птичје врсте у Србији што омогућава и организовање фото-сафарија или орнитолошких туристичких тура. Од 1989. године, Вршачке планине (са површином орнитолошке зоне од 10.500 ha) се налазе у светском регистру међународно значајних станишта птица (ИВА) (Бранков 2010). Од 2013. године као део ИВА подручја издваја се и Мали рит. На овом подручју, посебно се истиче, као особеност, гнезђење патке њорке (*Aythya nyroca*) (Вјелјас, Бранков & Ћигчић, 2012). Наслањајући се на Вршачке планине, Мали вршачки рит чини са њима јединствену еколошку структурну и функционалну целину.

Достигнућа у узгоју домаћих животиња се могу представити организовањем привредних, забавних, етнографских и научно-стручних манифестација. Поједине животињске врсте и производи од њих могу послужити за организовање манифестација спортског, привредног, забавног, верског и уметничког садржаја.

Оцењујући туристичку вредност и значај фауне, потребно је издвојити спортско-рекреативну и привредно-забавну функцију. Спортско-рекреативна функција фауне даје својства рекреативних вредности које су веће уколико је посматрани простор гушће насељен и јаче урбанизован.

Туризам Вршачких планина

Привредно-забавна функција се огледа у презентацији најмодернијих достигнућа у сточарству, а који могу да имају и забавне садржаје.

У периоду цветања биљака на Вршачким планинама, поједини делови под ливадама, липом и багремом, имају потенцијала и за пчеларство, привредну грану која је до прве половине 20. века била у повоју. Вршачке планине са својих 6.000 хектара под шумама имају и уређена ловишта. Атрактивни су *лов* на дивље свиње, срне и фазане. Шумско-привредном основом, као главне врсте ловне дивљачи, уз посебне мере гајења, а у ограђеном ловишту „Драгићев хат“, издвојени су јелен, срна и дивља свиња. Ова дивљач је посебно намењена за развој иностраног ловног туризма.

Наведене функције се међусобно често преплићу, што значи да нису чврсто уоквирене. На туристичку вредност флоре и фауне утиче везаност за климу и животно станиште. Флора и фауна има вишеструки значај за живот људи, најпре као део исхране, или као сировина појединих привредних делатности, а не могу се занемарити ни спортско-рекреативна потреба као ни модерни социјални вид престижа.

АНТРОПОГЕОГРАФСКИ ТУРИСТИЧКИ РЕСУРСИ ПРИВРЕДНЕ ЦЕЛИНЕ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА

Антропогене туристичке вредности представљене су мотивима који задовољавају „културну потребу кретања“ (Ж. Јовичић, 1992). Оне често „имају заједничке генетско-еволутивне карактеристике које су хомогенизоване туристичком клијентелом са различитих страна“ (Мариноски, 2002). Антропогене туристичке вредности су сви облици материјалне и нематеријалне културе настали радом човека кроз различите временске периоде и у различитим цивилизацијским епохама. Они су битан фактор туристичке привлачности одређене дестинације и предуслов комплексног развоја туризма. Ове вредности се не сматрају робом, јер се не продају и јер их је немогуће репродуковати, а да не изгубе на својој уметничкој или историјској вредности (Бјељац и др., 2015).

Антропогене туристичке вредности, као атракције створене од стране људи, могу се представљати као материјалне и нематеријалне, а у њих се сврставају сва непокретна, покретна и нематеријална културна добра. Као атракције издвајају се:

- културне: религија, модерна култура, музеји, уметничке галерије и легати;
- архитектонске: грађевине, археолошке ископине и др;
- традиционалне: фолклор, фестивали, култура;
- манифестационе (догађаји): спортски, уметнички (Бјељац, 2006).

Гартнер издваја следеће антропогене туристичке вредности: „пословне, историјске, етничко-културне, пријатељске и рођачке, медицинске, специјалне догађаје, владине, парковске, религијске и друге изграђене атракције“ (Gartner, 1996). Антропогене вредности представљају сва она добра материјалне и нематеријалне природе које је створио човек. С обзиром да се и појам култура, односно културно стваралаштво односи на укупан стваралачки ефекат духовног и материјалног деловања човека од најситнијих до најкрупнијих сфера у историји човечанства, културне вредности заузимају значајно место у стварању основе развоја туризма на неком подручју (Вујовић, 2006). Атрактивност антропогеног наслеђа, утиче да поједина насеља у Србији буду домаћини приликом представљања историјских, етнографских, привредних, уметничких достигнућа и вредности са простора Србије (Бјељац, 2010).

Становништво

Током различитих историјских епоха, кроз велике сеобе народа и освајачке покрете, овде су се смењивали Дачани, Римљани, Готи, Хуни, а следили су их: Гепиди, Авари, Бугари и Мађари. Све до почетка 15. века, када Турци почињу да продиру у јужне крајеве Угарске, мало је података који се односе на област Вршачких планина. Турци су заузели Вршац 1552. године а протерани су одатле 1717. године (Mileker, 1920). Крајем турске владавине најбројније становништво Вршца и околине били су Срби и Турци. Нови талас немачких досељеника дошао је између 1740. и 1750. године из Шлеске и Шлезеје (Mileker, 1887).

После Првог светског рата у Вршац и околину доселило се 350 породица из Лике, Босне, Херцеговине, Црне Горе и централне Србије, а до 1940. године доселило се око 6.000 лица (Vjeljac & Lukić, 2008). Крајем и непосредно пред завршетак Другог светског рата, а у извесној мери и првих послератних година, готово сво немачко становништво се иселило из Вршца и околине, тако да је њихово присуство статистички безначајно. По завршетку Другог светског рата, на место избеглих Немаца, насељавају се колонисти из централне Србије, Македоније, Словеније и Босне и Херцеговине.

У периоду 1869-2002. године, Вршац има већи број становника него сва остала насеља заједно. До Првог светског рата, константан је пораст броја становника, као и између два светска рата, а после Другог светског рата, издвајају се пораст становништва до 1981. године и смањење броја становника у периоду после 1981. године. У периоду до Првог светског рата, Вршац, Велико Средиште, и донекле, Гудурица су имали повећање броја становника, а остала насеља смањење. Ланчани индекс за 1921. годину износио је 99,2%, а за 1948. годину 79,8%, што је највеће негативно колебање у посматраном периоду. Оно је изазвано исељавањем Немаца и спорим досељавањем становништва са простора Југославије. После Другог светског рата, само Вршац бележи константно повећање броја становника, а Велико Средиште, Гудурица и Марковац до 1961. године (табела 1) (Vjeljac & Lukić, 2008; С. Ћурчић, 1996; РЗС 2012).

Туризам Вршачких планина

Табела 1. Број становника на простору привредне целине Вршачке планине 1869-2011.

Година	В.Средиште	Вршац	Гудурица	Јабланка	М.Средиште	М.Жам	Марковац	Месић	Сочица	Укупно
1869.	1983	21095	2038	1445	711	957	1572	747	1026	31574
1890.	1820	21895	1812	1198	625	955	1491	762	854	31375
1900.	2046	24770	1233	1233	647	954	1527	747	875	34379
1910.	2287	26941	2042	1269	633	895	1438	726	925	37350
1921.	2958	27011	2097	1077	—	1089	1323	647	815	36957
1931.	2298	29411	1829	1036	522	1002	1282	621	761	38821
1948.	2050	23038	1417	850	436	1061	1125	490	654	31116
1953.	2044	26110	2024	789	435	999	1129	477	618	34660
1961.	2120	31620	2105	760	405	1034	1042	470	595	40151
1971.	1815	34256	1560	633	295	880	817	431	470	40975
1981.	1698	37513	1448	536	223	565	717	392	340	43432
1991.	1594	36885	1338	459	161	499	570	347	291	42134
2002.	1340	36623	1267	281	120	379	329	227	170	40736
2011.	1270	36040	1094	251	89	283	255	198	133	39613

Извор: С. Ђурчић (1996): РЗС 2013;

Смањење броја становника је условљено негативним природним прираштајем, миграцијом правца село–град и одласком на привремени рад у иностранство. „Природа, историја и економска политика су утицали да су на овом простору код људи, присутна сложенија тражења сопственог социјално-економског идентитета. Она су са једне стране утицала на веће и дуже затварање у границе простора одакле потичу, а са друге стране, на све чешиће напуштање средине“ (Romelić, Nagy & Bjeļjac, 2010).

У посматраној привредно-географској целини Вршачких планина, према попису становништва, домаћинства и станова 2011. године, живи 39.613 становника (76,14% укупног становништва у општини Вршац). Становништво је етнички хетерогено, а овакав састав становништва, у већем или мањем обиму, датира из периода колонизација током 18. и 19. века. Током миграција после Првог светског рата, на овај простор се насељавају колонисти пореклом из Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне

Туризам Вршачких планина

Горе. По завршетку Другог светског рата, на место избеглих Немаца долазе колонисти из централне Србије, Македоније, Словеније и Босне и Херцеговине.

У шест насеља, у односу на укупан број становника посматране привредно-географске целине, румунско становништво има апсолутну већину (Бјељац, 2006а; Бјељац, Лукић 2010). То су насеља Сочица, Месић, Мало Средиште, Марковац, Мали Жам, и Јабланка. У насељима Велико Средиште, Гудурица, и Вршац⁷, српско становништво има апсолутну већину (РЗЗС, 2013).

Бројне миграције становништва током историје као и мултиетничка структура становништва, утицале су да Вршачке планине, осим природно-географских туристичких вредности имају и значајне антропогене вредности, које и самостално могу представљати посебну туристичку атракцију.

⁷ У насељу Вршац живи и највећи број осталих националних мањина.

Насеља

Проучавана област, као што је напоменуто у уводном делу, има девет насеља смештених на падинама и око Вршачких планина. Атари ових насеља, „достигу и највише тачке ових планина, али се спуштају и у ниже пределе који опкољавају планине“ (Букуров, 1950).

Према геоморфолошким карактеристикама и њиховом топографском положају, насеља у привредно- географској целини Вршачких планина су лоцирана на подгорини Вршачких планина, осим насеља Мали Жам, које се налази северозападно од Вршачких планина, на лесној заравни, уз границу са Румунијом, и не залази својим атаром на простор планине, али услед географског положаја директно гравитира Вршачким планинама.

На северној подгорини, у долини Марковачког потока, лоцирана су насеља Марковац, Гудурица, Мало Средиште и Велико Средиште (делом атара је на контакту подгорине и лесне заравни). Формирање и развој ових насеља везан је и за стари пут који је туда пролазио, а који је повезивао Вршац са Румунијом. На јужној подгорини су лоцирана три насеља, по једно у свакој изворишној челенци. На изворишној челенци Физеша лоцирана је Сочица, Гузајне – Јабланка, а Месића – насеље Месић.

На западној подгорини, на контакту подгорине, лесне заравни и лесне терасе налази се Вршац. Ширење Вршца према планинском билу је ограничено стрмом литицом (површ Миса). Етнички хетерогена структура становништва, фолклор, традиција, религија, начини привређивања, условили су да се, осим Вршца, као насеља која имају услова за развој туризма издвајају и Гудурица, Месић, Велико Средиште и Сочица.

Туризам Вршачких планина

Вршац

Туризам Вршачких планина се не може посматрати одвојено од Вршца. Као насеље са израженим културно-историјским споменицима, Вршац представља културни, туристички, привредни и саобраћајни центар југоисточног Баната. То је старо насеље, богато траговима ранијих цивилизација и култура. И у данашње доба видљиви су остаци градитељства и архитектуре из турског, аустријског и аустроугарског периода, као и из новије историје. Најважније архитектонске знаменитости Вршца су: Градска кућа (сада Скупштина општине Вршац), из 1757. године; Двор епархије банатске из средине 18. века; Апотека на степеницама; куће Јована Стерије Поповића; зграда Конкордија из 1847. године; капела Светог Рока; црква Успенија пресветле Богородице (Успенска црква); Саборна (Светониколајевска црква) из 1785. године; Катедрала римокатоличке цркве Светог Герхарда из шездесетих година 19. века; и Спортско пословни центар „Миленијум“ (www.to.vrsac.com).

Слика 5. Панорама града Вршца (Извор: Туристичка организација Вршац)

Све ове знаменитости Туристичка организација Вршца је уврстила у редовне програме туристичких маршрута посетилаца Вршца и Вршачких планина. Осим архитектонских вредности, туристичке вредности Вршца представљају и бројни етнографски и манифестациони мотиви, који су карактеристични за овај простор, као што су манифестација „Дани грожђа“, Фестивал фолклора „Вршачки венац“, „Позоришна јесен“ и друге. У насељу Вршац је лоциран и највећи број смештајних и угоститељских

Туризам Вршачких планина

објеката. Може се рећи да је, у оквиру посматраног простора, Вршац водећи центар културног, манифестационог, конгресног и спортивно-професионалног туризма.

Велико Средиште

Велико Средиште има сличан положај као и Гудурица, осим што је у овом делу долина Марковачког потока широка, те Велико Средиште има одлике, ушореног, панонског насеља. Југоисточни део атара се простире на северним падинама Вршачких планина и мањим делом допире до Гудуричког врха, а затим се спушта у Мали вршачки рит. Централни део заузима субпланинску површ, која се пружа до долине Марковачког потока. Северно од долине је абразиона површ. Једина саобраћајна веза са Вршцом, од кога је село удаљено 10 km је асфалтни пут Вршац – Велико Средиште – Марковац.

Становништво се, услед погодног и плодног тла, бави земљорадњом (житарице, индустријско биље, поврће), а на падинама Гудуричког врха и југоисточно од села и гајењем винове лозе. Етничка структура је хетерогена, иако српско становништво чини апсолутну већину, има и Мађара и Чеха (досељених средином 19. века). После Другог светског рата, на место четрдесетак немачких породица, колонизовано је 20 породица из централне Србије, седам из Македоније и седам из других крајева Војводине.

Насеље се помиње у историјским изворима још у 17. веку, а као архитектонска и туристичка вредност се посебно издваја каштел породице Лазаревић из 19. века. Зграда каштела је под заштитом као споменик културе, а парк представља његов природни амбијент. „Родоначелник породице Лазаревић, Голуб, доселио се из Србије 1803. године. Племство са титулом од Малог и Великог Средишта добио је 1841. године. По добијању племства, подиже на поседу два дворца и парк. Породица Лазаревић је власник поседа до 1898. године. Старији дворца изграђен је шездесетих година 19. века, а млађи крајем 19. века. Дворце окружује велики парк и висока шума са примерцима ретког дрвећа“ (Pandžić, 2007). Од посебног значаја су и дрвећа која припадају егзотичним врстама, попут гинка, као и „добро очуваних стабала липе, горског јавора, млеча, јасена, бора, копривића и клена“ (Бранков, 2010).

Слика 6. Велики каштел породице Лазаревић у Великом Средишту (фото А.Панчић)

На старијем објекту су вршени конзерваторски радови 1986. и 1987. године. У овом каштелу се сада налази основна школа (слика 6). Млађи објекат нема своју намену и нису вршени конзерваторски радови (слика 7). Током 2012. и 2013. године, Месна заједница Велико Средиште је покренула поступак (јавни тендер) ради издавања у закуп објекта, на период од 50 година, а који би обухватио обавезу санације, рестаурације и адаптације објекта у циљу привођења објекта туристичко-угоститељској намени, а у складу са пројектним условима Завода за заштиту споменика културе АП Војводине, али је и та иницијатива пропала.

Каштел и заштићени парк, заједно са Гудурицом, представљају део маршруте у оквиру туристичке дестинације „Путевима вина“ и имају потенцијала за развој етно и руралног туризма. Такође, део туристичке понуде Великог Средишта чине праисторијска некропола и археолошки локалитет у атару, надгробна капела породице Лазаревић на сеоском гробљу и црква. У цркви у Великом Средишту чува се руски псалтир из 18. века и илуминирано четворојеванђеље из средине 16. века.

Слика 7. Мали каишел у Великом Средишту (фото А.Пањић)

Вештачко језеро, изграђено 1981. године, преграђивањем долине Марковачког потока, ради заштите од бујица, детаљнијом регулацијом и планирањем могло би се користити и у спортско-рекреативне сврхе (Ромелић и др., 2005).

Гудурица

Гудурица је сеоско насеље које спада међу значајније у општини Вршац. Своје име је добила по малим гудурама, које су распрострањене по читавом атару. Село Гудурица је саграђено у централном делу атара. Од Вршца је удаљено 14 km, саобраћајно повезано асфалтним путем који повезује Вршац и село Марковац. Улице су таласасте, уске и кривудае. Главна улица прати ивицу стране, а село се шири према југу, уз абразиону површ. Распоред улица је неправилан, мрежастог типа, што је типично за планинска села. Улице немају исте ширине, а на раскршћима постоји неколико проширења. Једно је у центру села, а уз њега су црква и школа. За посетиоца који први пут долази у ову средину, централна амбијентална целина је задржала знакове некада добро осмишљеног и уређеног простора са елементима језгра планинског градића или варошице (Ромелић и др., 2005).

Северна и јужна половина атара Гудурице нагнуте су ка Марковачком потоку. Највиши предели атара су на југу, на билу Вршачких планина, а

Туризам Вршачких планина

најнижи у долини Марковачког потока. Становништво Гудурице је махом колонизовано после Другог светског рата (1945-1948. године), на место немачког становништва које је великом већином напустило село крајем Другог светског рата. Током колонизације, највише је досељено становништва из Словеније (128 породица), Македоније (46 породица), централне Србије (20 породица) и Хрватске (Далмације) (20 породица) (Букуров, 1950).

Гудурица, је најзначајнији виноградарски центар међу селима Вршачких планина. Скоро 27 % површине атара је под виноградима, што је на другом месту у општини, иза Вршца. У центру села се налазе велики подруми познати по производњи вина (слика 8).

Ови вински подруми укључени су у туристичку маршруту „Путевима вина у Србији“. Постоје почетни мотиви и категорије посетилаца који могу да довољно подстицајно утичу на изградњу пријемних објеката: ресторан са баштом у дворишту, мањи музеј виноградарства и винарства, дегустациони центар и продајни пункт (Ромелић и др., 2005). Најчешћи гости су ловци и пословни људи из области виноградарства и винарства.

Слика 8. Подрум вина у Гудурици (фото Ј.Ромелић)

У селу, посебно у централном делу, постоји могућност конзервације, реконструкције и стварања мреже комфорних, али рустичних објеката који могу да пруже услуге смештаја, хране и пића, као и садржаје културног, забавног и рекреативног карактера (Ромелић и Ђуричић, 1992). У центру

Туризам Вршачких планина

села се налази и музеј прослављеног европског сликара и скулптора Роберта Хамерштила, који је у родној кући своје мајке отворио музеј са сталном поставком својих радова и дела својих пријатеља. Узимајући у обзир специфичности Гудурице, основне услуге локалног становништва укљученог у туристичку понуду биле би следеће: пансионско и дневно угошћавање посетилаца, организација излета гостију, производња еколошки чистих, пољопривредних производа (од припреме тла до спремања зимнице), организација спортских и сличних активности (планинарење, пењање уз стене, школа јахања и сл.), радови у виноградима и дегустација грожђа и вина, организација лова итд. (Петровић, 2014).

Као локални специјалитети Гудурице издвајају се: вина, пите баница и зелник, путица с пехтраном, погача масленица и сл. У Гудурици постоји инфо-центар где сви заинтересовани могу да добију информације о селу, винским подрумима и околини. Нажалост, тренутно нема регистрованих сеоских туристичких домаћинстава, а као добар пример будућег развоја агротуризма, истиче се смештај (четири двокреветне собе) у оквиру гудуричког винског подрума „Selecta” у центру села. У овом објекту организују се и дегустације вина у салама капацитета до 50 гостију. Слична је ситуација и у оближњој породичној винарији „Недин” (Петровић, 2014).

Слика 9. Мотиви из Гудурице (с лева на десно: двориште Винарије „Selecta”; главна улица и католичка црква у Гудурици; и дегустациона сала у Винарији „Недин”) (Фото: М. Д. Петровић, 2013)

Гудурички врх (641 m), иако највиши део Вршачких планина и Војводине спада у ниске планинске врхове. Посматран из Гудурице, делује импресивно и изазовно, а висинска разлика од 536 m (од равни долине Марковачког потока код Гудурице где је висина 105 m до Гудуричког врха) може бити искориштена у бројним активностима и на разне начине (Ромелић и др., 2005). Бројне су стазе којима се може стићи до Гудуричког

Туризам Вршачких планина

врха, што допуњује туристичку понуду Гудурице, која је усмерена ка планинарима, спортистима, излетницима и љубитељима природе.

Јабланка

Помиње се први пут 1370. године. Двадесет година касније, 1390. припадала је Јабука утврђењу (Érd-somlyó). У 14. веку носи назив Јаболнок (Jabolnok), 1713. зове се Јабука, а 1912. Алмад (Almád), да би од 1922. године добила име Јабланка. Надживела је турску владавину, тако да је 1713. имала 15 домова. Године 1716. припојена је Вршачком диштрикту (срез) темишварског Баната. Године 1740. дошли су румунски насељеници, па је 1749. било 60, а касније, 1751. године, 55 домова. Године 1779. припојена је Тамишком комитату.

Црквене обреде обављали су до 1774. калуђери манастира Месића. Те године основана је парохија, која је на поклон добила стару цркву брвнару из Варадије, где је подигнута нова црква. Године 1816. срушио је Јабучки поток 27 кућа, а 1837. године откупили су војни лиферанти Јосиф и Игњат Аделзберг од царске коморе ово место и мађаризовали своја презимена. Овде се производило бело вино. Садашња румунска црква подигнута је 1845. године, али ју је 1851. срушила бујица Јабучког потока као и 8 кућа. Филоксера је 1885. године уништила све ове винограде (Миликер, и др., 1928). Због штете коју је филоксера нанела, један део становништва напустио је село и отишао за фабричке раднике, у Вршац и друге вароши (Туторов, 2001). Године 1890. прешао је у посед у руке Адолфу Сингеру, а исте године оделили су се Срби од Румуна и подигли своју цркву. Септембра 1913. насеље је уништено поплавом, услед провале облака. Са северне стране села је брег „Dealunou“ или „Gmalu-pou“ који подсећа на старо насеље Новак. Данас, ово насеље је насељено претежно Румунима (68% становништва).

Мало Средиште

И ово насеље припада групи насеља у северном делу Вршачких планина. Оно је и највише увучено у планине и представља најтипичније планинско насеље у општини Вршац. Атар насеља је најмањи у општини Вршац. Јужни, виши део атара се простире на планинској страни, а северни, нижи део на субпланинској површи. Село је изграђено на изворишној челенци потока Јаруга, који настаје од 10 мањих поточића. Од Вршца је село удаљено 12 km, приступачно асфалтним путем који се одваја западно од Великог Средишта. Највећи део површине атара је под пашњацима и шумама. Први пут се Мало Средиште помиње 1717. године. На карти из 1783. године Мало Средиште је манастир, а село око њега прњавор (Миликер, 1887).

Димитрије Руварац 1731. године ([www.planine info](http://www.planine.info)) помиње да су 1731. године у околини Вршца постојала два манастира, Месић и Средиште. Манастир у Малом Средишту је посвећен светим архангелима Михаилу и Гаврилу, изграђен је крајем 15. века, а изградио га је деспот Јован Бранковић. Манастир се некад налазио на рубу Вршачких планина, одакле поглед сеже дубоко у равницу, а данас је ту центар Малог Средишта. Део богослужбених књига из манастира налази се у Малом Жаму, а једна, поклон руске императорке Јелисавете Петровне, у вршачкој Црквеној општини (слика 10).

Слика 10. Манастир Мало Средиште (фото: Туристичка организација општине Вршац)

На интервенцију Римокатоличке цркве, аустријска царица Марија Терезија је 1777. године, декретом укинула неколико манастира, међу којима је био и манастир Средиште. Манастир је поново изграђен, крајем деведесетих

Туризам Вршачких планина

година 20. века и у почетним годинама 21. века, на локацији која је 600 m удаљена од првобитног места. Обнову је започео монах Дечана и Хиландара, неколико година епископ западноамерички Хризостом (Столић), кад је постао владика банатски. Вршачке планине су га подсећале на планину Атос, те је и манастирски звоник зидан по узору на хиландарску кулу светога Саве, по пројекту архитекте Пеђе Ристића. Уметничка дела су углавном дарови савременика православне уметности (www.to.vrsac.com). Манастир се налази између Лисичје Главе и Гудуричког врха и добра је полазна тачка за обилазак Вршачких планина.

Марковац

Простире се на северној подгорини Вршачких планина, делу који представља најисточнији део територије Србије према Румунији. Насеље се налази на крајњој југозападној периферији вршачке општине и представља једно од најперифернијих насеља у Војводини. Услед свог географског положаја, Марковац је изолован у односу на остала насеља. Село је удаљено од Вршца 17 km. Једина саобраћајна веза са осталим насељима и Вршцем је асфалтни пут Вршац–Марковац. Из виших предела овог простора сливају се вододерине и поточићи који се код Марковца састају и формирају Марковачки поток.

Село има панонско-планински тип кућа, а главна улица иде уз српско-румунску државну границу. Главна привредна делатност је пољопривреда. Највећи део терена је под самониклом вегетацијом, виноградима и воћњацима. У првој половини 20. века, виноградарство је услед повољног терена било развијено, а јачина вина се кретала од 12 до 17 малигана (Букуров, 1950), што је било најјаче вино на територији вршачке општине. Због орографско-педолошких услова, постоји низ ограничавајућих фактора за развој пољопривреде а тиме и виноградарства.

Туризам Вршачких планина

Мали Жам

Налази се на источној страни вршачког атара у близини граничног прелаза Ватин–Румунија, 15 km од Вршца. Као за насеље Марковац и за Мали Жам се може рећи да је једно од најперифернијих насеља у Војводини. Иако се налази ван простора Вршачких планина, с обзиром на географски положај (омеђен државном границом према Румунији, магистралним путем Вршац – државна граница – Темишвар и Вршачким планинама), насеље гравитира ка Вршачким планинама те је по истраживањима аутора и оно део привредне целине Вршачке планине. Могућност развоја туризма је у домену ловног туризма јер има крупне дивљачи – срне и дивље свиње, а од пернатих животиња фазана. У месту постоји ловачко удружење „Срндаћ“ које има и сопствени ловачки клуб.

Месић

Насеље Месић представља типично планинско село, лоцирано на месту где се долина Месићког потока проширује у долинску равн. Главна улица у селу има правац пружања југ–запад, према правцу пружања потока Месић. Први пут се помиње крајем 17. века као прњавор (насеље на манастирском земљишту). Насељеници су били манастирски поданици, односно они који су радили послове везане за манастир (обрађивање земље, послови уређивања манастира и манастирских објеката и др.). До средине 18. века, ту су живели само Срби, а од средине 18. века и Румуни.

Историјат насеља је везан за развој манастира Месић. У западном делу села је лоциран манастир, који са заштићеним парковским простором представља и туристичку дестинацију за посетиоце као локалитет верског и културног туризма. Према усменим казивањима, датира из 12. века, а први писани документи помињу постојање манастира у 15. веку, у доба владавине деспота Јована Бранковића (слика 11).

Туризам Вршачких планина

Слика 11. Манастир Месић (фото: Туристичка организација општине Вршац)

У манастиру се чува део старе архиве Месића и манастира јужног Баната који су током времена уништавани и нестали. Ту се налази и галерија портрета некадашњих игумана као и библиотека епископа Јосифа Јовановића Шакабенде. У дворишту манастира је парковски комплекс. Манастир се као културно добро налази под заштитом државе. У близини пута према Вршцу налази се археолошки локалитет код канала Месић.

Сочица

Насеље Сочица, представља планинско насеље, изграђено на благој коси долине поточића који се јужно од села улива у поток Физеш. Читав простор је у средњем веку био под шумама, а феудални власници су овде населили надничаре из Румуније, као дрвосече. Сочица припада групи најстаријих румунских насеља југоисточног дела Баната (Гребенац и Куштиљ у 14. веку, Сочица и Војводинци у 15. веку и мало Средиште у 16. веку) (Вјелјас, 2006). У селу се налази и дворач чија изградња датира из прве деценије 19. века. „Државно имање у Сочици купио је 1832. године Чико Салаш. После 1857. године, припадао је др Нестору Месаровићу и његовој деци, а потом је посед наследио Бела Мајтени“ (Pandžić, 2007). Овај дворач је споменик културе од великог значаја, али на објекту до сада нису вршени конзерваторски радови.

Привредне делатности као туристички потенцијал

На простору привредно-географске целине Вршачких планина⁸, привредне делатности које имају услова за развој су: виноградарство, шумарство, пчеларство, лов, туризам и прехранбена индустрија. Наведене привредне делатности могу имати и директну и индиректну повезаност са туризмом, као привредном делатности.

Пољопривреда представља основну привредну делатност Вршачких планина. С обзиром на морфологију терена, *виноградарство* представља водећу пољопривредну грану и значајну туристичку вредност, исказану преко туристичке манифестације „Вршачка берба грожђа“. Иако усмена предања локалног становништва и понеки археолошки трагови указују на постојање првих винограда у доба владавине Римске империје овим просторима, први писани податак о виноградима на простору Вршачких планина потиче из 15. века (Бугарски и др., 1995).

⁸ Осим Вршца

Туризам Вршачких планина

Слика 12. Виногради на Вршачким планинама (фото В. Стојановић)

У 18. веку, протеривањем Турака из Баната и насељавањем Немаца из Рајнске области, виноградарство се све више развија и постаје све доминантнија привредна грана (слика 12). „Крајем прве половине 19. века, вршачко виногорје беше најјаче у бившој Угарској, како површински, тако исто и по приносу. Тада је вршачко виногорје морало имати око 5.000 хектара под виноградима, који су просечно годишње доносили око 200.000 хектолитара вина“ (Букуров, 1950). Вршачки виноградарци су почели да излажу своје производе на пољопривредним изложбама и сајмовима широм Европе. Од 10. фебруара 1857. године, када се у Вршцу организује прва изложба грожђа и вина, виноградарство све више добија и привредни и туристички значај. Ове изложбе су се у више наврата током историје организовале у Вршцу, а имале су и међународни карактер. Изложбе су организоване и приликом конгреса виноградарца и винара у Вршцу, 1902, 1909, 1925, 1935, 1939. и 1952. године.

Изложбе се одржавају и као саставни део туристичке манифестације „Вршачка берба грожђа“. Данас се, као главни носиоци виноградарства у привредно-географској целини Вршачких планина, издвајају ДД „Вршачки виногради“ са преко 1.700 хектара под виноградима⁹ и приватни сектор, у

⁹ производе 95% винских и 5% стоних сорти вина.

Туризам Вршачких планина

чијем поседу се налази око 500 хектара површине под виноградима. Најзаступљеније сорте су италијански ризлинг (50%), рајнски ризлинг, бели бургундац, шардоне, мускат отонел, траминац, и др. Од аутохтоних и старих сорти на овом простору још се гаје жупљанка, смедеревка, шасла бела, ркацители, креаца. Креаца је стара бела сорта винове лозе, аутохтона вршачка. У Вршцу делује и вински витешки ред „Свети Теодор“, који је име добио по заштитнику града Вршца (www.to.vrsac.com).

У Вршачком виногорју доминирају беле винске сорте, црних готово да ни нема. Виноградарска традиција Вршачких планина, условила је да се овај простор нађе и у туристичкој понуди Србије, као део туристичке дестинације „Путевима вина“ Србије (карта 2).

Туризам Вршачких планина

Траса „Пута вина“ је следећа (www.to.vrsac.com):

- одлазак до Видиковца – поглед на плантаже вршачких винограда,
- возња кроз плантаже винограда до села Гудурица (село са дугом винарском традицијом),
- одлазак до тзв. Друге куће – излетиште у виноградима на 50 m од румунске границе,
- обилазак „Подрума пријатељства“ у Гудурици (подрум датира из 1871. године),
- дегустација вина у Беровом подруму или дегустација вина у неком од многобројних винских подрума у селу и око села Гудурица.

Слика 13. Пут вина Вршачке планине (извор:
АД „Вршачки виногради“, www.vvinogradi.co.rs)

Подрум акционарског друштва „*Вршачких винограда*“ је био и остао грађевинско-архитектонска атракција. У њега може да се смести 3.400 вагона вина. Подрум је грађен од 1964. до 1967. године. Вршачки виногради су један од највећих симбола претходне Југославије. Подрум је у облику слова ипсилон (почетног слова ознаке за Југославију). Један је од три највећа винска подрума под једним кровом у Европи, друга два су у Листелу у Француској и Лограњи у Шпанији. Подрум има пет галерија,

Туризам Вршачких планина

једна је под земљом а четири изнад, и у њих је смештено 580 винских судова од бетона, обложених стакленим плочама. Производи широку лепезу врхунских вина као и вина од старих и аутохтоних сорти (www.vvinogradi.co.rs)

Подрум „Хелвеција“ изграђен је 1880. године у сецесионистичком стилу од стране швајцарског трговца вином Б. Штауба. Налази се у источном периферном делу Вршца дуж пута који поред плантажа винограда води према селима на јужним падинама и значајнијим излетиштима. Његова атрактивност се заснива на чињеници да је настарији велики подрум, да поседује архитектонске вредности и привлачне амбијенталне карактеристике непосредне околине (поглед на Вршачке планине и плантаже винограда). Сам подрум има велики околни слободан простор који је могуће користити за изградњу угоститељског објекта са претензијама винарије, продајни винарски пункт, музеј виноградарства и дегустациони центар. Осим тога, пространи прилаз омогућава изградњу великог паркинга. (www.to.vrsac.com)

Од Великог Средишта води пут према Гудурици, некадашњем најзначајнијем виноградарском центру међу селима Вршачких планина. Атар насеља представља један од најзначајнијих ловних локалитета планина. У центру села се налазе велики подруми познати по производњи *гудуричких вина*. Зграда подрума је грађена у барокном стилу (слика 14). Посебно је атрактивно двориште-атријум са лепим аркадама. Уочено је да овде залазе ловци и пословни људи из области виноградарства и винарства. То значи да постоје почетни мотиви и категорије посетилаца који могу да довољно подстицајно утичу на изградњу пријемних објеката: ресторан са баштом у дворишту и продајни пункт.

Осим овог подрума издвајају се и подруми „Стојшић“ и „Крстов“ у Великом Средишту, који су познати по производњи вина од сорти: шардоне, италијански и рајнски ризлинг и бели бургундац, вино Свети Георгије од сорте креацер, као и „Винарија Виник“, која производи бело и розе вино и вржоле. (www.to.vrsac.com)

Слика 14. Гудурички подрум (фото Ј. Ромелић)

Осим локалних вина на простору привредно-географске целине Вршачких планина могу да се пробају и локални вршачки и војвођански специјалитети: дивљач, роштиљ, шунка, шваргла, кифлице са сиром, штрудла с маком, као и остали кулинарски специјалитети српске и румунске популације на овом простору. Уз месо дивљачи добро иде локално вино франковка, а уз шунку креацер и италијански ризлинг. Повезаност вина и кулинарских специјалитета даје и добру основу за развој гастрономског туризма. Виноградарство и гастрономија су основ и за организовање сајмова и изложби: Фестивал вина „Винофест” (сајам вина, виноградарства и виноградарске опреме), „Празничне ђаконије“ (изложба празничне трпезе, домаће радиности, сувенира и разних ђаконија у време слава, Божића и Нове године), Сајам меда, лековитог биља и народног стваралаштва, Сајам екологије, енергетске ефикасности и обновљивих извора енергије „Европски дани Сунца и напредних технологија”.

Културна баштина привредне целине Вршачких планина

Са аспекта потенцијала за развој туризма у Србији посебан значај има материјална културна баштина, пре свега непокретна културна добра, док покретна културно-историјска баштина и нематеријална баштина представљају комплементарне вредности које имају значајну улогу у обогаћивању туристичке понуде и повећавају квалитет туристичког производа. Непокретна културна баштина Србије је категорисана и регистрована у републичком Регистру културне баштине (Завод за заштиту споменика културе Републике Србије).

У зависности од физичких, уметничких, културних и историјских својстава, а и од могућности њихове презентације, добра културног наслеђа се могу, на основу поделе коју је дао Унеско (UNESCO), а која је у сагласности и са Законом о културним добрима у Србији (Службени гласник Републике Србије, бр.71/94), поделити у следеће групе:

- археолошка налазишта (делови земљишта на којима се налазе потпуно или делимично ископани, конзервирани и уређени остаци непокретних објеката, као и покретни предмети из разних историјских периода),

- дела са споменичким и уметничким својствима (архитектонска дела, слике и вајарски радови, дела примењених уметности, остварења музичке, драмске и филмске уметности),

- просторне културно-историјске целине (стара језгра градова, значајније сеоске амбијенталне целине, сакрални објекти, етно-паркови, средњовековни градови и утврђења, манастирски комплекси),

- знаменита места и спомен-обележја, фолклорно наслеђе (зграде и простори, предмети народног немарства, ношње, стари занати, наивно сликарство, усмена традиција, кулинарске традиције, традиционални спортови и игре),

- веровања,

- језици,

- манифестационе вредности,

- установе културе са својим активностима (музеји, галерије, културни центри, кинотеке, библиотеке),

Туризам Вршачких планина

- културни пејзажи (вртови, паркови, пејзажи који су органски еволуирали и асоцијативни културни пејзажи),
- традиционална медицина,
- подводно културно наслеђе,
- документационо и дигитално наслеђе,
- музика и песме,
- литература.

Археолошка налазишта и збирке

Археолошка налазишта и збирке приказују период од палеолита до раног средњег века. Представљају „делове земљишта на којима се налазе откривени и потпуно или делимично ископани, конзервирани и уређени остаци непокретних објеката, као и покретни предмети из ранијих историјских периода“. На простору Вршачких планина¹⁰, још од праисторије постоје материјални остаци станишта различитих цивилизација. Из периода млађег неолита (пети миленијум пре нове ере), постоје археолошки локалитети (Потпорањ, Вршац Ат, Месић) који припадају Винчанској култури, а чији је „главни центар био на западним падинама Вршачких планина“. Из периода који обухвата крај четвртог миленијума пре нове ере (бакарно доба), одређени археолошки трагови су сачувани у Великом Средишту, док из периода који обухвата средину трећег миленијума пре нове ере (бронзано доба), постоје некрополе у Великом Средишту, Миси и Малом Жаму (Бугарски и др., 1995).

Међу културно-историјским споменицима посебан значај има Вршачка кула, остатак градског утврђења старог Вршца лоцираног на истоименом врху (399 m). Због своје уочљивости са даљине, одакле се може назрети визура Вршачких планина, ова кула представља најмаркантнији споменик у Банату. У првим вековима нове ере, на овом простору су се смењивали Дачани и Римљани. У другом веку нове ере, јужни Банат је био укључен у римску провинцију Дакију, а Вршац је у то време био утврђен војни логор, повезан војним друмом (*via strata*) са Костолцем (*Viminacium*). На месту данашње Вршачке куле Римљани су имали своју осматрачницу, а Вршац је имао улогу пограничног утврђења према северозападу (Бугарски и др., 1995).

¹⁰ Посматра се привредно-географска целина Вршачких планина, дефинисана у уводном делу књиге, без посебно обрађених културних вредности насеља Вршац.

Туризам Вршачких планина

Слика 15 : Вршачка кула (Туристичка организација Вршца)

Према неким претпоставкама, данашњу кулу изградиле су Срби који су непосредно после Косовске битке населили ове просторе. Елементи конструкције указују на сличности са утврђењима Смедерева и манастира Манасија, што је једна од индиција да је Вршачки град послужио као архитектонска основа за каснију изградњу ова два утврђења. У почетку свог постојања, утврђење је имало две куле покривене пирамидалним крововима. Око њих је постојао камени зид који је унутрашњем простору давао бадемаст облик. Преостала, постојећа кула, изграђена од комада гнајса, висока је 21 m, широка 6 m, док су јој зидови дебљине 2,5 m, а састојала се из три спрата и подрума. Током времена, ово утврђење је уништано и руинирано, а Кула, висине 21 m, ширине шест метара и дебљине зидова 2,5 метара постаје и својеврстан симбол града Вршца.

У 1970. години, Кула је обновљена и конзервисана, када је дограђено и степениште до њеног врха, те она представља и својеврстан видиковац. Крајем деведесетих година прошлог века у непосредној близини главне куле врше се ископавања темеља других делова утврђења. Реконструкција је отпочела 2010. године када је и име здања промењено у Вршачки замак, а завршена 2014. године. На дан светог Тедора Вршачког (градске славе

Туризам Вршачких планина

Вршца) 2015. године је свечано отворена за посетиоце, а у оквиру куле ће бити музеј, сувенирница и кафић (<http://evrsac.rs/index.php/vesti/>; www.to.vrsac.com). Тиме ова споменичка вредност постаје све богатија детаљима а тиме и занимљивија и све је извесније да ће се њена туристичка прилачност увећавати.

Просторне културно-историјске целине

Према Закону о културним добрима (Службени гласник Републике Србије, бр.71/94) просторна културно-историјска целина дефинисана је као урбано или рурално насеље или њихови делови, односно простор са више непокретних културних добара од посебног културног или историјског значаја. Поред ових вредности, значај споменика треба посматрати и са становишта његовог утицаја на историју банатске цркве, културе и уопште српског народа под Аустријом. На простору Вршачких планина, као просторне целине се могу издвојити градско језгро Вршца и вински барокни подруми у Гудурици, који имају потенцијала као дестинације за културни и рурални туризам.

Једна од најупечатљивијих зграда високе естетске и архитектонске вредности је *Двор банатске еперхије*. Налази се у Дворској улици број 20 која чини део пута Београд–Вршац–Темишвар. Зграда је завршена 1757. године у банатском стилу, као резиденција банатских епископа. Године 1907. спољни део зграде је реконструкцијом доста измењен, али је и поред тога она својом глобалном конструкцијом и фасадном орнаментиком, са лепим, парковски уређеним околним комплексом и импозатном металном оградом, једна од најлепших грађевина у јужном Банату. Унутрашњост двора има велику културно-историјску вредност. У њему се налази капела са иконостасом који је уредио Никола Нешковић, обилна ризница црквених предмета, икона, одежда; богата библиотека са великим фондом рукописа, старих књига, стране штампе; и збирка повеља и диплома значајних личности. У двору се налази галерија портрета банатских епископа, које су радили познати сликари из 18. и 19. века: Никола Нешковић, Арса Тодоровић, Павел Ђурковић и други. (Plavša i Romelić, 1992).

Градска кућа је раније била зграда седишта Вршачке муниципије или *Магистрата*, данас је седиште Скупштине општине Вршац. Налази се на углу Трга победа и Трга Саве Ковачевића. Представља архитектонску целину састављену из три дела, грађена у различитим временским периодима, па је отуда и њихова вредност различита. Најстарији део је изграђен 1732. године у класицистичком стилу. Складног је облика,

Туризам Вршачких планина

поседује вредан истурени део – ерекер, на самом углу и лепу барелефну орнаментику која уоквирује прозоре на спрату. Други део, са балконом је оријентисан према Тргу победа, а изграђен је 1861. године у неоготском стилу. Трећи део је настао 1961. и 1968. године и представља улазни део зграде Скупштине општине. Саграђен је на месту некадашњих старих приземних зграда које су се налазиле у лошем стању и нису поседовале већу културно-историјску вредност.

Стара апотека или међу грађанством позната као *Апотека на степенице*, изграђена је у барокном стилу, у другој половини 18. века, да би у њој 1784. године била смештена прва апотека у Вршцу. У две просторије зграде налази се потпуни инвентар који је поседовала стара апотека, музеј старих фармацеутских инструмената, рецепата и књига. Задње просторије које су служиле за справљање лекова, користе се за организовање ликовних изложби (www.to.vrsac.com)

Стеријине куће чине две зграде. Већа се налази на Тргу Саве Ковачевића број 11 и на том месту је постојала кућа у којој је рођен Јован Стерија Поповић. На згради се налазе две плоче постављене 1906. године поводом стогодишњице рођења и педесетогодишњице смрти великог комедиографа и песника. У њој су смештени – књижевна институција *Књижевна општина Вршац* (КОВ), књижара *Матице српске* и ресторан. Просторије КОВ-а се поред осталог користе за одржавање сусрета писаца, организацију књижевних вечери и изложби. Друга кућа у којој је Стерија живео последњих неколико година живота и у њој умро, налази се у Стеријиној улици број 43. Од зграде је сачуван мањи помоћни део, нема сопствени улаз, већ се користи улаз суседне зграде. Ниска је и неугледна, али с, друге стране, због свог необичног изгледа, притиснута приземним али карактеристичним великим кућама које је обично градило добростојеће немачког становништво, врло је уочљива и привлачи пажњу пролазника. На згради се налази спомен-плоча (www.to.vrsac.com).

Зграда Два пиштоља налази се на Тргу Саве Ковачевића број 15. Грађена је у барокном стилу. Иако је улична фасада међана честим интервенцијама, задржала је првобитни изглед у приступачном дворишном делу где су се у првобитном облику одржале лепе аркаде. Занимљивост зграде је у вези са легендом према којој је Карађорђе Петровић, напустивши Србију после пропасти Првог српског устанка, преноћио у њој и пошто није имао новца да плати услугу, оставио је као залог два пиштоља. По томе је она и добила име (www.to.vrsac.com).

Посебну културно-историјску вредност има зграда *Конкордија* у улици Жарка Зрењанина 20, која води према Вршачим планинама. Изграђена је

Туризам Вршачких планина

1847. године у класицистичком стилу, за потребе оснивања хотела, али ју је 1852. године откупила држава и користила у административне сврхе (www.to.vrsac.com).

Као архитектонска целина, која се издваја и као место одржавања разних спортских, културних, уметничких, конгресних и других манифестација и догађања, овде се налази и спортско-пословни центар „Миленијум“ изграђен 2001. године, за потребе одржавања Европског првенства у кошарци. Вршац, који је био један од јачих кошаркашких центара СР Југославије (КК „Хемофарм“), био је домаћин једне од четири групе у којима су се такмичиле репрезентације (www.to.vrsac.com).

Сакрални објекти

Хетерогена национална структура утиче на распрострањеност различитих вероисповести, што условљава постојање и различитих сакралних верских објеката. На простору Вршачких планина, у свим насељима преовлађује православно становништво, које припада Румунској и Српској православној цркви, а у насељима Мало Средиште, Мали Жам, Месић, Марковац и Гудурица, знатнији утицај има и становништво католичке вероисповести (Бјељац, 2005). Сакрални објекти Вршачких планина, осим оних који су лоцирани у насељу Вршац, а који су атрактивни и са туристичког становишта су: капела Светог Крста, капела Светог Рока, манастир Месић, католичка црква у Гудурици.

Успенска црква (Мала црква) налази се на углу улица Други октобар и Жива Јовановић. Изграђена је 1761. године средствима Алексе Николића, пословног човека из Вршца. Иконостас је урадио Арса Годоровић, један од најзначајнијих српских сликара 18. века уз асистенцију сликара Јосифа Рајкова и Аксентија Поповића. Дрворезбарске радове је извео Аксентије Марковић (www.to.vrsac.com).

У Дvorsкој улици, налази се *Саборна црква*, саграђена 1785. године на месту мале, старе цркве. Иконостас је у периоду 1805-1809. године урадио Павел Ђурковић. Поред тога, у цркви се налази слике Михајла Поповића и Симеуна Јакшића, десет целивајућих икона Николе Нешковића и две слике великог формата Паје Јовановића (www.to.vrsac.com).

Од верских објеката, својом висином и монументалношћу визуелно доминира *Римокатоличка црква* на углу улица Жарка Зрењанина и Вука

Туризам Вршачких планина

Карацића. Саграђена је у неоготском стилу, 1861. године, на месту мање цркве. Карактерише је врло богата унутрашњост (www.to.vrsac.com).

На западном подножју Вршачких планина, на абразионој површини Миса, дуж пута према хотелима „Турист“ и „Брег“ налази се капела Светог Рока, изграђена прилозима немачког становништва (које је у то време насељавало Вршац) у знак захвалности због престанка епидемије куге која је 1739. године десетковала половину становништва града. Архитектонска конструкција зграде је готово аскетског карактера и без значаја је, али је ово најстарија сачувана црква и једна од најстаријих зграда у Вршцу. Затворена је за туристичке посете, иако је лоцирана на завршетку тзв. Топовског пута. То је пут којим се из Вршца долази до једног од најатрактивнијих излетишта на Вршачким планинама (www.to.vrsac.com).

Манастир Месић се налази у непосредној близини села Месић. Од Вршца је удаљен 10 km и повезан асфалтним путем Вршац–Месић. Датум изградње није поуздано утврђен. Према предању, саграђен је у 12. веку, под утицајем мисионара Саве Немањића. Писани документи указују на његово постојање у 15. веку, у време деспота Јована Бранковића. Оснивање манастира се повезује са уништавањем гробљанске цркве Андрејаче код Потпорња у 14. веку, од стране Татара. Тада је изабрана нова заклоњена и теже приступачна локација. О манастиру постоје документи у Пећкој патријаршији из 1660. и 1661. године. Манастирска црква је више пута рушена и паљена, а затим обнављана. Обновљена је у 18. веку, због чега је задржала архитектонске карактеристике овог времена. Зидови цркве су под фрескама из 18. века, које су израдили зоографи Антоније и Петар. Оне покривају слој фресака старијег порекла. Стари конаци су делимично сачувани, тако да је 1834. године изграђен нови конак у класицистичком стилу. У манастиру постоји део старе архиве Месића и несталих манастира у јужном Банату, галерије портрета некадашњих игумана, библиотека епископа Јосифа Јовановића Шакабенде.

Манастир је културно-историјски споменик стављен под заштиту државе, тако да су 1965. године на њему отпочели конзерваторски радови (www.to.vrsac.com). У дворишном делу манастира налази се парковски комплекс са масивним старим дрвећем. Манастирска целина је добро уклопљена у шири амбијент кога према приступном путу чине травњаци са добро очуваним ђермовима, а према планинском залеђу шуме. Амбијентална предиспозиција пружа могућност интервенције која би подстакла стварање привлачнијег пункта за пријем излентика.

Споменичко наслеђе

У споменичке вредности Вршачких планина, уз Владичански двор Српске православне цркве у Вршцу убрајају се и дворци-летњиковци, познати и као каштели. Налазе се у Великом Средишту и Сочици, а према плану туристичке валоризације двораца у Војводини, (Панцић, 2007), налазе се у трећој фази реализације. Каштели у Великом Средишту су изграђени у класицистичком стилу, односно у еkleктичком стилу са неоготским елементима (каштел који је изграђен шездесетих година 19. века).

Каштел у Сочици такође је изграђен у класицистичком стилу. Они се налазе у групи двораца који су седишта основних школа (Велико Средиште, Конак, Темерин и Футог), односно административна седишта разних пољопривредних добара (Сочица, Хајдучица, Фишеров салаш, Чока и Стари Лец). Ови дворци би се могли обновити и претворити у хотелско-гоститељске смештајне објекте¹¹ или туристичко-информативне центре, уз услов изградње нових објеката за школе, односно пољопривредна добра. Поједине подухвате могуће је реализовати уз подршку одговарајућих државних органа, пре свега: Секретаријата за образовање и културу АП Војводине, Секретаријата за пољопривреду АП Војводине, Министарства за трговину, туризам и услуге Републике Србије, Министарства културе Републике Србије, Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, као и туристичких организација Вршца, Војводине и Србије.

¹¹ попут сличних објеката у Хрватској, Аустрији, Француској, који су, иако заштићени као културна добра, претворени у хотеле

Туризам Вршачких планина

Споменици културе, спомен-обележја и знаменита места

Према Закону о културним добрима, ова категорија обухвата просторе који се везују за догађаје од посебног значаја за историју, подручја са израженим елементима природних и антропогених вредности као јединствених споменичких целина. Знаменита места као и спомен-обележја, костурнице и гробља подигнута су ради трајног очувања успомене на значајне догађаје, личности и места из националне историје (Бјељац и др., 2015).

Богата културно-историјска традиција Вршца утицала је на изградњу низа споменичких објеката, претежно као саставних делова парковских комплекса. Споменици Јовану Стерији Поповићу налазе се у Градском и Руском парку. Први је у виду бисте изграђен још 1934. године, дело је вајара Риста Стијовића, а поклон архитекте Драгише Брашована. Други, импозантнији је рад Јована Солдатовића, изграђен 1986. године. Споменик Светозару Милетићу налази се у Градском парку, а израдио га је Петар Симонов. Осим тога, у већини парковских целина налазе се споменици истакнутијих личности овог краја, који су погинули током Другог светског рата.

Установе културе

Остварења материјалне културе народа улазе у категорију покретних етнографских или фолклорних добара и као таква могу бити представљена посетиоцима у виду поставки које су саставни део зграда и простора народног неимарства. Остварења духовне и уметничке културе спадају у категорију покретних културних добара са уметничким карактеристикама, а односе се на уметничка дела ликовне, књижевне, музичке, филмске и примењене уметности и као таква чувају се у музејима, галеријама, легатима, архивама и библиотекама (Бјељац и др., 2014).

Народни музеј је основан 1882. године. У самим почецима оснивања чиниле су га збирке тадашњих ентузијаста проучаваоца овог подручја - Миликера, Ритингеја и Солимажа. Касније је допуњен археолошким збиркама Карла Рема из Беле Цркве и Петра Деспенића из Ковина. Дванаест година по оснивању, музеј је отворен за посетиоце. Располагао је археолошком, етнографском и природњачком збирком. После Другог светског рата, постојећим тематским целинама придодати су и уметничко и историјско одељење. У њима је сврстано преко 2.000 експоната.

Туризам Вршачких планина

Најбогатије је *археолошко одељење*. Располаже материјалом од око 140.000 предмета, из периода млађег палеолита, римског доба, Скита и Сеобе народа. Предмети су откривени у локалитетима из околине Вршца и јужног Баната уопште. Међу њима су најдрагоценији из околине Вршца, Ватина, Дубовца, Орешца, Дупљаје, итд. Неколико експоната је представљало Југославију у Паризу, 1970. године. Историјско одељење чини више одсека: општа историја краја, Други светски рат и послератна изградња, нумизматика и живот и дела Јована Стерије Поповића (оригинали и фотокопије дела). Уметничко одељење са око 2.000 предмета располаже сликарским делима од 18. века до данас. Међу њима се истичу слике уметника, пореклом из Вршца – Јефимија Поповића, Паје Јовановића и других. Други део одељења садржи збирку ситне пластике, графике и дела из области примењене уметности. Осим тога, оно се бави организовањем изложби чланова удружења ликовних уметника Вршца и других ликовних стваралаца. Одељење приређује и годишње изложбе радова за *Награду Паје Јовановића*, итд. Природњачко одељење са око 3.000 предмета располаже орнитолошком, флористичком и палеонтоошком збирком. Међу њима, посебну научну и историјску вредност има *Берначков хербар*. Он представља дело др Јована Берначког, који је у периоду 1909-1910. године сакупио биљке Вршца и околине. Пошто је хербар најстарија очувана ботаничка збирка у Војводини, 1971. године стављен је под заштиту. Збирка је чинила основу за проучавање флоре не само вршачког подручја, већ и Војводине уопште (www.to.vtsac.com).

Градска библиотека Лукреција Анкуцић-Неца формирана је 1882. године. Одлуком Магистрата крајем 1887. године основана је Градска јавна и школска библиотека, данас је то Градска библиотека. Оснивач ове библиотеке и њен први библиотекар био је Феликс Милекер (историчар, археолог, писац). До 1946. она није имала статус самосталне установе, будући да је била саставни део Народног музеја. Као самостални објект интензивно је обогаћивала књижни фонд, тако да он сада износи око 150.000 примерака. Посебну вредност чине око 5.000 старих и ретких књига и рукописа. Значајне су и збирке комплета рукописа (20.000 примерака), завичајна и периодика уопште, која својим вредностима превазилазе регионални значај. Важан је и фонд немачких, мађарских, румунских, енглеских, руских и француских књижевних издања. У библиотеци се налазе и лични библиотечки фондови Јована Стерије Поповића, Андре Лукића и других истакнутијих мештана. Библиотека располаже са две читаонице. Једна је намењена старијима, а друга деци школског узраста. Као установа повезана са језиком и књижевношћу, издаваја се и *Књижевна општина Вршца (КОВ)*, као организација

Туризам Вршачких планина

стваралаца књига (писаца и графичких уметника), као и корисника књига (читалаца) (www.to.vrsac.com).

Позориште – 1777. године Вршац је био најнасељенији град у Банату, а прва позоришна представа приказана је 1773. године од стране уметника из Темишвара. Више од 100 година у згради Магистрата одржавале су се позоришне представе. Акционарско друштво је 1847. године изградило хотел “Конкордија” са великом салом на спрату за концерте и позоришне представе. Године 1861. у Вршцу је формирано друштво за Српско народно позориште, које је имало 170 чланова, а радило је до Првог светског рата 1914. године. Уметничко одељење Министарства просвете, на чијем се челу налазио књижевник Бранислав Нушић, 1920. године закључило је да је потребно да се у Банату оснује професионално позориште, а избор је пао на Вршац – Стеријин град. Савет града основао је Градски позоришни одбор. На седници Савета града, донета је одлука о оснивању Покрајинског банатског позоришта „Стерија“ са седиштем у Вршцу. Јануара 1945. године и одлука о оснивању Народног позоришта „Стерија“ (www.to.vrsac.com).

Културно-просветна заједница општине Вршац, основана је 1959. године као организација чији је циљ развој културе и фактора друштвеног преображаја, подстицање и задовољавање појединачних и заједничких културних потреба грађана. Вршац, као мултинационална средина, има 10 културно-уметничких друштава у граду и сеоским срединама румунске националне мањине. Своју културу, језик и идентитет исказују кроз музичке и фолклорне активности, а најуспешније су аматерске позоришне сцене. Мађарска национална мањина организована је у два културно-уметничка друштва. Кроз више секција веома успешно сарађују са осталим удружењима у Војводини, учествујући на фестивалима и такмичењима. Етничка група Рома делује и ради у Културно-просветном друштву у граду. Културно-просветна заједница је организатор свих такмичења, смотри и фестивала из области сценске, културно-уметничке и музичке делатности (www.to.vrsac.com).

Нематеријално културно наслеђе

Нематеријално културно наслеђе могуће је препознати кроз усмену традицију и језик; сценску уметност; друштвену праксу, ритуале и празнике; знање и примену знања о природи и универзуму; и традиционалну уметност. Реч је о усменој народној култури која се формира у прошлости, а преноси се с колена на колена (континуитет преношења културних образаца). Основна начела усмене културе јесу стално чување и обавеза преношења наслеђа млађим генерацијама. Усмену традиционалну културу чине обичаји, обреди, веровања, музика, вештине, занати, усмена књижевност и слично (Бјељац и др., 2014).

Највреднији допринос у препознавању значаја нематеријалног културног наслеђа на наднационалном нивоу дао је Унеско усвајањем Конвенције очувања нематеријалног културног наслеђа (Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage) 2003. године. Конвенција Унеска разликује пет области нематеријалног наслеђа – усмена традиција и језик као њен носилац, извођачке уметности, обичаји и манифестације, знања о природи и универзуму, као и знања и вештине везане за традиционалне занате (www.unesco.org).

Конвенцијом из 2003. године државе чланице обавезале су се да предузму потребне мере за идентификацију нематеријалног културног наслеђа како би се оно заштитило. Србија је међу последњим земљама у Југоисточној Европи ратификовала ову конвенцију 2010. године, на основу које је Министарство културе и информисања, формирало мрежу за очување нематеријалног културног наслеђа коју чине Национални комитет за нематеријално културно наслеђе, Комисија за упис у регистар нематеријалног културног наслеђа и Центар за нематеријално културно наслеђе Србије у оквиру Етнографског музеја у Београду. На листу Националног комитета је, у 2015. години, уврштено 28 елемената нематеријалне културне баштине¹². Крсна слава је 2015. године, уписана у Унескову листу, а Ђурђевдански обред номинован. (Бјељац и др., 2014).

¹² крсна слава, ђурђевдански обред, певање уз гусле, коло, свирање на гајдама, наивно сликарство код Словака, фурулашка пракса, пиротско ћилимарство, Вуков сабор, ерски хумор, врањска градска песма, Лазарице, косовски вез, белмуж, клесарски занат, филигрански занат, израда Пиротског качкаваља, израда дрвених чутура, свирање на гајдама, Пазарске мантије, изливање и паљење ратарских свећа у манастиру Троноша, коло Руменка, ојкача, певање из вика, Грокталица, свирање на кавалу, чување Христовог гроба

Туризам Вршачких планина

На простору привредне целине Вршачких планина, од нематеријалног културног наслеђа, које је на Националној листи, присутни су ђурђевдански обред¹³, крсна слава, наивно сликарство, свирање гајди, фрулашка пракса и коло.

Етнографске вредности

Остварења материјалне културе народа улазе у категорију покретних етнографских или фолклорних добара Разноврсно етнографско богатство у туристичкој понуди има своје место као етнографска туристичка вредност. Миграције становништва утицале су да се на простору Вршачких планина, измешају традиција, фолклор и обичаји српског, румунског и немачког становништва. „Значај етнологије и фолклора за регионални и национални интегритет појединца, породице и друштва у целини у одређеној културној средини све је већи услед све интензивнијег и убрзанијег темпа и организације живљења. При том, своју околину човек жели обогатити и прожети, у првом реду уношењем елемената свог фолклора“ (Вјелјас и Сурђић, 2010). Свака од нација која живи у оквиру посматране привредно-географске целине Вршачких планина, тежи да очува и своју аутентичност и аутохтоност. Насеља Вршац и Гудурица су карактеристични по сложеној етничкој структури, док у осталим насељима преовлађује српско или румунско становништво.

Етнографске вредности имају добру заступљеност и разноврсност, будући да насеља Вршачких планина имају сложена етничка структура. По томе су нарочито карактеристични Вршац и Гудурица. У осталим насељима преовлађује српско и румунско становништво. Део колонизован после светских ратова настојао је да садржи извесне аутентичности краја одакле потиче. Румунско сеоско становништво је својом међусобном повезаношћу покушавало да одржи свој национални интегритет и аутентичност уз мање или веће утицаје са стране. Међутим, неумитна блискост живљења, слични проблеми изазвани индентичним облицима привређивања и другим општим физичкогеографским и друштвеногеографским условима утицали су на међусобно мешање и нестајање изразитијих, чистијих традиционалних фолклорних елемената етнодемографског карактера.

Формирана нова цивилизација на овим просторима довела је до постепеног нивелисања изворних народних обичаја, ношње, игре и др. Настојања да се аутентичности фолклора одрже у културно-уметничким друштвима имала

¹³ Ђурђевдански обреди су карактеристични и за српски и румунски етнички простор, па тако и на простору Вршачких планина, постоје и разлике и сличности.

Туризам Вршачких планина

су делимичне успехе јер је често импровизованим поступцима он изгубио своју изворност у свим сегментима. Зато је данас неадекватно заступати мишљење о фолклору као атрактивном виду антропогених туристичких вредности који је заступљен у свакодневици овдашњих насеља. Фолклор може да постигне вредност која одговара туристичким нормативима једино посредством манифестација чија је организација усмерена на истицање старих ношњи и обичаја.

Данас се то чини приликом организовања приредби и манифестација у Вршцу, претежно на нивоу Покрајине и јужног Баната, али у последње време и на националном и међународном нивоу. Прикази народних обичаја, веровања, ритуала и старих начина привређивања становништва настали су на основу сећања на ритуал, из човекове потребе за подсећањем и обележавањем. Засновани на традицији, фолклору и старим начинима привређивања, представљају најстарије елементе у развоју туризма, као и довољну туристичку вредност за долазак посетилаца. (Бјељас и Ћурчић, 2005; 2010; Бјељац, 2006а, 2010; Бјељац и Бранков, 2010).

Манифестационе вредности

Потреба човека да се забави, разоноди, рекреира, упознаје нове пределе, навике, обичаје, познанства, уз промену своје животне и радне средине, утицала је и на потребу организовања разноврсних, атрактивних манифестација, као део туристичке понуде места или региона. Еволуција од живота у племенској заједници до развоја у много комплекснији „урбани живот“ утицала је да наша некадашња јака ритуална и духовна веровања, која су била повезана са сезонским циклусима природног окружења, у данашње време буду замењена са много хомогенијим урбано глобалним животом, повезана, дигитализована, „препакована“, рекламирана и продата. Тако су настали ритуали, вашари, смотре, сајмови, изложбе, спортска такмичења, конгреси, који својим програмима представљају значајан део туристичке понуде.

Са одређеним етничким, забавним, образовним и сличним вредностима, која приказују различита уметничка, научна, привредна, спортска и друга достигнућа места или региона, ове манифестације имају дугу традицију одржавања (Бјељац, 2006). Као манифестационе вредности Ж. Јовичић (1992), издваја „манифестационе мотиве“, који су одређени „врстом и значајем приредби и манифестација (културне, политичке, уметничке, спортске, забавне), за које се везују туристичка кретања. Такође „атрактивност манифестационих мотива одређена је врстом и значајем приредбе и местом и временом њеног одржавања“. Антропогеографске

Туризам Вршачких планина

вредности (мултиетничност, фолклор, обичаји, начини привређивања) на простору привредне целине Вршачких планина, утицали су да манифестационе вредности буду један од значајнијих видова туристичке понуде.

Својим разноврсним програмом, осим друштвено-економског и културно-уметничког значаја, остварују и туристичке ефекте за место одржавања. Такви ефекти се примећују у богатству програма, утемељеном на антропогеном наслеђу и локацији одржавања (атрактивни природни елементи). Код манифестација су заступљени скоро сви елементи који покрећу туристе на путовање: жеља за упознавањем нових култура, цивилизација и простора, разонода, одмор, хоби, задовољство (код учесника) и други. То су манифестације: Фестивал фолкора „Вршачки венац“, дечји „Фестивал румунске народне музике и фолклора Војводине“, „Златна јесен“ у Гудурици, итд.

Иако се, појединачно, наведене туристичке манифестације не налазе на Националној листи нематеријалног културног наслеђа Србије, етнографске манифестације представљају значајан елемент нематеријалног културног наслеђа (Вјелјас и Ћирић 2010; Бјељац, Терзић и Ћурчић, 2014).

ТУРИЗМОЛОШКО ВРЕДНОВАЊЕ ПРИРОДНИХ И АНТРОПОГЕНИХ ТУРИСТИЧКИХ РЕСУРСА ПРИВРЕДНЕ ЦЕЛИНЕ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА

Туристичке вредности (атрактивни елементи) имају централну улогу у туристичком систему. Најчешће се под њима мисли на одлику (особину) одређеног подручја (дестинације) која је непосредно везана за место и мотив обављања одређене туристичке активности. Представљајући основу за развој туризма, туристичке вредности су компонента туристичког система, која је најтешње повезана са идентитетом дестинације, с обзиром да се за њу непосредно везује место (локација) обављања туристичких активности. Туристичке вредности често, много више у односу на квантитет и квалитет угоститељских објеката и услуга, утичу на тип, локацију и интензитет развоја туристичких активности у дестинацијама (Јовичић и Бранков, 2009; Станковић, 2008).

Према Светској туристичкој организацији, могу се издвојити две групе фактора којима се истичу елементи географског простора који се валоризује: приступачност, специфичност ресурса (присуство истородних или разнородних вредности у окружењу) и близина емитивних центара. Одабрани критеријуми треба да се квантификују како би се извршила квантитативна процена туристичког ресурса. Како не постоје егзактне методе за овакво мерење и квантификацију, у пракси се процена препушта екипи стручњака и базирана је на интерсубјективној сагласности. Процена се врши на основу одговарајуће скале вредности наведених фактора. Циљ је да се туристичка вредност изрази квантитативно, што додатно усложњава комплексност читавог поступка, јер захтева добро разрађене методе како би се избегла субјективност, док је са друге стране многе појаве и елементе простора тешко квантификовати. У овом процесу се примењују методе многих дисциплина, што потврђује интердисциплинарни карактер туризма и потребу да се његов развој планира и усмерава на темељу истраживања бројних и разноврсних експерата (Д. Јовичић, 2008; Станковић, 2008).

Туризмолошка валоризација спада у посебне облике вредновања одређеног географског простора и увек се бави утврђивањем природних и антропогених потенцијала и њиховим рационалним коришћењем. Њени резултати треба да укажу на оптималне услове развоја туризма на одређеном простору, посебно ако је он заштићен, а један од главних циљева валоризације је заштита основних вредности културног наслеђа и природне средине. Туризам, поред тога што унапређује одређену средину,

Туризам Вршачких планина

у естетском и другом смислу, може и негативно да утиче на њу. Туризмолошко вредновање је извршено са циљем да се утврде потенцијали овог простора и укаже на оптималне услове развоја туризма. У овом поглављу ће се образложити туризмолошка валоризација природних и антропогених туристичких ресурса привредно-географске целине Вршачких планина.

Иако постоји више различитих метода туризмолошког вредновања антропогених туристичких вредности најчешће се користи комбиновани квантитативно-квалитативни метод, (Ark & Richards, 2006; McKercher, Ho & Cros 2004; Sarra, Zio & Cappucci, 2015; Nyounggon, Chia-Kuen & O'Leary, 2007) док је најдетаљнији метод за процену потенцијала културно-историјских вредности дала Хилари ду Крос (H. du Cros, 2000) која је увела у процес валоризације културно-туристичке субиндикаторе и степене њиховог градуирања. Главни индикатори овог метода су туристички сектор (сектор тржишне привлачности) и сектор менаџмента (робусности). Модел је комплексан, пошто вреднује како туристички, тако и сектор управљања културним добрима (du Cros 2000; Хаџић, Стојаквић, Херман-Милинковић, Ванић и Ивановић, 2005).

За сваки анализирани субиндикатор формирана је скала вредновања, при чему је оцењивање вршено нумерички. На основу извршеног вредновања постављена је „матрица тржишне привлачности/робусности”, а након тога је за сваку туристичку вредност одређена припадност некој од ћелија матрице, у зависности од оцене коју је добила у поступку бодовања. Акцент је дат оним вредностима које су до сада највише туристички афирмисане или поседују адекватне потенцијале за туристички развој (du Cros, 2000; Хаџић и др., 2005).

Елементи који се вреднују су у сектору тржишне привлачности: вредност амбијента, да ли је познато ван локалне средине, његова вредност као националног симбола, евокативност места, диференцираност од околних атракција, привлачност за специјалне потребе, комплементарност са другим ресурсима на дестинацији, повезаност са културом, туристичка активност у региону, приступачност и транспортне могућности, близина других атракција и услужне погодности на дестинацији.

Туристички сектор – субиндикатори се оцењују оценом од 0 до 5, бодови се затим сабирају и тржишна привлачност културних добара у туристичком сектору се оцењује на следећи начин: слаба привлачност 0-20, средња привлачност 21-40, висока привлачност 41-60. Елементи који се вреднују су у сектору тржишне привлачности: природни амбијент; познато ван локалне средине; вредност као национални симбол, диференцираност

Туризам Вршачких планина

од околних атракција, привлачност за специјалне потребе, комплементарност са другим ресурсима на дестинацији, туристичка активност у региону, приступачност и транспортне могућности, близина других атракција и услужне погодности на дестинацији (Bjeljac, Brankov, D. Jovičić, N. Ćurčić & Terzić, 2012; Хаџић и др., 2005; Ромелић, Пивац и Кошић 2006). Првих осам субиндикатора се оцењују скалом од 0 до 5 бодова. Субиндикатори: приступачност (0-4), транспорт (0-3) број атрактивних вредности у околини (0-3) и услужне погодности (0-5), припадају факторима од значаја при дизајнирању туристичког производа.

Код сектора менаџмента вреднују се: естетска (0-2); историјска (0-2); едукативна (0-2 бода); друштвена (0-2); научно-истраживачка вредност (0-2); реткост на дестинацији (0-3); репрезентативност туристичке вредности на дестинацији (0-4), осетљивост (0-4); стање репарације (0-4), утицај на живот у локалној средини (0-5); постојање плана управљања (0-5); регуларни мониторинг и одржавање (0-5); оцена негативних утицаја модификације и великог броја посетилаца (0-5); потенцијал за будуће инвестиције (0-5). Издвајају се: ниска вредност (до 16 бодова); средња вредност (17 до 32) и висока вредност (33 до 48 бодова) (Bjeljac et al., 2012; Хаџић и др., 2005; Ромелић и др., 2006; du Cros, 2000).

И код валоризације природно-географских туристичких вредности, издваја се квантитативно-квалитативни метод (Станковић, 1998). Бројне су и студије валоризације природних туристичких вредности (Bjeljac, Ćurčić & Brankov, 2012; Brankov, 2010; Vujičić et al., 2011; Pralong, 2005; Reynard, Fontana, Kozlik & Skapozza, 2007; Zouros, 2007; P. Pereira, D. Pereira & Caetano 2007). Један од њих је и Geosite Assessment Model (GAM) (Vujičić et al., 2011), који издваја две групе индикатора: научну (научно-едукативне; научно-естетске и заштитне вредности) и додатну (функционалне и туристичке вредности).

Да би се ускладили критеријуми валоризације, који би били донекле подједнаки и за антропогене и природно-географске туристичке ресурсе, у даљем раду је, за потребе валоризације природно-географских туристичких ресурса, коришћена модификована метода валоризације (Bjeljac et al., 2010, 2012; 2012a). Субиндикатори су прилагођени особинама и главним обележјима природних добара. Елементи који се вреднују су у сектору тржишне привлачности: природни амбијент, познато ван локалне средине, вредност као национални симбол, диференцираност од околних атракција, привлачност за специјалне потребе, комплементарност са другим ресурсима на дестинацији, туристичка активност у региону, приступачност

Туризам Вршачких планина

и транспортне могућности, близина других атракција и услужне погодности на дестинацији (Вјелјас et al., 2012).

Првих седам субиндикатора се оцењују скалом од 0 до 5 бодова. Они обухватају амбијент природног добра. Субиндикатори: приступачност и транспорт (0-3), број атрактивних вредности у околини (0-5) и услужне погодности (0-5), припадају факторима од значаја при дизајнирању туристичког производа. Издвајају се: ниска вредност (до 16 бодова); средња вредност (17 до 32) и висока вредност (33 до 48 бодова).

Када је у питању сектор менаџмента вреднују се: едукативна (0-2 бода); научно-истраживачка вредност (0-2); реткост на дестинацији (0-3); репрезентативност туристичке вредности на дестинацији (0-4); осетљивост (0-4); стање репарације (0-5); утицај на живот у локалној средини (0-5); постојање плана управљања (0-5); регуларни мониторинг и одржавање (0-5); оцена негативних утицаја модификације и великог броја посетилаца (0-5); потенцијал за будуће инвестиције (0-5).

Издвајају се: ниска вредност (до 16 бодова), средња вредност (17 до 32) и висока вредност (33 до 48 бодова). На основу извршене анализе поставља се “матрица тржишне привлачности/робусности” са девет ћелија, које су означене са М (и, ј) (и, ј=1, 2, 3) и за свако културно добро се одређује којој ћелији припада, у зависности од оцене коју је добило у претходном поступку оцењивања (Хаџић и др., 2005; Вјелјас et al., 2012). Ћелије су дефинисане на следећи начин:

- М (1, 1) висока вредност индикатора културна/природна значајност/робусност и мала тржишна привлачност,
- М (1, 2) висока вредност индикатора културна/природна значајност/робусност и средња тржишна привлачност,
- М (1, 3) висока вредност индикатора културна/природна значајност/робусност и велика тржишна привлачност,
- М (2, 1) осредња вредност индикатора културна/природна значајност/робусност и мала тржишна привлачност,
- М (2, 2) осредња вредност индикатора културна/природна значајност/робусност и средња тржишна привлачност,
- М (2, 3) осредња вредност индикатора културна/природна значајност/робусност и велика тржишна привлачност,
- М (3, 1) мала вредност индикатора културна/природна значајност/робусност и мала тржишна привлачност,

Туризам Вршачких планина

- М (3, 2) мала вредност индикатора културна/природна значајност/робусност и средња тржишна привлачност,
- М (3, 3) мала вредност индикатора културна/природна значајност/робусност и велика тржишна привлачност.

Туризмолошко вредновање природно-географских ресурса

Природно-географске вредности, које имају потенцијала да буду туристичка дестинација, могу се поделити у три групе: споменик природе „Вршачки парк“; предео изузетних одлика Вршачке планине; објекат геонаслеђа Вршачки ров (Мали вршачки рит). Како је у ранијем делу текста назначено,¹⁴ Вршачке планине и Вршачки ров (Мали вршачки рит), ће у туризмолошком вредновању бити посматране као целина.

Природни амбијент (природно-географске вредности) Вршачких планина (пре свега биогеографске и рељефне одлике) указују да су Вршачке планине добро познате ван локалне заједнице и да због својих биогеографских одлика (регионални парк природе, ИВА подручје, Мали вршачки рит) представљају и важан ресурс са аспекта националне туристичке стратегије. Природно-географске вредности Вршачких планина, пре свега са својим биогеографским одликама, повезане су и са антропогеографским, „могу да се испричају интересантне приче“, јер се по биогеографским одликама у великој мери разликују од осталих природних добара у ближем и даљем окружењу.

Такође, Вршачке планине су, заједно са још 16 подручја од посебног еколошког значаја за угрожене врсте и типове станишта (на територији АП Војводине) заштићених на основу Конвенције о очувању европске дивље флоре и фауне и природних станишта, део EMERALD мреже¹⁵ (*Areas of Special Conservation Interest-ASCI*). („Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 102/2007 од 7.11.2007. године)

¹⁴ Одељак биогеографске туристичке вредности

¹⁵ Еколошка мрежа подручја од посебне важности за заштиту природе

Туризам Вршачких планина

Табела 2. Туризмолошко вредновање природно-географских туристичких вредности Вршачких планина, по модификованом Хилари ду Крос моделу-оцена индикатора туристичког сектора

<i>Индикатори туристичке привлачности</i>	Вршачке планине	Вршачки парк
Природни амбијент	5	5
Познато ван локалне заједнице	5	1
Важан национални симбол	3	1
Може да исприча интересантну причу	5	5
Разликује се од осталих природних добара	5	4
Привлачно за посебне потребе	4	3
Туристичка активност	5	3
<i>Фактор од значаја приликом дизајнирања туристичког производа</i>		
Приступачност и транспорт	3	3
Број комплементарних атрактивних елемената	5	4
Туристичка презентација	4	2
Укупно	44	33

Кроз бројне облике туризма (еко-туризам, излетнички и викенд туризам, спортско-рекреативни туризам) природно-географски елементи су привлачни за посебне потребе посетилаца (попут посматрања птица, пешачења посебним стазама кроз заштићена природна добра, параглајдинг, планинарење), односно имају значајну туристичку активност (посебно у пределима који нису заштићена природна добра), са великим бројем различитих комплементарних атрактивних елемената. С обзиром да су поједини делови заштићених природних добара под различитим степенима заштите, где је ограничена (или забрањена) туристичка посета, као и одређене привредне активности, дозвољене су само посете у непосредној близини таквих зона.

Туристичка приступачност Вршцу као општинском и саобраћајном центру из праваца емитивних туристичких зона је релативно добра (ауто и

Туризам Вршачких планина

железнички саобраћај, могућност прихвата мањих, спортских летелица), али није синхронизовано са локалним аутобуским везама према насељима на Вршачким планинама. Туристичка организација у својим програмима које нуди посетиоцима, значајно место даје и Вршачким планинама, уз добру туристичку промоцију (Вјелјас et al., 2012).

Табела 3. Туризмолошко вредновање природно-географских потенцијала Вршачких планина – Оцена индикатора сектора менаџмента

	Вршачке планине	Вршачки парк
Едукативна вредност	2	2
Научноистраживачка вредност	2	2
Реткост природног добра на дестинацији	3	3
Репрезентативност туристичке вредности на дестинацији	4	3
<i>Робусност</i>		
Осетљивост и стање репарације	2	2
Утицај на живот у локалној средини	3	1
Постојање плана управљања	4	4
Оцена негативних утицаја модификације и великог броја посетилаца	2	3
Потенцијал за будуће инвестиције	4	3
Регуларни мониторинг и одржавање	4	4
Укупно	29	27

За разлику од Вршачких планина, иако има добар природни амбијент, Градски парк није познат ван локалне заједнице. И поред својих природно-пејзажних особености, има само регионални значај. Због своје историје настанка, уз антропогене елементе и природно-географске елементе, може да исприча инересантну причу (тј. да буде као допунски мотив занимљив посетиоцима). По својим карактеристикама овај парк се разликује од других, сличних природних добара у окружењу. Привлачан је и за посебне потребе, посебно за организовање манифестација и догађаја, али претежно локално-регионалног карактера. Као и код Вршачких планина,

Туризам Вршачких планина

приступачност и транспорт су добри, поготово из разлога што се парк налази у самом центру Вршца, у непосредној близини значајних антропогених туристичких вредности. Током различитих туристичких дешавања у Вршцу, Градски парк је повезан са туристичком активношћу у Вршцу. У туристичкој презентацији није у довољној мери представљен ширем туристичком гравитационом простору.

Природно-географске вредности Вршачких планина, као и Градског парка у Вршцу, имају изузетно велику едукативну и научноистраживачку вредност за различите научне дисциплине (биологија, географија, екологија, геологија, туризмологија и др). Заштићена природна добра, са својим карактеристикама, представљају реткост, али и репрезентативност као туристичке вредности на дестинацији. С обзиром да се на Вршачким планинама, (а у ту категорију спада и Градски парк), налазе заштићена природна добра од прве до треће категорије, постоји велика осетљивост од различитих људских активности. У просторима који нису под заштитом природе, природно-географске одлике омогућавају развој различитих облика туризма, што утиче и на масовнију посету.

Утицај на живот локалног становништва постоји, услед постојања могућности развоја различитих облика туризма, што утиче и на већи развој, пре свега пољопривреде (виноградарство, сточарство, воћарство), развоја прехрамбене индустрије и потенцијала за развој малих и средњих предузећа, чиме се стварају услови и за инвестирање. План управљања постоји, преко органа општине Вршац, ЈП „Војводинашуме“ и ЈП „Војводинаводе“, а за заштићена природна подручја Републички завод за заштиту природе – одељење у Новом Саду, који је надлежан да врши и мониторинг и одржавање.

На основу туризмолошког вредновања, Вршачке планине се налазе у Матрици (2,3), што значи да имају осредњу вредност индикатора природна значајност/робусност и велика тржишна привлачност. Односно, природно-географске вредности Вршачких планина могу да представљају самосталну туристичку дестинацију (тј., простор где ће туристи долазити искључиво због природно-географских одлика). Градски парк у Вршцу, се налази у матрици (2,2), што значи да има осредњу вредност индикатора природна значајност/робусност и средња тржишна привлачност. Иако има одређене туристичке вредности, Градски парк није туристички локалитет због кога туристи искључиво долазе, већ се мора посматрати као елемент обogaћивања туристичке понуде Вршца и Вршачких планина. Анализом остварених и потенцијалних облика туризма могућности организовања туристичких активности на Царској бари, Делиблатској пешчари и

Туризам Вршачких планина

Вршачким планинама су изузетно високе (туристичке туре којима се на атрактиван начин обилази резерват, едукативне туре, аранжмани посматрања птица).

Туризмолошко вредновање антропогеографских ресурса

Код туризмолошког вредновања антропогеографских елемената Вршачких планина такође ће бити примењен Хилари ду Крос модел (du Cros, 2000; Хацић и др., 2005; Ромелић и др., 2006; Вјелјас et al., 2012). На простору привредне целине Вршачких планина, издвајају се и антропогеографски локалитети који могу да буду самостални или допунски елементи туристичке понуде¹⁶:

- Споменици културе од изузетног значаја (Владичански двор; градско језгро Вршца; манастир Месић); и од великог значаја (два дворца породице Лазаревић у Великом Средишту; Вршачка кула;

- Археолошка налазишта од изузетног значаја (Жидовар; Орешац); и од великог значаја (Град; Дупљаја)

- Архитектонско-историјски значајни објекти као споменици културе од великог значаја у Вршцу (Градска кућа; зграде у улици Жарка Зрењанина бр. 20 и 21 („Конкордија“); зграде на Тргу победе 1 и 8 (зграда бившег Градског народног одбора); зграда дечијег вртића „Анђа Ранковић“, Пашићев трг бр. 2; две куће на Тргу Саве Ковачевића 11 (родна Кућа Јована Стерије Поповића) и 15 (кућа звана „Код два пиштоља“; стара апотека у улици Стефана Немање број 1 и дворак барона Јовановића у Сочици).

- Значајни споменици културе у Вршцу (римокатоличка црква Св. Герхарда де Сангредо; Три бурета за вино тзв. стаклена бурад у дворишту зграде на Тргу ЈНА; зграда на Тргу Саве Ковачевића бр. 33)

Овом списку би требало додати и винарије (винске подруме) у Вршцу (подрум „Вршачких винограда“; подрум „Хелвечија“), као и винске подруме у Гудурици. У Вршцу и осталим насељима на простору привредно-географске целине Вршачке планине налазе се и други културно-историјски споменици и архитектонски објекти који као локалитети могу бити интересантни за туристичку понуду.

Као антропогени елементи туристичке понуде, посматрани кроз манифестационе вредности издвајају се и туристичке манифестације. По броју посетилаца и повезаности са осталим елементима материјалног и

¹⁶ Као заштићена културна добра (Завод за заштиту споменика културе Војводине)

Туризам Вршачких планина

нематеријалног културног наслеђа, издвајају се: „Дани бербе грожђа“ међународни фестивал фолклора „Вршачки венац“, „Гудуричка јесен“, сајмови и изложбе као и поједине манифестације културно-уметничког садржаја (које су везане за простор архитектонске целине старог градског језгра).

Као што је туризам једна од најбрже растућих индустрија данас, у оквиру туристичке индустрије, манифестације добијају све све више на значају (Egfurt & Johnsen, 2003). Манифестације су током последње деценије 20. века постале значајно средство за заједнице и туристичке регионе да стекну предност и испуне низ економских, социјалних и еколошких циљева. У Србији, манифестациони туризам, као економски просперитетна врста туризма, на значају добија тек половином прве декаде 21. века. Према различитим проценама у Србији се одржава између 2.000 и 3.000 манифестација које имају потенцијала да буду и туристички атрактиван мотив (Бјељац 2010; www.manifestacije.com). Раније је поменуто да манифестационе вредности (туристичке манифестације, фестивали, догађаји, сајмови, изложбе) имају велики значај и као самосталне туристичке дестинације и као саставни део туристичке понуде привредно-географске целине Вршачких планина. Услед тога је извршена и посебна валоризација туристичких манифестација на посматраном простору. Да би се утврдила туризмолшка вредност манифестација, извршена је и њихова категоризација по другој методологији базираној на географској и економској групи критеријума (Бјељац, 2006; 2010)¹⁷.

Према наведеној класификацији, манифестација „Дани бербе грожђа“ има 113 бодова, те се налази у Првој категорији туристичких манифестација у Србији. Међународни фестивал фолклора „Вршачки венац“ има 81 бод те се налази у другој категорији туристичких манифестација у Србији. Ове две манифестације могу да представљају и самосталну туристичку

¹⁷ Прва група обухвата следеће елементе: садржај, порекло посетилаца и учесника по рангу, традиционалност (сталност у одржавању), локацију (место) одржавања, саобраћајну приступачност и повезаност, време одржавања, број посетилаца и учесника, уметничку вредност манифестације, број пратећих манифестација, задовољство посетилаца. Скалу оцењивања је од 0 до 5 бодова. Економска група критеријума обухвата: утицај капиталних пројеката, еколошки, економски, медијски и политички утицај, проактивне односе међу организаторима, као и оцену сарадње са туристичким организацијама. Сви критеријуми су посматрани пре и после одржавања манифестација. Скала оцењивања је од 0 до 4 бода. Према тој категоризацији, издвајају се прва, друга и трећа категорија (Бјељац, 2007; 2010; 2010; 2012). Када се саберу највеће вредности свих индикатора географске и економске групе критеријума, добије се збир 116, тако да су у првој категорији туристичких манифестација манифестације које имају 97 и више бодова, у другој категорији од 73 до 96, а у трећој су манифестације које имају мање од 73 бода.

Туризам Вршачких планина

дестинацију. Остале манифестације се налазе у трећој категорији, а од њих се као значајни елементи допуне туристичког боравка посетилаца издвајају: „Позоришна јесен” (69 бодова) и „Златна јесен” (61 бод).

За туризмолошко вредновање као потенцијалне туристички атрактивни локалитети, издвајају се, као посебни: наведени културно-историјски споменици у Вршцу као део старог градског језгра; винарије у Вршцу и Гудурици као објекти индустријског наслеђа, манастири Месић и Мало Средиште; дворци (летњиковци) у Великом Средишту и Сочици, као и манифестације „Вршачки венац“, „Дани бербе грожђа“ и „Златна јесен“.

Табела 4. Туризмолошко вредновање антропогеографских туристичких вредности Вршачких планина – Оцена индикатора туристичког сектора

<i>Индикатори туристичке привлачности</i>	градско језгро Вршца	Винарије	Манастири	Дворци	Дани бербе грожђа	Вршачки венац	Златна јесен
Амбијент	4	3	4	4	5	5	3
Познато ван локалне заједнице	4	2	1	1	5	4	1
Важан национални симбол	3	1	1	1	1	4	1
Може да исприча интересантну причу	4	3	3	4	4	5	4
Разликује се од осталих културних добара	3	4	3	3	2	3	2
Привлачно за посебне потребе	5	3	2	2	5	3	3
Туристичка активност	5	2	1	2	4	2	1
Повезује се са културом	5	1	2	3	2	5	2
<i>Фактори од значаја приликом дизајнирања туристичког производа</i>							
Пристапачност	4	3	2	2	4	4	3
Транспорт	3	3	4	3	3	3	3
Бр комплементарних атрактивних елемената	4	3	2	2	5	2	2
Услугне делатности	5	3	2	2	4	3	1
Укупно	49	31	27	29	44	43	26

Извор: анализа културних добра према Х. ду Крос методи од стране аутора

„Дани бербе грожђа“, услед комплементарности свог садржаја са осталим антропогеним, па и природно-географским вредностима и садржајем програма манифестације, имају одличан амбијент. Међународни фестивал фолклора „Вршачки венац“, такође услед свог програма који окупља и велики број фолклорних ансамбала из целог света, има одличан амбијент. Амбијент код свих осталих посматраних антропогеографских вредности је

Туризам Вршачких планина

добар. Старо градско језгро Вршца и „Дани бербе грожђа“ су познати ван локалне заједнице, као и „Вршачки венац“, док су остали познати само на регионалном и локалном нивоу. Поједини елементи старог градског језгра могу представљати и национални симбол (нпр. родна кућа познатог књижевника и комедиографа Јована Стерије Поповића), али су објекти у саставу старог градског језгра само регионалног карактера. Фестивал фолклора „Вршачки венац“ је међународног карактера.

Остале посматране антропогеографске вредности и поред својих одлика не представљају национални симбол, иако сви, због свог културно-историјског значаја, могу да испричају интересантне приче, а такође су занимљиве и приче о јавним личностима које су живеле и радиле у тим објектима.

Старо језгро Вршца има особине које га јасно диференцирају од осталих културних добара и сличних старих градских целина у Војводини (Ромелић и др., 2006; Бесермењи, Пивац и Јуришин, 2008) јер представља мултифункционалан простор са разноврсним и вансеријским садржајима од којих се неки могу наћи само у Вршцу. Слично је и са винаријама у Вршцу и Гудурици, јер се они, као објекти индустријског наслеђа, архитектонски и садржајно разликују од истих таквих објеката у Војводини, а и у Србији. Манастир Месић, иако типичан верски објекат, има одређене особине по којима се разликује од сличних који су саграђени и очувани у истом периоду.

Дворци у Великом Средишту и Сочици, старо градско језгро Вршца и винарије у Вршцу имају одличну приступачност, а и локални транспорт постоји, што је донекле омогућено и код осталих посматраних елемената (осим локалног транспорта према насељима у којима се налазе дворци, односно манастир), односно где се одржавају манифестације. Велики број атрактивних, природно-географских и антропогених туристичких вредности у окружењу (Белоцркванска језера, Банатска пешчара, Царска бара у Србији, Банатске планине и град Темишвар у Румунији и др.), указује на велики степен комплементарности са атрактивним туристичким елементима у окружењу, тако да заједнички могу представљати и једну комплексну туристичку дестинацију.

Услугне погодности (паркинг, обележени путеви, доступност информација) за простор градског језгра су одличне, док код осталих атракција, осим донекле доступности информација (релативно добра постојећа туристичка промоција), због слабије развијене саобраћајне инфраструктуре и транспорта, као и непостојања одређених паркинг места, нису најбоље.

Табела 5. Туризмолошко вредновање антропогеографских потенцијала Вршачких планина – Оцена индикатора сектора менаџмента

	градско језгро Вршца	Винарије	Манастири	Дворци	Дани бербе грожђа	Вршачки венац	Златна јесен
Естетска	2	0	1	1	0	2	0
Историјска	2	1	2	2	1	1	1
Едукативна вредност	1	0	2	2	0	2	0
Друштвена	2	2	2	1	4	2	2
Научно-истраживачка	1	0	2	2	1	1	1
Реткост културног добра на дестинацији	1	1	2	1	2	3	1
Репрезентативност на дестинацији	2	2	2	2	4	4	1
		<i>Робусност</i>					
Осетљивост и стање репарације	4	3	2	1	4	3	2
Утицај на живот у локалној средини	5	3	3	2	5	4	5
Постојање плана управљања	2	1	1	1	4	3	2
Оцена негативних утицаја модификације и великог броја посетилаца	5	4	2	1	5	3	5
Потенцијал за будуће инвестиције	2	1	1	1	5	3	3
Регуларни мониторинг и одржавање	2	1	1	1	4	3	2
Укупно	30	20	24	17	37	34	23

Естетска, историјска и друштвена вредност старог градског језгра је висока, јер су објекти махом из 18. и 19. века, а тиме поседују и историјску естетску вредност, а простор омогућава окупљање великог броја људи, ради дружења и забаве. Научноистраживачка вредност представља погодност за истраживања из области архитектуре, историје, историје уметности, туризмологије и просторног планирања. За разлику од градског језгра, винарије имају велику друштвену вредност као места окупљања значајног броја људи, дружења и забаве, али и релативно слабу естетску и едукативну и осредњу историјску вредност. Дворци и манастир Месић, имају високу историјску и едукативну вредност, а средњу естетску и друштвену вредност (а погодни су и за истраживања из области историје уметности, архитектуре и историје).

Посматрани елементи не представљају ретко културно добро на дестинацији, тј. у региону, јер и остали градови у Војводини (Сомбор, Суботица, Зрењанин, Нови Сад, Панчево и др.), као и дворци – летњиковци

Туризам Вршачких планина

(Хајдучица, Српска Црња, Ново Милошево, Капетаново, Стари Лец и др.), винарије на траси путевима вина, манастири (Војловица, Хајдучица, Сомбор, Ковиљ и др.) поседују сличне вредности. (Ромелић и др., 2006; Ј.Р. Р.Јовановић, Р., Бјељац, О.Миљковић. и Терзић (2013).

Старо градско језгро је имало неколико фаза реконструкције, те је стање репарације одлично. Слично је и са винаријама у Гудурици и донекле са манастиром Месић, док код двораца у Сочици и Великом Средишту није било значајнијих конзерваторских радова и стање репарације је лоше. С обзиром да се бројни објекти значајни за живот становника у општини Вршац, налазе у градском језгру, утицај на живот у локалној средини је одличан. Винарије у Гудурици и Вршцу су значајне за забаву и рекреацију локалног становништва, а манастир Месић има и своју верску улогу. Дворци у Сочици и Великом Средишту имају мали утицај, осим млађег, по настанку дворца у Великом Средишту у коме је смештена основна школа, а у другом повремено ради дискотека. За старо градско језгро Завод за заштиту споменика културе прописао је услове за заштиту и уређење, те постоји одређени ниво плана управљања културним добрима. Основни проблеми који су карактеристични су лоше грађевинско стање споменика културе услед неодржавања и недостатка средстава за одржавање, као и недостатак документације. Адекватни план управљања не постоји и потребно је предузети даља истраживања, израдити пројекте санација и реконструкција већине споменика културе од изузетног и великог значаја, а нарочиту пажњу би требало обратити на будуће функције (Просторни план општине Вршац, 2009). Слично је и код регуларног мониторинга и управљања.

Могућност негативног утицаја великог броја посетилаца на физичко стање старог градског језгра постоји, али до сада овај фактор није много утицао на нарушавање његовог амбијента. Слично је и код винарија у Вршцу и Гудурици. С обзиром на стање и непостојање планова за репарацију двораца и њихову осетљивост, постоји велика могућност негативног утицаја великог броја посетилаца на физичко стање, а слично је и за манастир Месић. Потенцијал за текуће инвестирање и консултацију кључних актера у развоју туризма, треба вршити обазриво и у оквиру планирања и организовања туризма на дестинацији.

Туристичке манифестације „Дани бербе грожђа“, и међународни фестивал фолклора „Вршачки венац“ налазе се у матрици (1,3), односно висока вредност индикатора културна значајност/робусност и висока тржишна привлачност. Старо градско језгро се налази у матрици (1,2), односно, има високу вредност индикатора културна значајност/робусност и средња

Туризам Вршачких планина

тржишна привлачност. Остали посматрани елементи су у матрици (2,2), тј. налазе се у категорији осредња вредност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност. Може се рећи да су „Дани бербе грожђа“, „Вршачки венац“ и старо градско језгро Вршца самосталне туристичке дестинације, али да заједно представљају комплексни елемент туристичке понуде Вршца као самосталне туристичке дестинације. Остали посматрани елементи имају потенцијала да то постану, поготово ако се промене поједине оцене дате у вредновању (планирање, менаџмент, туристичка активност и сл.).

Табела 6. Туризмолошко вредновање Вршачких планина – Оцена индикатора туристичког сектора

<i>Индикатори туристичке привлачности</i>	Вршачке планине
Амбијент	5
Познато ван локалне заједнице	4
Важан национални симбол	2
Може да исприча интересантну причу	4
Разликује се од осталих добара	3
Привлачно за посебне потребе	5
Туристичка активност	5
Повезује се са културом и природом	4
<i>Фактори од значаја приликом дизајнирања туристичког производа</i>	
Приступачност	4
Транспорт	2
Број комплементарних атрактивних елемената	3
Услужне делатности	4
Укупно	47

Дакле, туризмoлошким вредновањем природно-географских елемената Вршачких планина, утврдило се да те природне вредности већ представљају самосталну туристичку дестинацију. Вредновањем антропогених ресурса потврђено је и да старо градско језгро Вршца са туристичким манифестацијама „Дани бербе грожђа“ и „Вршачки венац“, представљају самосталне туристичке дестинације, док остали ресурси представљају комплементарне вредности. Да би се утврдило какав је значај Вршачких планина као комплексне туристичке дестинације која обухвата и природне и антропогене туристичке вредности, такође је коришћена Хилари ду Крос методологија.

Туризам Вршачких планина

Табела 7. Туризмолошка вредновање Вршачких планина – Оцена индикатора сектора менаџмента

	Вршачке планине
Естетска	1
Историјска	2
Едукативна вредност	1
Друштвена	2
Научноистраживачка вредност	2
Реткост културног добра на дестинацији	1
Репрезентативност туристичке вредности на дестинацији	2
<i>Робусност</i>	
Осетљивост и стање репарације	3
Утицај на живот у локалној средини	5
Постојање плана управљања	2
Оцена негативних утицаја модификације и великог броја посетилаца	3
Потенцијал за будуће инвестиције	3
Регуларни мониторинг и одржавање	2
Укупно	29

Оцена индикатора туристичког сектора Вршачких планина, као туристичке целине, показује да Вршачке планине имају високу туристичку привлачност. Оцена индикатора сектора менаџмента показује да Вршачке планине, као целина која обухвата природне и антропогене вредности, имају осредњу вредност. На основу приказаних резултата туристичке валоризације, јасно је да привредно-географска туристичка целина Вршачке планине припада матрици (2,3), тј. Вршачке планине имају осредњу туристичку значајност и велику тржишну привлачност. Ако се Вршачке планине посматрају као део туристичке понуде Србије, оне представљају једну од значајнијих туристичких дестинација, са основном излетничком туристичком функцијом. Односно, према Просторном плану општине Вршац (2009), вредности општине у погледу туристичке валоризације могу се оценити као велике на плану садржајности простора, вредности природне и културне баштине и делом приступачности дестинације.

МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА НА ПРОСТОРУ ПРИВРЕДНЕ ЦЕЛИНЕ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА

Један од најважнијих фактора који утичу на развој туризма су и рецептивни фактори. У оквиру њих, хотелијерство заузима значајно место. „Хотелијерство као развојна компонента туризма представља препознатљив елемент туристичког простора. На основу унетих хотелијерских садржаја простор добија специфичне физиономске карактеристике“ (Мариноски, 2003).

Транзитни значај саобраћајница дуж пограничног простора, током различитих историјских периода, условио је и појаву различитих облика смештајних објеката. Путовања су трајала од неколико дана до неколико недеља. Првобитно су то биле гостионице, кафане, ханови, који су путницима пружали услуге преноћишта, исхране, као и могућности за одмор и замену животиња које су коришћене као превозно средство. На територији Србије се налази 313 смештајних објеката различито категоризованих и географски лоцираних (у 2011. години 280), у 62 општине и града. Најпосећенији објекти су у просторима у којима се одвијају најзначајнији видови туризма, односно, густина смештајних капацитета је сразмерна степену туристичке потражње. Значајнија концентрација смештајних објеката је остварена, такође, дуж фреквентнијих саобраћајних праваца кроз које су усмерени туристички токови (правци туристичких дестинација).

Проблем је што постоји и значајан број смештајних објеката који нису категорисани. У публикацији *Serbia Accomodation* (2012) се налази списак са преко 400 смештајних објеката, од којих један део није категоризован, а постоји и број смештајних објеката који нису ни на том списку, што је посебно карактеристично код објеката за смештај у руралном и планинском туризму. Саставни део сваког путовања свакако чини и понуда одређеног смештајног објекта, чији квалитет и обим услуга битно утичу на одређење туристичке тражње за одређеном туристичком дестинацијом. Поред атрактивности и комуникативности, данас све важнији утицај има и квалитетан и комфоран смештај, чија привлачност игра велику улогу у свести потрошача при доношењу коначне одлуке о избору туристичке дестинације (Бјељац и Поповић, 2004; Бјељац и др., 2015).

Саобраћајно-туристичка инфраструктура

Саобраћајна инфраструктура на простору привредно-географске целине Вршачких планина, обухвата међународни друмски и железнички саобраћајни правац Београд–Темишвар. Код Вршца, у подножју Вршачких планина се налази и привредни аеродром са пилотском школом. Аутобуски саобраћај на простору привредно-географске целине Вршачке планине, одржава ДП „СТУП”, који покрива сталне локалне (сва села на простору Вршачких планина су доступна локалним аутобуским линијама), градске и међуградске линије (повезан са Темишваром, Београдом, Зрењанином, Новим Садом и другим значајнијим градовима у Војводини). Железнички саобраћај има дугу традицију, иако је развојем друмског саобраћаја драстично смањен. Од значаја су међународне железничке линије Београд–Темишвар и Београд–Букурешт, као и домаће Нови Сад – Вршац, Зрењанин–Вршац.

Привредни аеродром код Вршца, служи за потребе пољопривредне авијације, спортског ваздухопловства, такси авијацију за пословне људе и обуку пилота ЈАТ-а. Пилотска школа ЈАТ је уложила и значајна средства у модернизацију објеката и опреме. Пилотска академија располаже конгресном салом, спортском салом и отвореним теренима за кошарку, рукомет и одбојку. Постоје услови да аеродром прихвата и туристичке чартер летове, а као једна од туристичких атракција у оквиру туристичке понуде Вршца су пилотска обука за туристе и разгледање Вршца и Вршачких планина из авиона.

Магистрални правац Београд–Темишвар је и правац који повезује трасе паневропских коридора 5, 7 и 10, са трасама паневропских коридора 4 и 9. Осим ове саобраћајнице, на територији Вршачке општине, којој припада простор привредно-географске целине Вршачких планина, постоји и асфалтни пут Вршац–Марковац, који пролази и кроз насеља Велико Средиште, Мало Средиште и Гудурица, Вршац–Месић и Вршац–Јабланка–Сочица.

Геосаобраћајни и инфраструктурни услови чине и елементе развоја смештајних објеката. То је посебно значајно за хотеле и мотеле као најразвијеније облике смештајних капацитета.

Туристичко активирање саобраћајница које су део пограничног простора може да се реализује кроз две зоне:

Туризам Вршачких планина

- ширу зону (која обухвата туристичке регије кроз које саобраћајнице пролазе, као и општине којима припадају туристичке вредности),

- ужу зону транзитних праваца (ова зона је специфична јер је у потпуности прилагођена потребама путника који су у транзиту) При том, код уже зоне „материјална база и цела понуда се мора осмислити тако да буде у функцији њеног оптималног развоја“ (Romelić i Tomić, 2001).

У широј зони, која је на међународном транзитном магистралном друмском и железничком саобраћајном правцу Београд–Темишвар, лоцирани су и атрактивни туристички локалитети са садржајном туристичком понудом (Делиблатска пешчара, Вршац, Вршачке планине). Предвиђени за што дуже задржавање путника у транзиту, издвајају се објекти који се категоришу у целине: хотели, пансиони, виле, одмаралишта приватан смештај, као и остали комплементарни смештајни објекти.

Инфраструктурни услови на овом простору указују и на одређене недостатке: стање коловоза на одређеним деоницама, ниво сигнализације на раскрсницама и одвајањима са магистралног пута, ниво осветљења, непостојање телефона, мањак сервисних станица, што значајно утиче и на путнике у транзиту, али и на посећеност смештајно-угоститељских објеката (Бјељац и Поповић, 2004).

Већина ових фактора утиче и на размештај осталих смештајних објеката, али са нешто мањим утицајем демографског фактора, имајући у виду мањи број запослених и мању потребу за висококвалификованим кадровима у овим објектима. Лоцираност осталих објеката смештаја зависи претежно од јачине контрактивних зона, локалних и регионалних услова туристичке понуде, те геосаобраћајних и инфраструктурних услова.

Смештајни капацитети

На простору Вршачких планина, издвајају се хотели градског и транзитног типа, лоцирани у Вршцу. Као један од првих смештајно-угоститељских објеката, на путу Вршац–Месић, 1861. године је изграђен „Калуђерски бирт“, објекат који је данас у руинираном стању, а 1870. године, на превоју Превала подигнут је ресторан са парковским простором за излетнике. Укупни смештајни капацитети хотелског типа у Вршцу, према постојећим подацима, износе 400 лежаја а у приватном смештају око 500 лежаја. На ширем простору Вршачких планина се налазе следећи смештајни капацитети (www.to.vrsac.com):

Хотел *Брег* је лоциран у средишњем делу степеничастог пута (стазе), који иде од подножја планине до абразионе терасе Миса. Приступачан је и колима и аутобусима, којима се може доћи путем који се код хотела завршава паркингом. Хотел је изграђен за потребе Европског првенства у кошарци, које се 2005. године одржавало у Србији и Црној Гори, а Вршац је био домаћин једне од квалификационих група. Налази се на западној падини Вршачких планина и својом позицијом и архитектуром представља и видиковац. У саставу хотела се налазе конгресна дворана и ресторан. Укупан капацитет чини пет апартмана, 35 двокреветних соба са француским лежајем и осам двокреветних соба (www.tovrsac.com). Има категорију 4 звездице.

Хотел *Србија* се налази у самом центру Вршца, реновиран је за потребе Европског првенства у кошарци, има ресторан и паркинг. Спада у категорију хотела са три звездице.

Хотел *Турист* се налази на западној падини Вршачких планина, на подручју излетишта „Ђавоља јазбина“, а прилаз до хотела је наставак Загорске улице, односно, планински, источни део Вршца. Категорисан је са три звездице и од 2008. године послује у саставу шпанске хотелске компаније „Eix hotels“ са Мајорке. Хотел располаже са 85 соба, као и са адекватним салама и опремом за одржавање семинара и конгреса, великим рестораном за прославе и низом мањих простора за коктеле и мање састанке (www.tovrsac.com).

Мотел *Ветрењача* је лоциран на улазу у Вршац из правца Београда, поред Концерна „Хемофарм“. У приватном је власништву, а у склопу мотела је кафе бар, ресторан, летња башта, вински подрум и конгресна сала. Располаже са 25 соба (www.tovrsac.com).

Слика 15. Дом Црвеног крста (фото Ј. Бранков)

На територији града Вршца регистрован је и приватан смештај са укупним капацитетом од 115 лежаја. Собе за издавање су категорисане од прве до треће категорије. У *Геронтолошком центру* у Вршцу, један спрат је обезбеђен за спортисте који живе у Вршцу, а остали део се издаје туристима. Од тога, 30% лежаја резервисано је за сталне кориснике, пензионере (www.tovrsac.com).

Пансион ЈАТ-а смештен је у кругу Пилотске академије (категорисан је са три звезде), са два специјализована ресторана „Икар“ и „Flight club“. Капацитет пансиона је 120 лежаја, а располаже и конгресном салом.

Дом Црвеног крста лоциран је на Вршачким планинама, на висини од 346 m, на излетишном простору, у близини планинарског дома. Изграђен је 1936. године, а у периоду од 2001. до 2004. године реновиран је и реконструисан. Капацитета је 100 лежаја. У оквиру одмаралишта се налазе кухиња, ресторан, конференцијска сала, учионица, отворена тераса, спортско и дечије игралиште, стазе за шетњу (слика 15).

Планинарски дом *Вршачко било* је удаљено осам километара од Вршца, у близини одмаралишта Црвеног крста, а власништво је Планинарско-смучарског друштва „Вршачка Кула“ из Вршца (слика 15). То је зидана кућа са подрумом, приземљем и поткровљем. Располаже са осам двокревених соба и једном заједничком просторијом са 10 лежаја. У

Туризам Вршачких планина

близини дома се налази пет бунгалова. У непосредној близини су и два извора питке воде и траса Вршачке планинарске трансферзале.

У угоститељском објекту „Липов хлад“, који се налази на ивици додира терасе Миса и Вршачке куле, налази се 12 двокреветних соба, ресторани у затвореном и отвореном простору.

Слика 16. Планинарски дом Вршачко било (фото Ј. Бранков)

Осим наведених, за смештај гостију постоје услови у насељу Гудурица (три домаћинства), Великом Градишту (два домаћинства) и конаку манастира Месић ([www. to.vrsac.com](http://www.to.vrsac.com)). У материјалну базу туризма спадају и објекти угоститељства (ресторани), као елемент понуде гастрономског туризма. Осим ресторана у саставу наведених хотелско-смештајних капацитета, издвајају се и два ресторана код Вршачког језера и пет ресторана у Вршцу. Тренутно постојећи смештајни капацитети на простору привредно-географске целине Вршачких планина су довољни за рецептивну туристичку понуду.

Организованост, планирање и стратегија развоја туризма

Детаљнија истраживања туристичке регионализације (Бјељац, 1999; Vuršać i Vjeljas, 2001; Бјељац и др., 2015; Станковић, 1997), дата према туристичко-географским, психолошко-историјским и економским критеријумима, Вршачке планине лоцирају у северном делу Вршачко-подоунавског туристичког региона, као дела Туристичке зоне Војводина у Србији. Према овој регионализацији, јужном делу региона придодати су простори Стиг и Браничево, као природни продужеци Банатске пешчаре, са насељима Смедерево и Пожаревац, као и делови горњег тока реке Тамиш и насеље Панчево.

Туристички центар региона је Вршац, а као важне и атрактивне туристичке дестинације издвајају се Делиблатска пешчара, Вршачке планине и Белоцркванска језера. На истоку се граничи са туристичким регионом Банатске планине у Румунији, што омогућава и ширење туристичких и других веза, као и међународно повезивање компатибилних туристичких потенцијала. Према мастер плану развоја руралног туризма Србије Вршачке планине се налазе у кластеру Јужни Банат.

Слика 17. Туристичко-информативна кућа на брегу (Туристичка организација Вршац)

Као друштво заслужно за развој туризма на простору Вршачких планина издваја се Планинарско смучарско друштво „Вршачка кула“, основано 1948. године. Седамдесетих година 20. века, као јавна служба Скупштине

Туризам Вршачких планина

општине Вршац, оснива се и Туристички савез општине Вршац, који се средином деведесетих година трансформише у Туристичку организацију Вршца.¹⁸ Туристичка организација Вршца је основана са задатком да очува и заштити туристичке вредности општине Вршац и да развија, презентује и промовише те исте вредности организовањем сајмова и манифестација и учешћем на другим сајмовима и манифестацијама у Србији и иностранству.

Као најзначајнији елементи промотивног деловања у другим местима, Туристичка организација Вршца издваја учешћа на међународним сајмовима туризма у Београду и Новом Саду, сајмовима вина у Новом Саду и Београду, туристичким берзама „Туристичка призма“ и „Берза бања и климатских лечилишта Србије“ са следећим активностима: координација рада туристичких фактора, организација туристичких приредби, разне туристичке услуге, посебни програми, водичка служба, организација викенд програма и излетнички туризам. У свим овим активностима Вршачке планине имају значајно место. Као једна од активности развоја туризма у 2006. години било је предвиђено и формирање туристичко-информативног центра на Вршачким планинама, који би био смештен у објектима у оквиру Вршачке куле, и још једног инфо-пункта у селу Гудурица, а који су коначно отворени за посетиоце почетком 2015. године.

Слика 18. Туристичко-информативна карта (Туристичка организација Вршац)

¹⁸ Као самостална организација у оквиру Туристичке организације Војводине и Туристичке организације Србије.

Туризам Вршачких планина

Као већ профилисани туристички производи издвајају се: „Пут вина“, „Стерији у походе“ и Вршачке планине. Сви ови производи као и друге понуде из области излета и ђачких екскурзија, од 2000. године су већ представљени или ће бити представљени путем штампаног материјала (флајери, банери, плакати, постери, водичи), електронским путем (интернет странице Вршца), ЦД и других носача информација. Публикације „Водич кроз Вршац“, као материјал са укупном туристичком понудом Вршца и Вршачких планина и „Пут вина Вршац–Гудурица“, су водичи који ће бити штампани и на страним језицима и дистрибуирани по иностранству (www.to.vrsac.com).

Према стратегији развоја општине Вршац, за период од 2009. до 2019. године, удео који туризам као привредна грана тренутно има у општинском бруто домаћем производу је око један посто. Према наведеној стратегији развоја, потребно је између осталог:

- Израдити стратегију развоја туризма општине Вршац;
- Урадити маркетиншки план за Вршац као дестинацију за кратак одмор и пословни туризам за подручја Београда, Новог Сада и југозападне Румуније – маркетинг који слави комбинацију урбане и руралне културе са винима и квалитетним рекреативним могућностима;
- Искористити висококвалитетна одредишта вршачког пословног туризма и у потпуности искористити локације;
- Поставити савремену културу и културно наслеђе Вршца у средиште туристичке понуде и употребити их за привлачење посетилаца у општину;
- Модернизовати туристички менаџмент;
- Ојачати и боље опремити туристичку инфраструктуру и објекте туристичке понуде на подручју Вршачких планина, а неки од дефинисаних циљева у овој групи су конкретно:
 - 1) Израда пројектне документације за изградњу трим-стазе на Вршачком брегу;
 - 2) Имплементација и реализација пројекта ревитализације Вршачке куле;
 - 3) Имплементација и реализација пројекта постављања туристичке сигнализације;
- Популаризовати туристичку понуду Вршца (између осталог, то се може постићи јачањем винског туризма на подручју Гудурице и развој Гудурице као етно-села);

Туризам Вршачких планина

- Развијати туристичку инфраструктуру (предвиђа се и уређење дворца породице Лазаревић);
- Очувати природне ресурсе, итд.

Крајњи циљ би био издвајање Вршца као најбоље викенд дестинације у Војводини. Може се рећи да у овој стратегији постоји и један недостатак, јер није јасно дефинисан положај и потенцијал Вршачких планина као туристичког производа и дестинације. Поред тога, степен организованости туризма на самој дестинацији такође није детаљно профилисан, а акциони план је доста генерализован.

ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ НА ПОДРУЧЈУ ПРИВРЕДНЕ ЦЕЛИНЕ ВРШАЧКЕ ПЛАНИНЕ

Туристички промет (боравак и ноћења посетилаца), у великој мери зависи од атрактивности туристичких вредности, туристичке промоције (маркетинга) и организације и планирања пословања у туризму (менаџмента). Током осамдесетих година 20. века, број посетилаца и број ноћења је био у порасту. Распад СФР Југославије и друштвено-економске последице¹⁹, као и револуција против режима Чаушескуа у Румунији, крајем осамдесетих и током деведесетих година 20. века, утицале су и на укупан туристички промет на простору Вршачких планина. У том периоду долази до знатног опадања туристичке посете и броја ноћења, посебно из иностранства.

Од 2001. године, постепеним отварањем Србије према свету и укидањем свих облика економско-политичких санкција према Србији, број туристичких посета и ноћења је у благом порасту. Овај број посетилаца је већи него што табела приказује²⁰ јер нису евидентирани посетиоци у оквиру викенд туризма, односно посете кућама за одмор и рекреацију, тзв. викендицама, а чији је број далеко већи.

Осамдесетих година 20. века, туристи на посматраном простору, бораве у просеку 1,9 дана, дакле, може се рећи да су ова кретања транзитног карактера. Тако, на пример, 1982. године, на територији општине Вршац је боравило 10.544 посетилаца, од тога, 9.160 су домаћи посетиоци. Укупно је остварено 16.925 ноћења (домаћи 14.388). Просечан боравак је био 1,6 дана (домаћих 1,7; страних 2,7). Крајем тог периода, пред распад СФРЈ (1990. године), број посетилаца је био 12.415 (домаћи 11.311). Укупно је остварено 20.050 ноћења (домаћи 17.319). Просечан укупан боравак је био 2,1 дана, односно домаћих 2,2, а страних 2 дана. Током деведесетих година 20. века, у периоду друштвено-политичких догађања на простору бивше СФР Југославије, број посетилаца на територији општине Вршац опада за две трећине, а број ноћења за половину, у односу на период из осамдесетих година. Тако, на пример, у 1999. години²¹, укупан број посетилаца је 3.342

¹⁹ Рат на простору бивше СФРЈ, економске санкције Уједињених нација и економски развијених држава у свету

²⁰ Статистика приказује само регистроване туристичке посете, које Туристичка организација Вршца и смештајни објекти достављају Заводу за статистику Републике Србије и Министарству за туризам, трговину и услуге Републике Србије, па их треба узети са резервом.

²¹ Години бомбардовања од стране НАТО алијансе.

Туризам Вршачких планина

(домаћих 3.211). Број укупних остварених ноћења је био 7.765 (домаћи 6.587). Просечан боравак је био 2,3 дана.

Боравци током деведесетих година су изразито транзитног карактера. Од страних посетилаца највише су то били Румуни, Украјинци и Молдавци, као и гости из бивших југословенских република (Македоније, Босне и Херцеговине и Републике Српске). С обзиром да транзитни боравак на једном месту представља боравак (ноћење) у просеку један дан трајања, просечан боравак страних туриста је нешто већи услед боравка на туристичким манифестацијама „Вршачка берба грожђа“ и међународни фестивал фолклора „Вршачки венац“. Просечан боравак домаћих туриста у истом периоду био је виши, скоро четири дана (3,7 дана). Посетиоци који су остварили боравак су учесници и посетиоци већ поменутих, као и других туристичких манифестација, ђачке екскурзије, планинари, ловци и излетници (Бјељац и др., 2011).

Табела 8. Туристички промет у Вршцу 2003-2013. године

Год.	Туристи			Ноћења			Просечан боравак - дана
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	
2003.	11266	9488	1778	37781	32583	5198	3,3
2004.	11648	9518	2130	28002	22843	5159	2,4
2005.	12658	9898	2760	34077	26812	7265	2,7
2006.	13000	10665	2335	30898	23365	7533	2,7
2007.	14746	11937	2809	31081	23794	7287	3,0
2008.	17000	13000	4000	36000	27000	9000	2,1
2009.	17148	11951	5197	36937	22708	14229	2,2
2010.	16564	11233	5331	30393	18992	11401	1,8
2011.	14387	9375	5012	27317	17190	10127	1,9

Извор: Статистички годишњак Србије, по општинама, Републички завод за статистику, 2004-2012.

Уочава се такође да се са тенденцијом отварања земље према свету, број туриста нагло повећава. Пораст броја туриста и ноћења почетком 21. века карактеристичан је како за укупан број долазака, тако и за број остварених ноћења. До почетка светске економске кризе, број туриста је у порасту, а од 2010. године у паду. Од почетка 21. века, бележи се и тренд опадања броја домаћих и пораст броја страних туриста.

Туризам Вршачких планина

Табела 9. Број остварених ноћења по смештајним објектима у општини Вршац у 2012. години

Смештајни објекат	бр. ноћења
Мотел „Ветрењача“	4190
Хотел „Србија“	15647
Хотел „Вила Брег“	6920
Планинарски дом	221
Дом Црвени крст	2699
Дом ученика	754
Приватан смештај	567
Укупно	30998

Извор: Туристичка организација општине Вршац

Посматрајући по смештајним објектима, у 2012. години, највећи број посетилаца је био лоциран у хотелима „Србија“ и „Вила Брег“ и мотелу „Ветрењача“ (табела 9). Највећи број ноћења је био у мају (3.597), јулу (3.110), септембру (3.139), новембру (3.307) и децембру (3.257) (подаци добијени од Туристичке организације општине Вршац).

Табела 10. Број остварених ноћења по смештајним објектима у општини Вршац у 2013. години

Смештајни објекат	бр. ноћења
Мотел „Ветрењача“	6325
Хотел „Србија“	24983
Хотел „Вила Брег“	3350
Планинарски дом	179
Дом Црвени крст	1260
Дом ученика	1094
Приватан смештај	466
Укупно	37679

Извор: Туристичка организација општине Вршац

Као и у 2012. години, и у 2013. је највећи број ноћења био у хотелима „Србија“ и „Вила брег“ и мотелу „Ветрењача“ (табела 10). Највећи број ноћења је био у септембру (4.905), јуну (4.803) и мају месецу (4.151).

Туризам Вршачких планина

Према продатим улазницама, културно-историјске објекте у Вршцу је посетило 27.439 туриста. У 2013. години највећи број посетилаца је био у културно-историјским објектима „Конкордија” (11.841), „Апотека на степеницама” (6.974) и Катедрали (3.720). Ако се посматра национална структура иностраних посетилаца, у 2012. и 2013. години, највећи број је био из Алжира, Румуније, Немачке и са простора бивше СФР Југославије.

Туристичка организација општине Вршац бележи и број посетилаца према продатим улазницама. Тако је у 2012. години, културно-историјске објекте у Вршцу посетило 29.190 посетилаца. Највећи број посетилаца је био у „Апотеци на степеницама” (9.384), Народном музеју (8.034) и Катедрали (4.362). Највише посета културно-историјским објектима у Вршцу је забележено у мају месецу (углавном у периоду одржавања манифестације „Ноћ музеја”). Највише посета културно-историјским објектима у Вршцу, и у 2013. години је био у мају, што се може повезати са одржавањем појединих туристичких манифестација.

ВИДОВИ ТУРИЗМА ЗАСТУПЉЕНИ НА ПОДРУЧЈУ ПРИВРЕДНЕ ЦЕЛИНЕ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА

С обзиром да Вршачке планине припадају категорији излетничких (викенд) и спортско-рекреативних планина, ова два вида туризма су и најзаступљенија. Близина међународног магистралног правца Београд–Темишвар, указује на развој транзитног туризма. Насеље Вршац као туристичко место са културно-историјским споменицима има развијену понуду културног туризма. Виноградарство, уз кулинарске специјалитете етнички мешовитог простора, условило је и могућности за развој гастрономског туризма.

Традиција, фолклор, обичаји, стари начини привређивања, омогућили су развој манифестационог туризма. Начин привређивања, народно градитељство, гастрономија и географска локација појединих села Вршачких планина условили су и потенцијале за развој етно-руралног туризма. Природно-географске одлике Вршачких планина условиле су потенцијале за развој еколошког и ловног туризма. Постојање сакралних објеката у окружењу (српске и румунске православне цркве, римокатоличке цркве и манастира Месић) условили су и потенцијале за развој верског туризма мањег обима

Излетнички – викенд туризам

Излетнички – викенд туризам представља најраспрострањенији вид туристичких кретања на простору Вршачких планина. Податак да контрактивну зону полудневних и дневних туристичких кретања чини око три милиона становника, из претежно равничарског простора, даје на значају Вршачким планинама као једном од водећих центара излетничког – викенд туризма у Србији.

Излетнички туризам

Излетнички туризам обухвата кретања посетилаца према излетиштима Вршачких планина. Ова кретања су најчешће полудневна и дневна, а највећи број корисника излетничких терена су становници Вршца, као и становништва из јужног, средњег Баната, Београда и других места која припадају контрактивној зони полудневних и дневних излета. Најпознатија излетишта на Вршачким планинама су: тераса Миса, локалитети Црвени крст и Ловачка кућа, Одмаралиште „21. мај”, Широко било и Ђаволова јазбина (Ромелић, 2004).

Туризам Вршачких планина

Излетиште на *тераси Миса* (Вршачка кула) налази се на надморској висини од 250 m. Представља део абразивне повржи која се простире јужно од Вршачке куле. Са Вршцем је ово излетиште повезано асфалтним путем уз јужну падину Вршачких планина, а тзв. Топовским путем, може се доћи пешке из Вршца, уз степенице које воде до Вршачке куле. Иако постоји и угоститељски објекат (СУР „Липов лад“) и мањи спортски терен, садашње амбијенталне карактеристике излетишта нису задовољавајуће. Естетски и материјално, ово излетиште је, услед хаотичне и непланске градње објеката за становање, у простору око Вршачке куле, угрожено, а не постоје ни адекватни објекти за прихват и одмор посетилаца. Током викенда и државних празника (посебно првомајских празника) концентрација посетилаца је највећа, уз саобраћајно загушење моторним возилима јер не постоји ни адекватно припремљен паркинг (Ромелић, 2004).

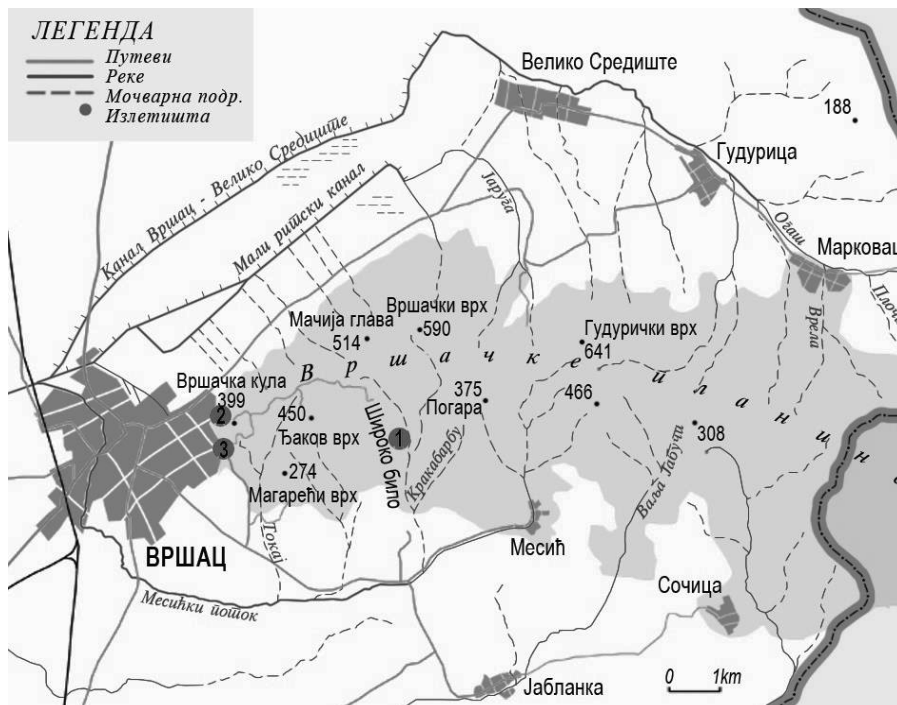
Широко било се налази на истој надморској висини као и претходно излетиште. Од Вршца је удаљено 10 km, асфалтним путем, уз падине Вршачке куле, те северном страном Ђаковог врха и земљаним путем падином Солила, и асфалтираним стрмим прилазом до самог излетишта. Ово излетиште је најпосећеније, услед пространог, уравњеног простора, са шумским и планинарским стазама према Гудуричком врху и траси Вршачке планинарске трансферзале и просторима за шетњу и рекреацију. Близина планинарског дома „Вршачка кула“, бунгалова за изнајмљивање, и викенд насеља, су потврда великог интересовања за посете овом излетишту. Међутим, овај простор захтева детаљну реконструкцију, пре свега у саобраћајној инфраструктури, као и обнову планинарског дома, што се може постићи изградњом пратеће туристичке инфраструктуре.

Одмаралиште „21. мај“ је лоцирано на западној страни Ђаковог врха. Од Вршца је удаљено осам километара, асфалтно-земљаним путем, који се од главног пута одваја према Широком билу. Објекат је удаљен од планинарских стаза и стишњен околним падинама. Овај објекат је раније имао намену одмаралишта Министарства унутрашњих послова Србије. Сад има функцију ресторана са отвореном терасом, чији је капацитет 60 места. И овде је потребна реконструкција простора, пре свега самог објекта, да би могао да прима посетиоце и на дужи боравак. Постојећи паркинг је неодговарајућег капацитета.

Излетиште *Ђаволова јазбина* се налази на 130 m надморске висине, на западној падини Вршачке куле. До излетишта води асфалтни пут из Вршца. Са излетишта се пружа видик на Вршца, Велики вршачки рит, Мали вршачки рит и вододерину Ђаволова јазбина. На овом локалитету је

Туризам Вршачких планина

лоциран и хотел „Турист“. Ово излетиште је полазна тачка планинарских стаза ка тераси Миса, врху Вршачка кула и комплексу остењака (карта 1).

Карта 4. Положај излетишта на Вршачким планинама:

1) Широко било; 2) Ћаволова јазбина; 3) Тераса Миса

(Извор: Бранков (2010) *Еколошки туризам у заштићеним објектима природе у Банату* Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, но.81)

Туризам Вршачких планина

Викенд туризам

Током седамдесетих година 20. века, почиње интензивнија изградња кућа за одмор и рекреацију, тзв. викендица. Да би се спречила хаотична градња, Скупштина општине Вршац, 1972. и 1976. године, доноси одлуке о просторним и грађевинско-конструктивним критеријумима градње кућа за одмор и рекреацију и виноградарских кућа (Ромелић, Плавша, 1998). Викенд насеља на Вршачким планинама у потпуности одговарају својој намени. Такође, на већем делу простора од Вршца до Малог Средишта постоје викенд куће, изграђене, неплански, без дозвола и ван предвиђеног простора. Друга, трећа и четврта зона викендица налазе се у оквиру граница Регионалног парка природе „Вршачке планине“, а прва и пета у заштитној зони. Крајем деведесетих година 20. века, на простору Вршачких планина је било 239 викендица. Број објеката је остао у непромењеном стању до данас, а власници су углавном пореклом из Вршца и ближе околине.

Слика 19. Викенд насеље на Вршачким планинама (фото Ј.Ромелић)

Туризам Вршачких планина

Викендице на простору Вршачких планина, груписане су на пет локалитета:

- Са десне стране пута Вршац–Велико Средиште;
- Потес између врхова Вршачка кула и Турска глава;
- Потес између одмаралишта Црвеног крста и Ђаковог врха;
- Локалитет Широко било, јужно од планинарског дома;
- Потес Думбрава, лево од пута Вршац–Месић.

Услед непланске и хаотичне градње број кућа за одмор и рекреацију је далеко већи, иако један број тих објеката током времена губи примарну функцију и постају објекти сталног становања. Масовна и хаотична градња викендица, међу којима многе својом монументалношћу представљају велике стамбене зграде, има за последицу разгранаване мреже путева од којих су главни који се пружају низ падину, посебно угрожени, јер су константно, у критичним периодима, изложени бујичним водама (Romelić i Plavša, 1998).

Деградирајуће последице овакве појаве су само делимично ублажене њиховим асфалтирањем, јер долази до убрзаног поткопавања ивичних делова тих путева. Такође, процес ерозије тла је убрзан услед сече дрвећа и другог растиња од стране људи, за потребе ширења грађевинског плаца или рашчишћавања тла за проширење баште или воћњака (Romelić, A. Galambos & T. Galambos, 2011).

Спортско-рекреативни туризам

Спорт је сам по себи атрактиван, али он се као такав испољава, реализује кроз такмичење, тј. догађај организован на одређеном простору, односно објекту и по одређеним правилима. Такмичарски спорт се разликује од рекреације пре свега по томе што је он врста ритуала који је стандардизован и не трпи нове, слободне форме активности. Ако се такмичење у једном или више места претвори у систем праћен поступцима својственим формирању интегралног туристичког производа, тада настаје спортска туристичка манифестација. Могу се издвојити: спортско-професионални туризам (такмичарски туризам – спортски догађаји који се организују на глобалном или континенталном, регионалном нивоу, али при том имају и значајне туристичке економске и промотивне ефекте) и спортско-рекреативни туризам (основни мотиви кретања су одређене спортске активности, а разликују се зимски и летњи спортско-рекреативни туризам). Спорт чини примарну компоненту, односно, вредност и понуду, остале вредности и облици понуде имају задатак да делују стимулативно и комплементарно (Ромелић и Бјељац, 1997).

„Спортско-рекреативне активности чине све већи проценат у укупним туристичким активностима, јер савремени туриста више не тражи концепт 3S (sun, sea, sand)²², већ жели активан одмор. Истовремено, савремени туриста тражи очувану природу у коју ће побећи од бучне и загађене свакодневице“ (Dragičević, 2006,128). „Природна атрактивна основа чини фундаментални део спортско-рекреативног туризма, имајући у виду да се највећи број активности спроводи у природном окружењу. Истовремено, од карактера природног окружења, у великој мери, зависи карактер спортских активности.“ (Stankov, 2006: 130). Најчешће активности су: пешачење у природи, планинарење, *mountain bike*, алпинизам (Bjeljac, Radovanović & Jovičić, 2014)

Део спортско-рекреативног туризма су и спортско-рекреативне манифестације. Оне, сим спортског карактера (рекреација), имају и културно-историјски, образовни, социјални (упознавање са новим срединама), а и туристички значај (директно упознавање са местом и његовим природним и антропогеним туристичким вредностима) (Bjeljac & Radovanović, 2003). У иностраној литератури се, као дефиниције спортско-рекреативних туристичких приредби, најчешће користи она коју су дали Ногава, Јамагучи и Хаги “спортски догађаји којима нису потребне претходне квалификације, немају награде за учеснике и укључују веома

²² Сунце, море, песак (енг.)

Туризам Вршачких планина

мало такмичења међу учесницима. Ове врсте спортских догађаја истичу уживање учесника и очување здравља, а умањују значај искључивог међусобног такмичења. Концепт ових манифестација је да је сваки учесник победник” (Nogawa, Yamaguchi & Nagi, 1996).

Природно-географске одлике Вршачких планина имају потенцијал за развој спортско-рекреативног туризма, односно планинарења као вида рекреације. Планински туризам у Србији један је од основних праваца туристичке тражње и подразумева, поред одмора, и разноврсне спортско-рекреативне активности током целе године, а посебно током зимске сезоне. Међу приоритетима туристичког развоја овог вида туризма у Србији наводе се туристички већ афирмисане планине: Копаоник, Златибор, Тара, Фрушка гора, Дивчибаре, Авала, Вршачке планине. У последњих неколико година долази до експанзије овог вида туризма.

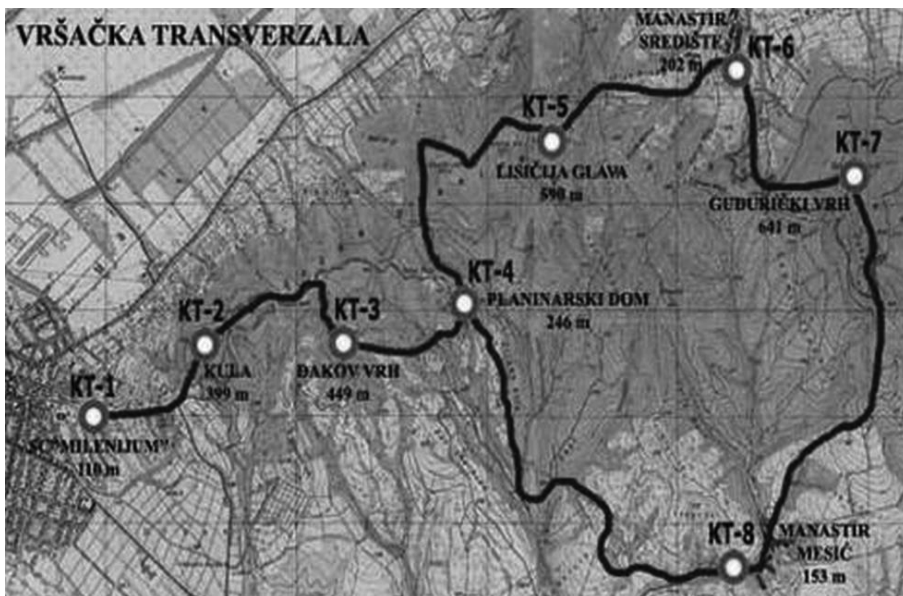

Слика 20. Путокази ка главним туристичким локалитетима на Вршачким планинама (извор: Туристичка организација Вршац)

На Вршачким планинама, рељефне карактеристике, условиле су да велики део посетилаца чине љубитељи шетње у природи и планинари, не само из Вршца, већ и планинарских друштава из Београда, Суботице, Сомбора, Инђије, Врбаса, Новог Сада, и других, претежно равничарских места Војводине и Србије. На територији општине Вршац, постоје два планинарско смучарска друштва „Вршачка кула“ и „Железничар“.

Туризам Вршачких планина

Кроз Вршачке планине, иде и траса једне од најпосећенијих планинарских трансферзала у Србији, Вршачка планинска трансферзала. Траса ове трансферзале креће од хотела „Србија“ (Вршац) – манастир Месић – планинарски дом „Вршачка кула“ – Вршац (карта 2). Ова траса обухвата и терене излетишта на Вршачким планинама – Широко било, Лисичја глава и Гудурички врх (Бранков, 2010).

Карта 5. Траса Вршачке трансферзале (Извор: <http://www.psdkulavrsac.com/transverzala.htm>)

На појединим деловима трасе Вршачке планинска трансферзале, сваке године се одржавају и такмичења у оријентационом планинарењу (трчању), републичког ранга, а у планинарском дому „Вршачка кула“, повремено ПСД „Железничар“ буде домаћин сусрета планинарских друштава из Србије²³, планинарских друштава које носе име „Железничар“. Том приликом се организују разна забавна, спорско-рекреативна такмичења (трчање у врећи, бацање камена с рамена, оријентационо трчање, скок у даљ из места, такмичење у кувању планинарског паприкаша и сл.).

У организацији поменутих планинарских друштава, као и еко-друштава и Туристичке организације Вршца, организују се и неке манифестације:

²³ до 1990. године и СФР Југославије

Туризам Вршачких планина

Традиционални успон на Лисичју главу; Светосавски успон на Гудурички врх; Вршачка трансферзала и трекинг лига Војводине; Куп Србије у параглајдингу; Успон на Гудурички врх; Видовдански куп у оријентирингу; ноћни успон на кров Војводине; Вршачки изазов – трка којом се промовише бицикличка стаза на Вршачким планинама (МТВ trka Vršački izazov 2012 - Sportski kalendar - Savremeni sport.com). У 1972. години, Вршац је био и домаћин светског првенства у једриличарству.

Слика 21. Параглајдинг над Вршачким планинама (фото: Туристичка организација општине Вршац)

На врху Вршачка кула изграђено је узлетиште за летаче делтаплана, јер за овај вид спорта локација одговара, не само због рељефа већ и због ваздушних струјања. У Вршцу, при планинарско-смучарском друштву „Вршачка кула“, постоји секција летача делтаплана, а постојеће узлетиште користе и љубитељи овог спорта из Зрењанина, Београда, Новог Сада и других места у Војводини и централној Србији. Од 31. августа до 07. септембра 2014. године, одржано је четврто ФАИ европско првенство у параглајдингу, дисциплина принудно слетање, а у организацији Ваздухопловног савеза Србије и Спортског параглајдинг клуба „Беркут“, Вршац. Спортско-привредни аеродром код Вршца, често је домаћин покрајинских, републичких и савезних такмичења у ракетном моделарству и спортском једриличарству.

Туризам Вршачких планина

Слика 22. Вршачко језеро (фото: Туристичка организација општине Вршац)

Јужно од железничке станице Вашариште и западно од стамбене зоне у Вршцу и северно од тока Месићког потока налази се вештачко Вршачко језеро, које има и спортско-рекреативну функцију. Купалишна (спортско-рекреативна) сезона на језеру траје од почетка јуна до краја септембра. Поред језера се налазе два угоститељска објекта, у друштвеном и приватном власништву. Објекат у друштвеном власништву има капацитет 100 седишта, а објекат који је у приватном власништву има скоро дупло већи капацитет седишта, са уређеним спортско-рекреативним теренима (тобоган за децу, баштенски столови и клупе, два игралишта за одбојку и кошарку, тушеви за купаче, бетонске стазе и у североисточном обалском сектору језера кућица са чуварем). Обала језера није адекватно искоришћена за туристичке посете, нема кампа, нема адекватних пратећих програма и манифестација, које би употпуниле туристичку понуду током сезоне купања.

Професионални спорт на простору привредно-географске целине Вршачких планина има дугу традицију. Од педесетих година 20. века, на овом простору су се одржавала различита спортска такмичења, првенства и турнири, од покрајинског до међународног ранга. На такмичењима у стрељаштву, шаху, одбојци и кошарци, учествовали су и познати спортисти са простора бивше СФР Југославије и из иностранства. Најпознатија традиционална спортско-професионална манифестација на простору привредно-географске целине Вршачке планине је био

Туризам Вршачких планина

међународни шаховски турнир „Меморијал Бора Костић“²⁴, који се одржавао до 2010. године, назван по светски познатом вршачком шахисти. Од 1963. до 1989. године ово је био један од најјачих шаховских турнира на свету на коме су учествовали и светски прваци и најпознатији шахисти света. На западним падинама Вршачких планина, изграђен је спортско-рекреативни центар „Миленијум“, на површини од 11.800 m², намењен за организовање спортских, музичких и других сценских садржаја, као и за организовање конгреса.

Падине и путеви Вршачких планина су повремено део трасе међународних бициклистичких трка „Кроз Војводину“ и „Tour de Serbie“ и ауто и мото трка. Вршачке планине немају могућности за заснивање устаљенијих облика зимског туризма везаног за спортове на снегу. На овај вид туризма при планирању и улагању у изградњу потребних објеката треба рачунати као на крајње периодичну компоненту. Отуда се ова алтернатива своди на изградњу једино вештачких клизалишта уз спортски центар „Стадион“, али без посебних уређења карактеристичних за зимске спортске центре јер би они, с обзиром на природне предиспозиције, били нерентабилни.

²⁴ Бора Костић (рођен 1887. и Вршцу, умро 1963. у Београду), један од најпознатијих шахиста бивше Југославије.

Ловни туризам

Ловни туризам подразумева скуп појава и процеса који подразумевају задовољавање потреба ловаца који долазе из емитивних подручја локалне средине. Идеја да се на овим теренима организује ловни туризам потиче из времена после Другог светског рата када се у ловачким форумима расправљало о томе да се организовано продаје дивљач уловљена на ловним теренима о којима су се старала ловачка друштва. Године 1955. основана је Ловачка задруга Војводине (данас „Војводинашуме – Ловотурс“) на иницијативу Скупштине Савеза ловачких друштава Војводине. Од те године почиње организовано пропагирање ловног туризма, мада се више може говорити о извозу уловљене дивљачи у иностранство, него о правим ловно-туристичким кретањима. Рекреативне могућности природе допуњава и могућност лова на ситну и крупну дивљач, јер Вршачке планине поседују уређена ловишта.

Од почетка шездесетих па до краја осамдесетих година прошлог века ловни туризам у Војводини је био доста развијен. У овом периоду се константно повећавао број страних ловаца који су посећивали ловишта Војводине, а исто тако и број одстрељане пернате и крупне длакаве дивљачи. У другој половини седамдесетих година у вршачка ловишта почињу све више да долазе групе страних ловаца, пре свега из Италије, Немачке, Аустрије и других европских земаља. Највеће интересовање су показивали за лов на пернату дивљач (фазан, дивља патка, јаребица). Овакав тренд се задржао до почетка деведесетих година, када долази до драстичног смањења броја страних ловаца туриста због избијања рата на простору бивше Југославије. У условима економске кризе и санкција, ситуација у ловном туризму је остала лоша све до данас.

Акцент ловно-туристичке понуде треба ставити на дивљач која се може вештачки произвести у узгајалиштима (фазан, на пример). Такође је потребно константно повећавати број ситне пернате дивљачи, пошто у Србији постоји већа потражња за лов ових врста од понуде у ловиштима. Овако се може знатно обогатити ловно-туристичка понуда, поготову иностраним ловцима који показују велики интерес за лов пернате дивљачи. Иако ово подручје реално поседује врло добре предиспозиције за развој ловног туризма (релативно очувана ловишта и разноврстан фонд дивљачи), саме организационе активности далеко заостају за потенцијалима (Ромелић, 2003).

На територији Вршачких планина, удружење које газдује ловиштима је Ловачко удружење „Вршачка кула“. Ово удружење газдује истоименим

Туризам Вршачких планина

ловиштем укупне површине 68.561 хектара, од чега ловне површине обухватају 54.840 хектара. Стално гајене врсте дивљачи у ловишту су срна, дивља свиња, зец, фазан и пољска јаребица. Ловиште у функцији има следеће ловне објекте: 45 стабилних чека, 78 чека на дрвету, 135 хранилишта за срне, 40 солишта, 15 појилишта, 221 хранилишта за фазане и пољске јаребице, три прихватилишта за фазанчиће укупне површине 2 хектара и 1,16 хектара земље (<http://www.lovacki-savez-srbije.org>). Најатрактивнији је лов на дивље свиње, срне и фазане. У близини Вршачких планина налазе се река Караш и канали Хидросистема Дунав–Тиса–Дунав на којима се одвија спортски риболов. У непосредној близини града је и језеро у Вршачком риту, које је занимљиво за љубитеље лова и риболова, јер је богато различитим врстама рибе, а његова околина гускама и паткама (Бранков, 2010).

Ловно-туристичка кретања се могу реализовати посредством специјализованих туристичких агенција. Током осамдесетих година водећа агенција за ловни туризам био је „Ловотурс“, ловно-туристичка организација која је и данас носилац развоја овог вида туризам Војводине. Међутим, самој реализацији ловно-туристичких програма често се не приступа довољно озбиљно и прецизно, па тако ловни туризам може бити више штетан него што унапређује ловство и ловиште. Проблем је често и то што се у пропагандном материјалу рекламира дивљач које нема или је у недовољном броју, па се на терену ствара веома неугодна ситуација за све учеснике. Ловни туризам на простору привредне целине Вршачких планина је и прилика да се поспешује развој и појединих насеља, попут нпр. места Мали Жам.

Еко-рурални туризам

Комбинујући дефиниције појмова дестинације (Енциклопедија туризма, 2001), еко-туризма и руралног туризма (Попеску, 2002) издваја се дефиниција еко-руралне дестинације, као основ за избор релевантних индикатора и субиндикатора функционисања и објашњавања суштине овакве врсте дестинације. Еко-туризам и одрживи туризам настали су као последица покрета “зелених” и представљају путовања малог обима са ниским нивоом утицаја на осетљиве делове заштићене природне средине. Туристичке активности и туризам могу на одређени начин допринети бољем стању животне средине и заштити природе, па се однос туризма и животне средине посматра као својеврсна симбиоза (Стојановић, 2006).

Еко-рурална дестинација је шири простор функционалне целине, који свој туристички идентитет гради на концепту кумулираних атракција, које због доживљаја које омогућују и уз додатну инфраструктуру, представљају простор интензивног окупљања туриста. У оваквој дестинацији се одвија одговорно путовање и посета релативно недирнутим областима природе, да би се уживало у природи и да би се она уважавала, као и сви пратећи културни објекти из прошлости и садашњости, а промовише очување, а утицај посетилаца је мали и омогућава корисну и активну друштвено-економску укљученост.

Потенцијални туристи, који потичу у највећем броју из градских средина, димензију руралног карактера одређеног подручја одређују првенствено на основу нивоа традиционалности друштвених структура као и општедруштвених вредности који више не постоје у градским центрима. Рурална подручја се карактеришу, пре свега, снажним осећањем заједништва, локалним а не космополитским, начином живота, који је „успоренији“, мање материјалистички и мање „компликован“ у односу на градска подручја. Све већа заинтересованост модерног туристе за културно наслеђе истиче важност ових карактеристика руралних подручја (Ромелић и др., 2005).

У оквиру идејног пројекта „Гудурица, дестинација еко-руралног туризма“, Департмана за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математичког факултета, Универзитета у Новом Саду, 2005. године, рађеног за потребе месне канцеларије Гудурица, на основу антропогених и природно-географских туристичких вредности дат је, на основу потенцијала и предлог да Гудурица постане центар еко-руралног туризма Вршачких планина.

Туризам Вршачких планина

Овај идејни пројекат истиче: Специфичност Гудурице, мада у бројним елементима изражена, није уникатна, јер поједине сличне садржаје можемо наћи и у околним насељима, Малом Средишту, Великом Средишту и Марковцу. У будућем развоју општине Вршац, али и осталог дела Баната и Војводине, ова четири насеља (посебно Гудурица), би могла представљати интересантан позитиван пример. Њихов будући развој, у значајној мери, мора се ослањати на еко-рурални (сеоски) туризам. Да би се та развојна шанса у потпуности искористила, морају се свестрано и правилно валоризовати сви природни и антропогени (културно-историјски) потенцијали. У првој фази развоја еко-руралног туризма пажња мора бити сконцентрисана на насеље Гудурица.

Један од приступа који може допринети дефинисању сеоског у односу на остале облике туризма, подразумева његово посматрање у корелацији са окружењем. Стручњаци истичу да при настојању да једно подручје буде окарактерисано руралним, треба узети у обзир следеће параметре:

- густина насељености и величина насеља,
- начин коришћења земљишта,
- карактер привређивања и
- традиционалне друштвене структуре.

Гудурица по низу својих карактеристика има услове за претварање у еко-руралну туристичку дестинацију. Пре свега, то је недовољно развијена сеоска средине која почива на традиционалној пољопривредној производњи малог обима. Такве средине су атрактивније за туристе јер, између осталог, теже ка диверзификацији развоја. Градско становништво које овде долази, димензију руралног карактера овог насеља одређује на основу нивоа традиционалности друштвених структура. Гудурица као рурална средина карактерише се, како смо већ истакли, становништвом које поседује снажније осећање заједништва, локалном а не космополитском културом и начином живота који је успоренији, мање компликован у односу на градска подручја (Ромелић и др., 2005).

Чињеница да је Гудурица подигнута у северном подножју Вршачких планина (као и Мало Средиште, Велико Средиште и Марковац), односно на контакту подгорине и абразионе терасе, сама по себи даје одређене физиономске и функционалне специфичности. Поред тога, готово средином гудуричког атара, од југоистока према северозападу, протеже се долина Марковачког потока, која, без обзира на просторну ограниченост, даје посебну пејзажно-амбијенталну вредност.

Туризам Вршачких планина

Анализа положаја Гудурице и поменутих околних насеља, може иницирати питање оправданости развијања туризма, јер је ово простор ван значајних, чак и регионалних саобраћајница, могло би се рећи „слепо црево Баната“. Међутим, еко-рурални туризам и не захтева најсавременије и фреквентне саобраћајнице. Довољно је да до еко-руралних дестинација постоји солидан асфалтни пут. Све преко тога била би претерана урбанизација и могло би да одврати потенцијалне туристе, односно оне који долазе из градских средина. Иначе, од Вршца – општинског средишта, до Гудурице води локални асфалтни пут, који пролази кроз Велико Средиште, а завршава у три километра удаљеном насељу Марковац. На око три километра је и Мало Средиште, па се може рећи да је Гудурица средишно насеље, које ту позицију мора имати и у развоју еко-руралног туризма (Ромелић и др, 2005).

Простор Вршачких планина је погодан и за организовање разних едукативних радионица из области екологије као и манифестација попут „Дана заштите природе Вршачких планина Јужног Баната“. Организацији еко-туристичких активности на Вршачким планинама, али и на целом простору јужног Баната, допринело је оснивање неколико еколошких друштава („Авалон” и „Екобрег” и др.). Они су организатори различитих еколошких манифестација (еко-кампови²⁵, семинари о еко-туризму, ангажовање на уређењу предела изузетних одлика Вршачке планине: израда путоказа и информативних табли, клупа и канти за отпатке, сакупљање и одношење смећа са заштићеног добра, пошумљавање и сл.) (Бранков, 2010; Бјељац и др., 2011). Мали вршачки рит је и једна од сталних дестинација за посматрање птица, као једног од специјалних облика туризма.

²⁵ промоција вредности заштићених природних добара Вршачке планине и Делиблатска пешчара; еколошка едукација учесника (предавања, радионице, промоција здраве хране), пешачке туре ка врховима.

Транзитни туризам

Чињеница је да се Вршац налази у близини најважнијег граничног прелаза према Румунији, о чему сведоче упоредни подаци о промету путника на граници према овој земљи. Тиме град поприма и функцију транзитног насеља већег значаја. При томе, како је до сада уочено, највећи број страних путника је усмерен на куповање дефицитарне робе у сопственој земљи и продају најтраженијих производа на нашим просторима. Отуда ова кретања немају туристички карактер. Просечан боравак туриста, који траје два дана, само потврђује чињеницу да су на овој територији најзаступљенији путници у транзиту.

Као део транзитног туризма на посматраном простору може се укључити и тзв. екскурзиони туризам. „На Вршачким планинама постоје услови за развој екскурзионог туризма. Овај простор би могао да буде одредиште екскурзија, захваљујући различитим морфолошким целинама на овој територији (планинама, речним долинама, алувијалним равнинама, лесним заравнима), и то најпре за ученике и студенте из Војводине, али и за посетиоце из других крајева који би имали прилику да се упознају са предеоно различитим простором“ (Бранков, 2010).

Бољим осмишљавањем туристичке понуде могућно је усмеравање путника у транзиту и према коришћењу услуга које имају туристички карактер. У том смислу је потребно реализовати низ акција које би имале за циљ организовање сврсисходније пропаганде оних вредности које могу бити привлачне за ову врсту путника. Пропаганда би се заснивала на темељном истраживању мотива преласка границе и задржавања у Вршцу и прилагођавања сегмената услужног сектора структури њихових захтева.

Културни туризам

Културни туризам је облик туризма који укључује путовање ради упознавања свих врста културног наслеђа, а укључује градски туризам, посете историјским местима, упознавање културног наслеђа, локалне гастрономије, посету манифестацијама и упознавање етничког наслеђа (Терзић, 2012). Подврсте културног туризма су бројне и обухватају све аспекте културног израза: археолошки туризам, манифестациони туризам, гастрономски туризам, градски и сеоски туризам, креативни туризам, образовни туризам.

Разноликост културних ресурса довео је до формирања тзв. туризма специјалних интереса у односу на преференције и интересовања одређених сегмената туриста (Хацић, 2007). Један од основних видова понуде културног туризма су тзв. туристичке руте (туре) које представљају кружна или линеарна туристичка путовања са одређеном тематиком, на пример: туре националних паркова, планина, клисура, пећина, римских палата и споменика, средњовековних манастира, дунавских мотива, салаша, вина и гастрономије, бициклизма, пешачења, јахања, лова, риболова, итд. Као туристички производ бележе све веће стопе раста док се број атракција које туристи обилазе такође повећава, а највећи број туриста је мотивисан посетом културно-историјских знаменитости и природних лепота (Терзић, 2012).

Као део културног туризма издвајају се и културно-уметничке манифестације (фестивали, концерти, ликовне изложбе, књижевни сусрети, позоришне представе и сл.). Тако, на пример, Народно позориште „Стерија“ организује Фестивал позоришне класике „Вршачка позоришна јесен“. Основан је 14.09.1993. године, поводом прославе 200-годишњице позоришта код Срба (у Вршцу је, 14. септембра 1793. године, одиграна прва позоришна представа у Србији). Позориште је један од организатора и Ликовне међународне изложба деце и омладине „Паја Јовановић“²⁶. Током републичке манифестације „Ноћ позоришта“ и у Народном позоришту се одржавају представе. Народни музеј и простор старог градског језгра су места посете током манифестације „Ноћ музеја“ која се истовремено одржава у целој Србији. У градској библиотеци се одржава манифестација „Књижевна награда Васко Попа“²⁷. У Вршцу се организује и међународна музичка манифестација „Jazztronic“ (www.vrsac.com).

²⁶ Паја Јовановић, сликар (рођен 1859. у Вршцу, умро 1957. у Бечу)

²⁷ Васко Попа, песник, (рођен 1922. у Гребенцу, умро 1991. у Београду), члан САНУ

Туризам Вршачких планина

Главне туристичке руте културног туризма на простору привредно-географске целине Вршачких планина су културно-историјско наслеђе Вршца, Гудурице, Месића, Великог Средишта и Сочице, као и туристичка рута Пут вина. Као туристичка рута, представљена у промо-материјалу Туристичке организације општине Вршац издваја се „Трагом вршачке културе” (Банатска епархија – Саборна црква – Црква светог Герхарда – Црква светог Теодора Вршачког – Црква светог Крста – Успенска црква – Румунска црква²⁸ – манастир Месић – манастир Мало Средиште – Апотека на степеницама – Стеријина кућа – Регионални центар за баштину Баната („Конкордија”). У понуди су и излети до Вршачке куле, винограда и винских подрума. Старо градско језгро Вршца, у коме се налази и највећи број споменика културе интересантних за развој културног туризма на посматраном простору, представља значајну туристичку руту за посетиоце (www.vrsac.com)

Верски туризам

Верски туризам односи се на путовања из религиозних начела и посету светим местима и реликвијама из мисионарских или ходочасничких разлога, али може укључивати и посету религиозним местима других верских заједница ради упознавања и поштовања религијских убеђења других народа. Православни манастири и цркве у Србији су по бројности, културно-историјском и уметничком значају највећа и најзначајнија категорија културног наслеђа Србије, која осликава како историјске моменте тако и национални идентитет и културу народа са овог простора. Манастири који представљају комплекс цркава, конака, звоника, ризница и црквених имања, по низу специфичности су јединствени у свету, због чега у туризму имају посебан значај (Бјељац и др., 2015).

Цркве (грађене током 18. и 19. века) и манастири (грађени од 15. века), на простору привредно-географске целине Вршачке планине (који се већ налазе у понуди туристичке организације општине Вршац), са својим различитим стиловима градње, иконостасима, историјским наслеђем и другим карактеристикама, компатибилни су са културним туризмом и представљају комплексну туристичку понуду посматраног простора.

Део туристичке понуде верског туризма су и верске манифестације. Према значају и садржини издвајају се: Божић и Ускрс, сеоске црквене и

²⁸ Све у насељу Вршац

Туризам Вршачких планина

манастирске славе²⁹ и верско-историјски празници. Прослава верских манифестација (саборовање) има дугу традицију у српском народу, међутим, тек деведесетих година 20. века и у првој декади 21. века, верске свечаности постају интересантне и као мотив за туристичка путовања. Као пратеће манифестације се најчешће издвајају вашари (кирбаљи, панађури) и одређени обичаји током великих верских празника.

Традиционалне, туристички потенцијалне манифестације су и градска и сеоске црквене славе у насељима Вршачких планина (<http://www.to.vrsac.com>):

- Свети Теодор Вршачки 29. мај, Вршац;
- Свети Георгије (Ђурђиц) 16. новембар, Марковац;
- Свети Трифун 14. фебруар, Гудурица;
- сеоска слава Свети Константин и Јелена 03. јуна и манастирска слава Преображење 19. августа, Месић;
- летњи Свети Арханђео (сабор Архангела Гаврила), 26. јула, Велико Средиште;
- црквена слава Крстовдан 18. јануара и манастирска слава Света Петка 27. октобра, Мало Средиште;
- Ускрс, Мали Жам;
- Ђурђевдан, 06. мај, Сочица;
- Духови (педесетница), Јабланка.

Сеоске црквене и манастирске славе које се одржавају у селима на простору привредно-географске целине Вршачке планине, представљају потенцијал који може да прими и велики број посетилаца.

²⁹ Црквене славе су прослављање светитеља коме је храм посвећен и његова се успомена слави као што се слави и у породицама. Сеоске или градске славе су прослављање успомене оног светитеља кога су за свога заштитника изабрали поједина села и градови, или коме су се у невољи заветовали житељи тога места, па га прослављају у знак благодарности за срећно отклањање беде и невоље. Тог дана иде се – кроз поља у село или главним улицама – са литијом, и приносе се Богу и светитељу молитве за добро и срећу тога места, житеља у њему, и свих људи (Војиновић, 2011).

Манифестациони туризам

У постојећој туристичкој понуди, манифестациони туризам представља врсту туризма која може да допринесе повећању обима туристичке потражње, посебно према природним и антропогеним вредностима туристичког места или региона. Свака заједница, пратећи процес идентификације својих различитости, капацитета и наслеђа има услова да успешно организује уникатну манифестацију (Бјељац, 2006). За овај вид туризма се може рећи и да представља својеврсну промоцију свих видова туризма:

- по садржају програма (културног, спортског, конгресног, верског, еко-руралног, ловно-риболовног и слично);
- према локацији одржавања (бањски, градски, рурални, спортско-рекреативни и сл.);
- према мотивима потенцијалних посетилаца (транзитни, верски, еко-рурални, спортски, културни и сл.).

Манифестације представљају различите догађаје, облике представљања и изражавања. Организују се из разноразних разлога. Осим забаве и информисања, оне на многобројне начине доприносе заједници. Са туристичког становишта, то би били облици приређивања програма са интересантним садржајем који самостално може да привуче посетиоце.

Манифестациони туризам је важан мотиватор за путовање и један од највише растућих сегмената туристичке привреде. То је условљено способношћу догађаја да помогне нивоу туристичке атрактивности, медијској покривености и промоцији места и дестинације за будуће посетиоце (K.S Backman, M.Backman & Uysal 1995). Бјељац је класификовао манифестације на: уметничке, научно-стручне, привредне, спортске, верске, политичко-историјске, етнографске, забавне и туристичко-пропагандне (промотивне) (Бјељац, 2006; 2010). Неке од најзначајнијих манифестација које се традиционално одржавају на подручју града Вршца и Вршачких планина су:

- *Фестивал фолклора „Вршачки венац“*; (слика 23), према категоризацији коју су дали Бјељац (2006; 2010), као и Бјељац и Турчић (2005, 2010), припада подгрупи: Фестивали фолклора и смотре изворне народне музике. Организује се од 1993. године. На фестивалу се представљају фолклорне игре и традиција становништва Србије и других држава у Европи и свету. Члан је међународне асоцијације фолклорних фестивала и народне традиције (S.I.O.F.E). Организатори су Савез аматера

Туризам Вршачких планина

општине Вршац и Скупштина општине Вршац. На досадашњим фестивалима учествовали су ансамбли из Мађарске, Румуније, Чешке, Словачке, Украјине, Молдавије, Босне и Херцеговине (Републике Српске), Македоније, Бугарске, Грчке, Пољске, Немачке, Француске, Нигерије, Мексика, Сједињених Америчких Држава и других, са просечно хиљаду извођача. Одржава се на отвореној сцени у центру Вршца, у подножју Куле и сцени Народног позоришта "Стерија" и у Културном центру. Као пратеће манифестације се издвајају: изложбе слика, старих заната и рукотворина, научно-стручни скупови. Од 1997. године, као део програма се организује и тзв. јавни час фолклора, где учесници манифестације из иностранства уче елементе фолклорних игара становништва Србије, и обрнуто. Фестивал није организован од 1999. до 2004. године, када је обновљен. Број посетилаца је неколико десетина хиљада (www.vrsackivenac.org.rs).

Слика 23. Вршачки венац (Извор: www.manifestacije.com)

- *Гудуричка златна јесен*, према категоризацији Бјељац (2006; 2010); Бјељац и Ђурчић, (2005, 2010), припада подгрупи: Фестивали фолклора и смотре изворне народне музике. Одржава се од 2002. године. Почетком септембра у Гудурици се традиционално празнује почетак бербе грожђа. Програм представља и промоцију локалног етно, еко и руралног туризма. Обухвата изложбе фотографија и производа домаће радиности, књижевне сусрете, креативне радионице, забавно-музичке програме, спортска такмичења, фестивал фолклора са учесницима из Србије и иностранства, програме за децу и сл. Организатор је месна заједница Гудурица. (<http://vrsacplus.com>)

ка 24. Карневал у оквиру манифестације Дани бербе грожђа
(фото: Туристичка организација општине Вршац)

– Дани бербе грожђа, према категоризацији Бјељац (2008; 2010), спадају у подгрупу привредно-фолклорне манифестације³⁰ Одржава се од 1956. године, септембра месеца. Организатор је Туристичка организација Вршца, а траје три дана. Током манифестације се организују: изложбе воћа, грожђа и вина, изложбе слика вршачких и сликара из Србије; изложба банатских ћилима и народних рукотворина; изложба виноградарских и пољопривредних машина; нумизматичка и друге, уз музичко-сценска и друга догађања забавног карактера. Локације одржавања су: улице Вршца, виногради, Народно позориште „Стерија”, Културни центар, Дом омладине. Као посебне атракције издвајају се забавни програми: свечани

³⁰ На забаван начин, а уз поштовање старих обичаја начина привређивања становништва представљају своје привредне производе. Осим економског, у садржају својих програма имају и елементе традиције и фолклора (етнографија). При том, привредни значај је примарнији јер циљ манифестације јесте представљање и продаја производа, а уз приказ старих начина привређивања. Према садржају могу бити посвећене берби грожђа, воћу и поврћу, животињама, хортикултури, пчеларству и производима од меда и осталим пољопривредним производима. (Бјељац, 2006а, б; Вјељас & Ћурчић, 2006). Манифестације посвећене грожђу се организују крајем септембра и почетком октобра месеца и половином фебруара.

Туризам Вршачких планина

дефиле Винка Лозића и вила, концерт тамбурашких оркестара, грожђебалска гитаријада, карневал (слика 25) наступ културно-уметничких друштава и фолклорних ансамбала, парада фијакера и запрега, сајам мале привреде, избор за мис бербе, грожђебалска парада, наградна игра – грожђе из авиона, у походе виноградима – бициклички караван, роштиљада на уличним плинским роштиљима. Осим забавног, манифестација има и привредни³¹ и научно-стручни карактер.³² Присуствује и до 100.000 посетилаца, махом из дневне контрактивне туристичке зоне у Србији и из Румуније и Мађарске (Бјељац, 2010; <http://www.to.vrsac.com>).

³¹ Изложбе вина и грожђа имају продајни карактер, а одржавају се и бројни сусрети привредника.

³² Организовање саветовања, семинара и других сличних скупова за виноградаре са простора Вршачких планина.

КОНКУРЕНТНОСТ ВРШАЧКИХ ПЛАНИНА КАО ТУРИСТИЧКЕ ДЕСТИНАЦИЈЕ У ОДНОСУ НА КОМПЛЕМЕНТАРНЕ ВРЕДНОСТИ У ОКРУЖЕЊУ

Идентификовање истих типова туристичких дестинација омогућава поређење дестинација у циљу истраживања дестинацијске конкурентности, атрактивности, анализе тржишне ситуације других елемената (Pan & Li, 2009). Марфи, Причард и Смит дефинишу дестинацију као микс појединачних производа/услуга и искуствених прилика, чијом комбинацијом се формира укупан доживљај посећеног места (Murphy, Pritchard & Smith, 2000). Фокус је на туристи који конзумира дестинацију као јединствено туристичко искуство и креира сопствени доживљај дестинације. Дестинације се разликују међу собом по бројним карактеристикама те није могуће направити неку универзалну класификацију.

Лиск дестинацију класификује на основу мотива путовања и примарних, атрактивних туристичких вредности, као и упоредивости дестинације³³ (Leask, 2010; 158-159). Бухалис предлаже шест основних типова дестинација: урбане/градске дестинације, приморске, планинске, руралне, аутентичне дестинације трећег света, јединствено-егзотичне-ексклузивне дестинације (Buhalis, 2000; 101). Крипендорф све елементе дестинације дели на: изворне (географски положај, природно-географске одлике дестинације, антропогене туристичке вредности, људско понашање, општа инфраструктура) и изведене (туристичка инфраструктура и опремљеност) (Krippendorf, 1987). Сличну поделу дају Купер и др. (Cooper et al., 1998) као и Двајер и Ким (Dwyer & Kim, 2010).

У савременим туристичким кретањима, туристи желе да се током боравка на одређеној туристичкој дестинацији укључе у различите видове активности, услед чега постоји и тренд развоја комплементарних селективних облика туристичких кретања (Хацић и др., 2005). „У том контексту, могућност развоја комплементарних и комплексних туристичких облика на једном локалитету, центру или регији представља снагу дестинације; неспособност дестинације да се уже специјализује и прилагоди специфичним захтевима тражње; могућност дестинације да се

³³ Анализа најбоље праксе у развоју, управљању и маркетингу туристичке дестинације, односно референтних тачака на основу којих се врши поређење индикатора којима се нека дестинација издваја у односу на друге (benchmarking).

Туризам Вршачких планина

диференцира и понуди јединствено туристичко искуство кроз садржајну туристичку понуду различитих активности и доживљаја на једном месту.

Због тренда диверзификације туристичке понуде и профилисања нових селективних програма, те велике разноликости типова туристичких дестинација, у пракси, истраживачи најчешће сами креирају и предлажу своју класификацију сходно циљевима истраживања и карактеристикама простора које истражују“ (Арменски, 2014, 18-19). Такође, критеријуми којима би се одредила конкурентност једне дестинације у односу на другу, сличних карактеристика (од локалног до међународног нивоа) су различити. Тако, Двајер и Ким указују на постојање различитих варијабли и модела мерења конкурентности дестинација: број посетилаца, развијеност туристичке инфраструктуре, маркетинг, запосленост и приходи у туризму, субјективна мерења варијабли као што су богатство културног наслеђа и квалитет туристичког искуства, садржаје (селективне врсте туризма), приступачност, квалитет услуга, имиџ дестинације, клима и природна средина и атрактивности, гостољубивост, менаџмент дестинације, планирање и развијеност дестинације, промоција, људски ресурси, локације дестинације, задовољство посетилаца и др (Dwyer & Kim, 2010; 373-376).

Према Регионалном просторном плану АП Војводине (2011) Вршачке планине су издвојене као посебна туристичка дестинација, а раније у тексту је напоменуто да припадају кластеру руралног туризма Јужни Банат, делу културне руте „Путевима вина Србије“ и Вршачко-подоунавској туристичкој регији. На основу датих теоријских поставки у овом поглављу, као и елемената наведених у досадашњем делу текста у монографији, Вршачке планине се могу посматрати и као комплементарна и комплексна туристичка дестинација. Заједно са Делиблатском пешчаром, Белоцркванским језерима, градовима Панчево и Ковин представљају комплементарну туристичку дестинацију која обухвата дневну и вишедневну туристичку гравитациону зону (Бјељац, 2001а). Истовремено, с обзиром на туристички атрактивне вредности ове дестинације, туристима се пружа могућност различитих туристичких активности, у зависности од њихових интересовања (кроз упражњавање различитих видова туризма који су карактеристични за ову дестинацију, а који су већ раније поменути).

С обзиром на географску близину и сличности у туристичкој инфраструктури и организованости, сличним или истим природним и антропогеографским туристичким вредностима (потенцијалима), односно разноврсности туристичке понуде, може се посматрати дестинацијска

Туризам Вршачких планина

конкурентност Вршачко-подоунавског региона (Бјељац, 2001a) са туристичким регионом Банатске планине у Румунији (Surd & Cosean, 1996; Bjeljac & Ćurčić, 2006). Чињеница да се ове две дестинације налазе у пограничном простору и да имају скоро истоветне параметре конкурентности, дају полазну основу да постану трансгранична туристичка дестинација.

Други елемент био би истраживање конкурентности дестинације коју чини град Вршац са својим антропогеним туристичким вредностима, а Вршачке планине су само допуна туристичког боравка. У односу на сличне дестинације које обухватају стара градска језгра (архитектонске целине), попут Панчева, Зрењанина, Кикинде, али и Новог Сада, Суботице, Сомбора и других, Вршац као самостална дестинација није довољно конкурентан (Бјељац, 2001; Ромелић и др., 2006; Бесермењи и др., 2008).

На основу процене компонената туристичке валоризације, структуре и карактера промета туриста, према функционалној усмерености могућно је планине сврстати у следеће категорије: моновалентне и поливалентне, а могу се дефинисати као излетничко-рекреативне, викендашке, спортско-манифестационе, здравствено-лечилишне, висинска ловишта, меморијали и национални паркови.

При том, по географској висини, што је важно и за туристичку функцију планина, издвајају се ниске (до 1.000 m надморске висине) средње (1.000-2.000 m надморске висине) и високе планине (преко 2.000 m) (Bjeljac, Radovanović, & Mijović 2003; Bjeljac, Radovanović, & Jovičić, 2014 Станковић, 1988; 2002). По наведеним поделама, Вршачке планине спадају, по туристичкој функционалној усмерености, у поливалентне (иако је примарна излетничко-викенд), односно, по надморској висини у ниске планине. На територији Србије у ниске планине, а које имају статус планинских места (према званичној државној статистици (РЗС), спадају: Фрушка гора, Авала, Космај, Рајац и Вршачке планине. Фрушка гора се налази у оквиру Новосадско-фрушкогорског туристичког региона, планине Космај и Авала су део туристичке зоне Београд, док планина Рајац припада туристичком региону Ваљевско-подрињске планине (Бјељац, 2001a).

У овом делу текста ће се истражити конкурентност наведених пет планина, као туристичких дестинација са сличним туристичким карактеристикама. Као критеријуми ће бити обухваћени следећи елементи: анализа туристичких активности (селективни облици туризма), природне и антропогене туристичке вредности (богатство културног наслеђа и природна средина и атрактивности), број посетилаца, задовољство посетилаца, саобраћајна повезаност (приступачност), туристичко-

Туризам Вршачких планина

саобраћајна инфраструктура, медијско-промотивне активности, менаџмент дестинације, локације дестинације.

Авала (506 m) и *Космај* (626 m) по многим карактеристикама су сличне Вршачким планинама (предели изузетних одлика, сличне природно-географске одлике, добра саобраћајна повезаност и делимично развијена туристичка инфраструктура, са селективним облицим туризма: еко, излетничко-рекреативни, рурални и здравствено-лечилишни туризам (бања Селтерс, Космај), са богатим културним наслеђем³⁴. Сличан је и просечан број ноћења туриста (1,4 дана) (www.srbijasume.rs; РЗС, 2009). Међутим, с обзиром на близину гравитационе зоне града Београда (делови градске општине Вождовац и општине Младеновац), ове две планине се не могу посматрати као посебне туристичке дестинације, већ само као део туристичке понуде града Београда. (у оквиру понуде излета које организује Туристичка организација Београда) (www.tob.co.rs). Иако су Космај, Авала и Вршачке планине, по много чему компатибилне, овде се не може говорити о конкурентности те три планине као туристичких дестинација. У овом случају, пре се, као пример добре праксе у развоју, управљању и маркетингу може говорити о истраживању конкурентности Новосадско-фрушкогорског туристичког региона и Београдске туристичке зоне.

Планина *Рајац* (Суворборски Рајац) (600-849 м.н.в.) се налази у источном делу туристичког региона Ваљевско-подрињске планине (у општини Љиг). По туристичкој функцији представља поливалентну планину (излетничко-рекреативна, спортско-манифестациона, висинско ловиште, викендашка) са развијеним селективним облицима туризма: рурални, излетнички викенд, манифестациони, еко-туризам, здравствено-лечилишни, спортско-рекреативни, културни, и др.). По просечном броју ноћења (4,6), спада међу планине у Србији са најдужим боравком (највише домаћих туриста). Има развијену туристичку инфраструктуру, добар туристички менаџмент, природне туристичке вредности атрактивне за боравак посетилаца (Рајачка пећина), културно наслеђе (споменик Колубарској бици, Равна гора, Косидба на Рајцу и др).

Планина Рајац има услова да буде једна од значајнијих туристичких дестинација пре свега руралног и излетничко-рекреативног и спортско-манифестационог туризма у Србији. (www.selo.com; Бранков, Бјељак и Поповић, 2009). Планина Рајац и Вршачке планине иако имају појединих

³⁴ Авала: ТВ торањ, Споменик незнаном јунаку, споменик Васи Чарапићу; Космај: манастири Павловац и Тресија; археолошко налазиште Кастаљан, црква Светог Петра и Павла у Неменикућама и црква Свете Тројице у Кораћици.

Туризам Вршачких планина

сличности нису компатибилне за истраживање међусобне конкурентности као туристичких дестинација (географска удаљеност, неке друге преовлађујуће полифункционалне одлике планине Рајац, други видови тутризма преовлађујући и слично). Као пример добре праксе у развоју, управљању и маркетингу може се говорити о истраживању конкурентности дестинација планине Рајац са планином Маљен (Дивчибаре), односно са планином Рудник.

Табела 11. Анализа конкурентности Вршачких планина у односу на сличне туристичке дестинације у окружењу, на нивоу Републике Србије

	Вршачке планине	Фрушка Гора	Авала	Космај	Рајац
Туристичке активности	5	5	3	2	4
Туристичке вредности	3	5	3	3	4
Људски ресурси	4	3	2	3	4
Број посетилаца	2	5	2	2	4
Задовољство посетилаца	5	5	4	4	5
Саобраћајна повезаност	3	5	5	4	3
Инфраструктура	3	4	4	4	3
Квалитет услуга	4	3	2	2	4
Менаџмент	4	3	2	2	5
Маркетинг	4	4	3	2	4
Укупно (max 100)³⁵	37	42	30	28	40

Анализа конкурентности ниских планина у Србији (висине до 1.000 метара), показала је да све посматране планине са аспекта потенцијала туристичког развоја имају осредњу вредност, са незнатним одступањима у одређеним категоријама (Табела 11). Све наведене планине имају изражену

³⁵ Оцена је вршена коришћењем Линкертове скале оцена 1 до 5, при чему 1 представља најнижу вредност а 5 највишу могућу оцену вредности задатог критеријума.

Туризам Вршачких планина

излетничко-викендашку и спортско-рекреативну функцију, и представљају потенцијал за развој домаћег туризма. Посматрајући наведене критеријуме, уочавају се незнатне разлике у погледу постојећих туристичких вредности и заступљених активности туриста, док су изразитије разлике у погледу туристичке посећености, организованости и инфраструктурне опремљености туристичких локалитета на појединим планинама. И поред уочених недостатака у погледу опремљености и услужних погодности, као и организованости и промотивних активности на овим дестинацијама, уочава се прилично висок ниво задовољства туриста.

С обзиром на сличне природно-географске одлике, близину гравитационих зона, истих полифункционалних одлика *Вршачке планине* и *Фрушка гора* (541 м.н.в.) су компатибилне туристичке дестинације код којих је потребно детаљније истражити и узајамну конкурентност дестинација.

Вршачке планине и Фрушка гора, као планине са *излетничко-рекреативном функцијом*, карактеришу се близином и добром повезаношћу са градским насељима, нарочито у условима ако чине неуобичајну целину која битно одудара својом индивидуалношћу од околног простора, квалитетном мрежом прилазних путева на самој планини, добрим распоредом и квалитетом рецептивних објеката и др. Посета овој групи планина је карактеристична у току недељног или празничног викенда. Пошто су у питању ниске планине, посета је израженија у летњем периоду. Због близине већих градских центара ове планине често постају жаришта интензивног смештаја викенд насеља, чијом се неконтролисаноградњом неретко ствара сметња за сврсисходнијим осмишљавањем изградње и боравка излетника.

Иако су планине са *спортско-манifestационом функцијом* категорисане првенствено на основу преовлађујуће посете туриста током зимског дела године због дужине задржавања и квалитета снега саобразног специфичностима зимских облика рекреације, оне се могу укључити у ред локалитета погодних за развој низа активности и у летњој половини, првенствено у виду планинарења. Код обе планине најпривлачније је кретање усмерено ка Гудуричком врху, највишем у Војводини и Црвеном чоту, највишем на Фрушкој гори. Потпуније остваривање овакве функције планина подразумева квалитетне и добро одржаване саобраћајне прилазе, добру организацију превоза посетилаца, пространа паркиралишта, квалитетан смештај, ефикасно и правовремено снабдевање посетилаца свим примарним и секундарним видовима роба. При томе, овакав карактер локалитета захтева велику еластичност у погледу дозирања структуре и квалитета понуде која треба да зависи од врсте и нивоа такмичења. Овакав

Туризам Вршачких планина

облик манифестација није достигао квалитетни ниво осталих планина средње Европе, али је релативно дуга традиција оставила позитивног трага на ниво организације спортских манифестација.

Табела 12. Упоредна анализа конкурентности Фрушке горе и Вршачких планина као туристичких дестинација на нивоу туристичког региона Војводине

Индикатори конкурентности	Фрушка гора	Вршачке планине
Излетничко-рекреативна функција	5	4
Спортско-манифестациона функција	5	5
Здравствено-лечилишна	3	2
Богатство природних вредности	5	5
Богатство културног наслеђа	5	3
Селективни облици туризма	5	3
Развијеност туристичке инфраструктуре	5	4
Пристапачност	4	4
Људски ресурси у туризму	3	5
Квалитет услуга	3	4
Менаџмент дестинације	4	5
Маркетинг и промоција	4	5
Имиџ дестинације	5	4
Број посетилаца	5	2
Задовољство посетилаца	5	5
Приходи у туризму	5	3
Укупно³⁶ (max 160)	71	63

За ову категорију планина везана су такмичења карактеристична по разним облицима планинарења: Фрушкогорски планинарски маратон, Фрушкогорска трансферзала, пешачење у природи по Фрушкој гори; Вршачка трансферзала, успони на Гудурички врх, такмичења у оријентирингу, такмичења у параглајдингу (по чему су Вршачке планине у предности). Оваква категорија захтева добро уређене и обележене планинарске стазе; квалитетне, добро снабдевене и правовремено отворене

³⁶ Оцена је вршена коришћењем Линкертове скале оцена 1 до 5, при чему 1 представља најнижу вредност а 5 највишу могућу оцену вредности задатог критеријума.

Туризам Вршачких планина

планинарске домове, добро распоређене и адекватно изграђене успутне планинарске кућице („биваци“), добру обезбеђеност опаснијих планинарских пунктова итд. У овом контексту се могу издвојити ПСД „Железничар“ из Новог Сада који је најактивнији на простору уређења и очувања фрушкогорских планинарских стаза, односно ПСД „Победа“ из Вршца. И у овом контексту је Фрушка гора конкурентнија, само ако се упореде најзначајније спортско-рекреативне манифестације које се на овим просторима одржавају.

Фрушка гора припада категорији националног парка а Вршачке планине – парку природе. С обзиром на различите режиме заштите појединих делова непосредне територије парка и околине, то су и локалитети намењени различитим облицима рекреације. При том је, такође, прописан долазак броја туриста на одређене локалитете како би се овим дозирањем спречило оштећење природе. У контролисани режим спада изградња рецептивних капацитета и др. Посећеност планина је зависна од њихове удаљености у односу на градске центре, подручја веће насељености, саобраћајне повезаности, као и степена изражености присутних туристичких атрибута.

Фрушка гора је због своје изразитије транзитности вишеструко угрожена, тако да се налази на граници укидања статуса заштите, док су Вршачке планине местимично угрожене у време екстремних временских непогода углавном на релацији тераса Миса – планинарски дом. Обе заштићене планине спадају у ред солидно посећених, барем на приступачнијим локалитетима, пределима са дужом традицијом туристичке посете, просторима чувеним по природним естетским и куриозитетним и сазнајним атрибутима, културно-историјским догађајима и сл. Обе планине су карактеристичне по виноградарству као водећој привредној делатности, те је и туризам базиран на бројним манифестацијама посвећеним данима бербе грожђа или вину (Сремски Карловци, Ириг, Баноштор на Фрушкој гори, односно Вршац, Гудурица на Вршачким планинама). По организованости и разноврсности програма у овом случају предњаче Вршачке планине.

Културно наслеђе Фрушке горе (16 манастира, 3 дворца–летњиковца, Петроварадинска тврђава, Врдничка кула и др.) има сличности са културним наслеђем Вршачких планина, међутим, по овом критеријуму Фрушка гора је конкурентнија.

Фрушка гора се простира на територији девет општина (седам у Србији и две у Хрватској), које уз ЈП Национални парк „Фрушка гора“ руководе и развојем и промоцијом туризма на простору те планине (кроз општинске туристичке организације). У том контексту су конкурентније од Вршачких

Туризам Вршачких планина

планина. Међутим, ако се посматрају људски ресурси и менаџмент у туризму, Вршачке планине (Туристичка организација општине Вршац) су конкурентније.

Праћење броја посетилаца ових планина је отежано због тога што статистика не евидентира излетнике. Ипак, за потребе валоризације локалитета постоји могућност релативно ефикасног праћења излетника, нарочито ако су мањег пространства и поседују мањи број прилазних путева и пешачких стаза. Оваква мерења би омогућила знатно комплетније опремање оваквих планина потребним рецептивним објектима. Фрушка гора има већу и разгранатију излетничку контрактивну зону. Њу чине посетиоци из Београда, Новог Сада и других околних насеља, претежно из Срема, Бачке, већег дела Баната.

Вршачке планине, иако имају мању контрактивну зону, по дужини традиције постојања не заостају за Фрушком гором. Чине је посетиоци из Вршца, Беле Цркве, Зрењанина, али и Београда, Панчева и градова подунавског дела централне Србије. Међутим, ако се посматра статистика посетилаца по општинама која су територијално највише лоцирана на Фрушкој гори (Беочин, Ириг, Сремски Карловци) или по државној статистици до 2011. године, где се као планинско туристичко место издваја Иришки венац (просечан боравак 1,8 дана), Фрушка гора је далеко конкурентнија. Слично је и ако се посматрају посетиоци којима је главни мотив спорт и рекреација. Ако се упореде само Фрушкогорски планинарски маратон (преко 10.000 посетилаца) и посетиоци фрушкогорских планинарских трансферзала, у односу на Вршачке планине и ту је број конкурентнији.

Број посетилаца се може посматрати и кроз посете манифестацијама карактеристичним за оба простора. То су манифетације по којима су Вршачке планине и Фрушка гора конкурентније у односу на сличне у Србији (дани посвећени берби грожђу). На Фрушкој гори се одржава три такве манифестације („Пударски дани“, Ириг; „Дани бербе грожђа“, Сремски Карловци, „Грожђебал“, Баноштор), које посети око 100.000 посетилаца, а на Вршачким планинама скоро исто толико. Ако се посматра конкурентност ових манифестација као значајних елемената туристичке понуде (а и као посебне дестинације), по разноврсности програма, задовољству посетилаца, организацији, „Вршачка берба грожђа“ је конкурентнија.

Из овог прегледа, на основу резултата приказаних у Табели 12, може се закључити да је функционална туристичка усмереност обе војвођанске планине готово подједнака. С друге стране, постоје разлике према

Туризам Вршачких планина

карактеру изражености појединих њихових функција. Оне су резултат разлика у просторној величини планина, степену и карактеру заштите и туристичко-географском положају. Поменуте разлике су условиле и различиту туристичку вредност. Ако бисмо узели као критеријум поређења квалитативно-квантитативну методу туристичке валоризације, могли бисмо извести закључак да Фрушка гора има виши просек вредности туристичких параметара у односу на Вршачке планине.

За критеријум поређења узета је квалитативно-квантитативна метода анализе туристичке компетитивности, по којој, на основу 16 индикатора, Фрушка гора има виши просек вредности туристичких параметара (72 бода) у односу на Вршачке планине (67 бодова), што је условљено бољом инфраструктуром и израженим богатством културних ресурса. И поред тога, обе планине представљају туристичке дестинације националног значаја, излетничког карактера, уз процењену осредњу туристичку атрактивност постојећих ресурса.

ЗАКЉУЧАК

Вршачке планине са својим природним и друштвено-географским одликама представљају значајан туристички потенцијал у укупној туристичкој понуди Баната, Војводине и Србије. Као погранична планина, Вршачке планине се налазе у додирној зони српске и румунске етничке групе, што указује на мултиетничност простора и богатство антропогеним туристичким вредностима. Туризам базиран на виноградарству и етнографском богатству Вршачких планина је привредна делатност која има потенцијала да унапреди и укупни економски развој овог простора.

Туристичко-географски пложај Вршачких планина је комплексан. Вредност туристичко-географског положаја Вршачких планина треба посматрати у односу на суседне комплементарне вредности у Србији (Специјални резерват природе и истоимени туристички регион Банатска пешчара, вештачка акумулација Белоцркванска језера, Регионални парк природе Царска бара) и Румунији (Банатске планине), као и удаљеност од контрактивних (дисперзивних) зона.

У односу на Војводину, положај Вршачких планина је неповољан услед периферног, пограничног положаја и неадекватне и нефункционалне саобраћајне инфраструктурне мреже, посебно према контрактивној зони у Бачкој и Срему. Према Банату као контрактивној зони у непосредној близини, положај је нешто повољнији, али је саобраћајна мрежа лошег квалитета. У односу на Београд, као најзначајнији емитивни туристички центар у Србији, туристичко-географски положај Вршачких планина је повољан, због међународног транзитног саобраћајног правца Београд–Темишвар, којим су Вршачке планине повезане са трасом Паневропског коридора 10 и реком Дунав, односно трасом транзитног речног саобраћајног правца Паневропског коридора 7. Мост на Дунаву између Ковина и Смедерева, омогућава и бољу саобраћајну повезаност са источним делом Србије и Поморављем.

Вршачке планине, као туристички локалитет, представљају и компатибилни туристички простор са туристичким регионом Банатске планине у Румунији. Услед тога може се издвојити и посебна трансгранична природна целина Вршачких планина, која обухвата седам насеља на територији Румуније (Комориште, Какова, Варадиа, Мерчина, Врани, Чорте, Лацунаш) и девет насеља општине Вршац (Вршац, Мали Жам, Велико Средиште, Мало Средиште, Марковац, Месић, Јабланка, Гудурица и Сочица).

Туризам Вршачких планина

По својим карактеристикама, Вршачке планине се могу сврстати у излетничке, викендашке и спортско-рекреативне планине. С обзиром да Вршачке планине припадају категорији излетничких (викенд) и спортско-рекреативних планина, ова два вида туризма су и најзаступљенија. Викенд туризам је најзаступљенији у планинском делу, међутим овај вид туризма има стихијски карактер, те се угрожавају природно-географске особености простора. Према просторним планерима и туризмолозима, овај простор треба заштити и уредити према одговарајућим квалитетним садржајима. Треба извршити реконструкцију низа објеката, попут манастира Месић, запуштене каштеле, винарске подруме у Великом Средишту и Гудурици, планинарски дом и слично.

Близина међународног магистралног правца Београд–Темишвар, указује на развој транзитног туризма. Насеље Вршац као туристичко место са културно-историјским споменицима има развијену понуду културног туризма. Виноградарство, уз кулинарске специјалитете етнички мешовитог простора, условило је и могућности за развој гастрономског туризма. Традиција, фолклор, обичаји, стари начини привређивања, омогућили су развој манифестационог туризма („Вршачка берба грожђа“, „Златна јесен“, Фестивал фолклора „Вршачки венац“).

Начин привређивања, народно градитељство, гастрономија и географска локација појединих села Вршачких планина условили су и потенцијале за развој етно-руралног туризма, са селом Гудурица као центром руралног туризма. Природно-географске одлике Вршачких планина условиле су потенцијале за развој еколошког и ловног туризма. Манастир Месић и сакрални објекти у окружењу (Српске и Румунске православне цркве и Римокатоличке цркве), условили су и потенцијале за развој верског туризма.

На простору привредно-географске целине Вршачких планина се налазе смештајни капацитети: „Вила Брег” (пет звездица), хотел „Србија” (три звездице) и хотел „Турист” (две звездице), мотел „Ветрењача”, Пансион ЈАТ-а (три звездице), Геронтолошки центар, одмаралиште Дом Црвеног крста, Планинарски дом „Вршачко било” и приватни смештај у Вршцу. Смештајни капацитети су довољни за тренутну туристичку понуду. Међутим, појединим објектима је потребна реконструкција, побољшање квалитета услуга, стручно усавршавање кадрова.

Као већ профилисани туристички производи, на простору привредно-географске целине Вршачке планине, издвајају се „Пут вина”, „Стерији у походе” и Вршачке планине. Сви ови производи као и друге понуде из области излета и ђачких екскурзија, од 2000. године су представљени или

Туризам Вршачких планина

ће бити представљени путем штампаног материјала (флајери, банери, плакати, постери, водичи), електронским путем (интернет странице Вршца), ЦД и других носача информација. Публикације попут „Водича кроз Вршац“, као промотивни материјал који у себи садржи укупну туристичку понуду Вршца и Вршачких планина, као и брошуре „Пут вина Вршац–Гудурица“, јесу водичи који ће бити штампани и на страним језицима и дистрибуирани по земљи и иностранству, превасходно кроз туристичке сајмове и манифестације. У свим активностима Туристичке организације Вршац, Вршачке планине имају значајно место. Као једна од активности развоја туризма у 2006. години било је предвиђено и формирање туристичко-информативног центра на Вршачким планинама, који би био смештен у објектима у оквиру Вршачке куле, и још једног инфо-пункта у селу Гудурица, а који су коначно отворени за посетиоце почетком 2015. године.

Сличне природно-географске одлике, близина гравитационих зона, исте полифункционалне карактеристике условиле су да се истражи конкурентност Вршачких планина као туристичке дестинације. Функционална туристичка усмереност Фрушке горе и Вршачких планина је готово једнака. Међутим, постоје разлике према карактеру изражаности појединих њихових функција. Оне су резултат разлика у просторној величини планина, степену и карактеру заштите и туристичко-географском положају. Поменуте разлике су условиле и различиту туристичку вредност. За критеријум поређења узета је квалитативно-квантитативна метода процене туристичке конкурентности, по којој, на основу 16 индикатора, Фрушка гора има незнатно виши просек вредности туристичких параметара (72 бода) у односу на Вршачке планине (67 бодова).

Избор производа који ће чинити скуп туристичких производа овог врло специфичног простора, као и дефинисање међусобних приоритета у развоју појединих производа, представљају пресудна развојна стратешка питања на која треба понудити конкретне одговоре уколико Вршачке планине желе да се као туристичка дестинација успешно и на трошковно најрационалнији начин укључе у туристичко тржиште.

Сматрамо да су за Вршачке планине, као специфичан планински географски комплекс, позициониран у равничарском (панонском) простору посебно интересантни следећи туристички производи: излетнички туризам, спортско-рекреативни, еко-туризам, рурални, манифестациони, здравствени, пословни, верски, као и туризам специјалних интереса.

Значај ових производа за Вршачке планине као туристичку дестинацију у највећој мери произлази из чињенице да их у ширим размерама одликује

Туризам Вршачких планина

велики и константан обим тражње или динамична стопа раста тражње или велика просечна потрошња по дану боравка. У том смислу, продор овог простора на тржиште било ког од ових производа би се у великој мери позитивно одразио на данашњи број и структуру боравка, као и на остварену туристичку потрошњу.

Генерално посматрано, инвестициона стратегија коју би локална средина требало да спроводи, била би усмерена на реструктурисање, рехабилитовање и подизање квалитета већ постојећих објеката туристичке понуде у ужем и ширем смислу. То се не односи само на хотелске објекте, већ и на бројне комплементарне смештајне капацитете у друштвеном или државном власништву који се данас слабо и неадекватно користе услед запуштености и неприлагођености захтевима савремене тражње.

Овај простор мора да примени стратегију диференцирања туристичких производа у циљу представљања као дестинације која нуди различитост туристичких доживљаја. С обзиром да у свету постоји велики број дестинација које нуде природно окружење, лепе градове и разноврсне доживљаје, неопходно је потенцијалном туристи, који долази са удаљенијег подручја, објаснити предности доласка на Вршачке планине. Уколико се не нагласе постојеће специфичности и атрактивности ресурса, туристи ће доживети Вршачке планине као једноличне у односу на друге планине сличних карактеристика.

Главни атрибути маркетиншког плана, у складу са стратегијом развоја туризма Републике Србије, су следећи:

- Вршачке планине треба да имају властиту стратегију пословног портфеља, односно структуру туристичких производа;
- треба да имају властиту тржишну стратегију, односно стратегију наступа на тржишту;
- треба да имају имају специфичне маркетиншке програме.

Како би се побољшало актуелно стање, потребно је плански приступити спровођењу стратегија развоја туризма на овим подручјима и обезбедити умрежавање препознатих актера у туризму, као и омогућити њихову ефикаснију сарадњу. Препорука је да улогу носиоца развоја и координатора преузму локалне туристичке организације у сарадњи са локалним самоуправама, уз обезбеђивање активног учешћа свих заинтересованих страна који имају одређену улогу у туристичкој привреди на локалном и регионалном нивоу.

Туризам Вршачких планина

Имајући у виду све речено, може се закључити да су Вршачке планине традиционално и афирмисано туристичко подручје, доминантно излетничког карактера, те да се даљим развојем, планирањем и стратешким менаџментом може осигурати одрживи развој, а уз адекватне маркетиншке активности и већа посећеност и организованост туризма на овом простору.

SUMMARY

Vrsac mountains with their natural and social geographical characteristics represent a significant potential for tourism development, regarding the overall tourist offer of Banat, Vojvodina and Serbia. As borderline mountain range, they are located in the contact zone of the Serbian and Romanian ethnic groups, suggesting the multi-ethnicity of the space and the richness of anthropogenic tourist values. Tourism in this region is based on viniculture and ethnographic richness of the Vrsac mountains. This economic activity also has the potential to improve the overall economic development of this area.

Tourist geographic location of the Vrsac mountains is complex and complicated. The value of the geographical position of the Vrsac mountains, for tourism development perspective, should be seen in relation to the adjacent complementary values in Serbia (Special Nature Reserve and the tourism region of Banat sandstone, artificial reservoirs of Bela Crkva Lakes, Regional Nature Carska bara) and Romania (Banat Mountains), as well as the distance from the main contractive (tourist dispersion) zones.

Compared to Vojvodina region, the position of the Vrsac mountains is unfavorable due to the peripheral, border (marginal) position, as well as the inadequate and non-functional transport infrastructure networks. This is especially obvious in the contraction zone of Backa and Srem. Banat region as the contraction zone is in the immediate vicinity, while the position is regarded somewhat better, the road network is of poor quality. In relation to Belgrade as dispersion center, as it is the most important emissive tourist center in Serbia, geographic position of the Vrsac Mountains is regarded favorable. Due to international transit route Belgrade-Timisoara, to which Vrsac mountains are well connected with the route of the Pan-European Corridor 10 and the Danube River, it has transit role. Along the route also passes the transit route of the Pan-European river Corridor seven (the Danube). Danube bridge between Kovin and Smederevo, represents a better transport link of Vrsac mountains with the eastern part of Serbia and Pomoravlje.

Vrsac Mountains, as a tourist attraction, are also tourist area compatible with other tourist regions, especially the Banat Mountains in Romania. As a result, it can be associated with it, creating a special cross-border natural continent. The Vrsac mountain range includes seven villages on the territory of Romania (Komorište, Kakova, Varadia, Mercina, Vrana, Cort, Lacunaš) and nine settlements in Serbia, all in Vršac municipality (Vršac, Mali Žam, Veliko Središte, Malo Središte, Markovac, Mesić, Jablanka, Gudurica and Sočica).

Туризм Вршачких планина

According to its main characteristics, these mountains can be classified into excursion, weekend and sports – recreational tourist mountain. Vrsac mountains belong to the category of excursion – weekend and sports - recreational mountains as these types of tourist activities in this area are the most common. Weekend tourism is mostly represented in the lower mountainous areas. This type of tourism has been uncontrolled and its characteristics threatens the basic values of the natural geographical peculiarities of the area.

According to the spatial planners and tourism development experts, this area should be better protected and the appropriate quality of its contents should be ensured. There is a need to reconstruct a series of objects that exist in this area, that are considered to have some tourist values, such as Mesic monastery, abandoned castles and villas in Veliko Središte, the wine cellars in large centers and Gudurica village, authentic mountain homes, Vršac tower and the like. International road route Belgrade-Pančevo-Vršac-Timisoara, is connected to this area, indicating the potentials for the development of transit tourism.

In this area, tourist infrastructure is relatively developed, as there in the mountains are located some accommodation capacities, such as: hotel “Villa Breg”, hotel “Serbia” and hotel “Tourist”. Furthermore, there are also The Windmill Motel, Pensions JAT, Gerontology Center, Resort House of the Red Cross, The mountain lodge “Vršačko bilo” and some private rooms in Vršac and Gudurica. Accommodation capacities are regarded sufficient for the current tourist demand. However, some facilities require reconstructions, improvement of quality of service, professional training of staff and management.

As already profiled tourism products in this area stand out: town of Vrsac, the cultural routes “Wine Route”, tourist events „Vinage days”, Folklore Festival „The Wreath of Vršac” and Vrsac mountains. All of these products, as well as other elements of the tourist offer, are presented or will be presented through printed materials and electronic (internet sites of Vrsac), CD and other sources of information. Tourist Organization of Vrsac is the holder of a tourist promotional activities and the development of tourism in this region. In all the activities of the Organization Tourism Vrsac, Vrsac mountains play a significant role. As one example of the recent activities is the development of tourism and tourist - informative centers in the mountain region of Vrsac, the Vrsac tower was fully reconstructed and opened for tourists in April 2015.

We believe that the Vrsac Mountains, as a specific mountain geographical complex, located in the Pannonian plains area, is of special interest for the development of different tourism products: sports and recreation, eco-tourism,

Туризм Вршачких планина

rural, event, health, business, religious and tourism of special interest. □ According to the overall significance of the mentioned forms of tourism activities, Vrsac Mountains as a tourist destination stems from the fact that they are characterized by a large and constant volume of tourist demand. The dynamic growth rate of the demand or a large average tourist consumption per day is evident.

In this sense, tourist market exists for any of these products, and its promotion and further development would have a large positive impact on today's number and structure of residence, as well as realized tourist expenditure in this area. Generally speaking, the investment strategy that the local community should implement in order to improve tourism attractiveness, should be focused on the restructuring, rehabilitation and upgrading of the quality of existing infrastructure and tourist facilities in the area. This should enhance the tourist offer in the narrow and broad sense. This applies not only to the hotel facilities, but also to the numerous complementary accommodation capacities in private or state-owned facilities, which are not adequately used today due to the neglect and lack of adaptation for the modern tourist demand.

This space has to implement a strategy of differentiation in order to present itself to the tourism market as a destination that offers a variety of experiences. Considering that in the world there are a large number of destinations which offer similar natural environment, attractive cultural heritage and diverse experiences, it is necessary to explain to potential tourists the reason for coming to the Vrsac Mountains. Unless emphasizing the specific features, visitors could experience the Vrsac Mountains as uniform as compared to other mountains. □

Main characteristics of the development plan for the Vrsac Mountains as tourist destination, are the following:

- They should develop their own strategy for the business portfolio and structure of tourist products,
- The tourist infrastructure and accommodation facilities need to be enhanced, restructured and renovated,
- The organization and management at destination has to be significantly changed, in order to ensure efficiency and quality,
- The destination should have its own marketing strategy and specific marketing programs for each tourist product.

Туризм Вршачких планина

Vrsac Mountains are traditionally established tourist area, with predominantly excursion and weekend tourism characteristics. According to the further development plans, it is necessary that planning and strategic management is undertaken in order to ensure the sustainable development of the area. In order to improve the current situation, strategic plans for tourism development in these areas should be implemented and networking of identified stakeholders in tourism provided. Their effective cooperation and collaboration should be ensured. It is recommended that the role of carrier development coordinator and take the local tourist organization in cooperation with local governments. However, ensuring the active participation of all stakeholders who play a role in the tourism industry at local and regional level is essential. This can be achieved with adequate marketing activities and increased attendance and organization of tourism offer in this region.

ЛИТЕРАТУРА

- Ark van der L.A & Richards, G. (2006). Attractiveness of cultural activities in European cities: A latent class approach, *Tourism Management* 27: 1408–1413
- Арменски, Т. (2014). *Утицај имиџа и укупног задовољства у дестинацији на лојалности потрошача у туризму – пример Србије*, докторска дисертација, Депарتمان за географију, туризам и хотелијерство, ПМФ Нови Сад
- Backman, K. S., Backman, M. & Uysal, K. M. S (1995). Event tourism: An examination of motivations and activities, *Festival Management & Event Tourism* 3 (1): 15–24
- Бесермењи, С., Пивац, Т. & Јуришин, И. (2008). Туристички значај Галерије „Милан Коњовић” у Сомбору, *Зборник радова Географског института “Јован Цвијић” САНУ* 58: 87-104.
- Бјељац, Ж (1999). Туристичка регионализација Војводине, *Зборник радова Географског института “Јован Цвијић” САНУ*, 49, 177-190.
- Бјељац, Ж (2001). *Географски критеријуми туристичке регионализације*, Зборник радова са 14. Конгреса географа Југославије, Српско географско друштво Београд, стр. 301-306.
- Бјељац, Ж. (2001а). *Туристички потенцијали Баната* Зборник радова Симпозијума Југословенски Банат – историјска и културна прошлост, Нови Сад, Румунско друштво (фондација) за етнографију и фолклор из Војводине, стр. 26-34.
- Вјелјас, Ж. (2003). Geographic tourist values and event tourism interrelationship *Problems of Geography*, no 1–2 Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, pg.101–105.
- Вјелјас, Ж. (2005). *Структура становништва по вероисповести у југоисточном делу Баната*, Actele simposiionului „Banat trecut Istoric si cultural, Timisoara-Novi Sad, Resice 2002-2004, 53-62.
- Бјељац, Ж. (2006). *Теоријско-методолошке основе манифестационог туризма*, Посебна издања Географског института “Јован Цвијић” САНУ, књ.67.
- Бјељац, Ж. (2006а). Демографско кретање румунске популације у Војводини, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, св. 121, стр. 375-382.
- Бјељац, Ж. (2008). *Привредне туристичке манифестација у Србији*, зборник радова са Првог конгреса српских географа, СГД, Београд, књига 2, стр. 697-704.
- Бјељац, Ж. (2010). *Туристичке манифестације у Србији*, Посебна издања Географског института “Јован Цвијић” САНУ, књ.82
- Вјелјас, Ж. i Brankov, J. (2008). Tradicionalne likovne manifestacije kao deo turističke ponude Srbije, *Hotellink* 12: 135-142.

Туризам Вршачких планина

- Bjeljac, Ž., Brankov, J. & Lukić V (2011). The museums night event-demographic profile of visitors, *Forum Geographic*, vol 10 (2).
- Бјељац, Ж., Бранков, Ј. & Поповић Б. И. (2009). Туризам у неразвијеним просторима Србије *Зборник радова Географског института "Јован Цвијић" САНУ*, Београд, по 59 (2): 95–110.
- Bjeljac, Ž., Brankov, J. & Ćurčić, N. (2012). Tourism evaluation of IBA areas in the Serbian part of Banat *Forum geografic. Studii și cercetări de geografie și protecția mediului Volume XI, Issue 2 (12-12-2012)*, pp. 161-167 (7) (<http://dx.doi.org/10.5775/fg.2067-4635.2012.034.d>)
- Bjeljac, Ž., Brankov, J., Jovičić, D., Ćurčić, N. & Terzić, A. (2012). Valorization of natural and anthropogenic tourist potentials in underdeveloped regions of transition countries. *TTEM*, 8 (3), 1237-1250.
- Bjeljac, Ž., & Lukić, V. (2008). Migrations on the Territory of Vojvodina Between 1919 and 1948, *East European Quarterly*, Vol. 42, No 1, pp. 69-93.
- Бјељац, Ж. & Лукић, В. (2010). Становништво на простору привредно-географске целине Вршачких планина, *Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 131, Нови Сад, стр. 379-388*.
- Бјељац, Ж. и Поповић, Б. И. (2004). *Материјална база туризма на правцу Дунавско-моравског коридора*, Посебна издања Географског института "Јован Цвијић" САНУ, књига 65, Београд, стр. 94.
- Bjeljac, Ž. & Radovanović, M. (2003). Sports Events as a Form of Tourist Offer, as Relating to the Volume and Character of Demand, *Journal of Sport Tourism, Routledge*, vol. 8 (4), pp. 260–269.
- Bjeljac, Ž., Radovanović M. & Jovičić A. (2014), Eco-Paths as Part of Recreation Tourism in the Area of Southeast Europe and Models of Trans-Border Cooperation book of abstract, conference Irkutsk
- Bjeljac, Ž., Radovanović, M. & Mijović, D. (2003). *The situation and perspective of the high mountain tourism on the Balkan peninsula*, The development and potentials of ecotourism on Balkan peninsula, Geografski institut "Јован Цвијић" SANU, Beograd, Fakultet za turizam i hotelijerstvo, Ohrid, Geografski institut BAN, Sofija knj. 2, 129-132
- Бјељац, Ж., Ромелић, Ј. и Бранков, Ј. (2011). *Туризам на простору Вршачких планина*. Трећи конгрес српских географа, 12-13 октобар, Бања Лука. Зборник радова, 671-679.
- Бјељац, Ж., Терзић, А. и Ђурчић, Н. (2014). Туризмолошка валоризација нематеријалне културне баштине Србије, по Хилари Ду Крос методи, *Етноантрополошки проблеми*, 04/2014; 9(1), Филозофски факултет, Београд, стр. 195-217.
- Бјељац, Ж., Терзић, А., Бранков, Ј., Јовановић, А. и Петровић, М. Д. (2015). *Туризам Србије*, поглавље у монографији „Географија Србије“, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ (рукопис).

Туризам Вршачких планина

- Bjeljac, Ž. & Ćurčić, N. (2005). Ethnographic events in Vojvodina as part of tourist offer, *Geographica Panonica* no 9: 59-64, Departman for Geography, Tourism and Hotel Industry, Nature sciences faculty, University Novi Sad
- Bjeljac, Ž. & Ćurčić, N. (2006). Tourism in the Serbian, Romanian and Hungarian Borderline area as part of cross border cooperation, *Geographica Panonica* 10: 73-77.
- Bjeljac, Ž. & Ćurčić, N. (2010) Turizmološka valorizacija etnografskih manifestacija u Srbiji; *Etnoantropološki problemi* 5 (3), Filozofski fakultet, Beograd, str. 227-242.
- Бранков, Ј. (2010). *Еколошки туризам у заштићеним објектима природе у Банату*, Посебна издања Географског института "Јован Цвијић" САНУ, књига 81.
- Бранков, Ј., Бјељац, Ж. и Поповић, Б. И. (2009). Туристичка манифестација „Косидба на Рајцу”, Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, 59(1): 75-92.
- Бугарски, Д. и Томић, П. (1987). *Климатске прилике Вршица и околине*, Матица српска, Нови Сад.
- Бугарски, Д., Царић, Н., Кицошев, С., Томић, П., Ромелић, Ј., Плавша, Ј., Ћурчић, С. и Јовановић, Г. (1995). *Општина Вршац*, Географске монографије војвођанских општина, Институт за географију, ПМФ Нови Сад.
- Bursać, M. i Bjeljac, Ž. (2001). *Turistička regionalizacija jugoslovenskog dela Banata*, Zbornik radova sa naučnog skupa "Jugoslovenski Banat, istorijska i kulturna prošlost", Rumunsko društvo (fondacija) za etnografiju i folklor, Novi Sad, str. 100-105.
- Букуров, Б. (1950). *Вршачке планине – прилог географији Војводине*, научна издања Матице српске, књига 5, Нови Сад
- Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination in future, *Tourism management* 21: 97-116.
- Vujović, S. (2006). Antropogene vrednosti i elementi kulture u funkciji materijalne osnove turizma. *Turizam*, Novi Sad, 10; 81 -84
- Војиновић, Х. (2011). *Српска слава или крсно име*, (www.rasko.bogoslovlje/vojinovic)
- Vujičić, M. D., Vasiljević, D. A., Marković, S. B., Hose, T. A. Lukić, T., Hadžić, O. & Janičević, S. (2011). Preliminary Geosite Assessment Model (GOM) and its Application on Fruška Gora Mountain, Potential Geotourism Destination, of Serbia. *Acta geographica Slovenica* 51 (2), 361-377.
- Покрајински завод за заштиту природе (2011). *Споменик природе „Градски парк у Вршицу“*, студија заштите – Предлог за заштиту парка као заштићеног подручја од великог значаја, друге категорије, Нови Сад.

Туризам Вршачких планина

- Покрајински завод за заштиту природе (2012). *Заштићено станиште „Мали вршачки рит“*, предлог за стављање под заштиту као заштићеног подручја 3. категорије, студија заштите, Нови Сад.
- Давидовић, Р., Миљковић, Љ. и Ристановић, Б. (2003). *Рељеф Баната*, Нови Сад: Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- Dragičević, V. (2006). Sportsko-rekreativni sadržaji u turizmu Durmitora, *Turizam* 10, 28-29.
- Dwyer, L. & Kim, Chulwon (2010). Destination Competitiveness: Determinants and Indicators, *Current issues in tourism*, 6 (5): 369-414. DOI: 10.1080/13683500308667962
- Зеремски, М. (1967). Алибунарска депресија, прилог генезе облика са посебним освртом на његову палеоморфоструктуру и савремена тектонска кретања, *Зборник Матице српске за природне науке*, св. 35, Нови Сад
- Зеремски, М. (1972). Јужнобанатска лесна зараван (прилог регионалној геоморфологији Војводине из аспекта егзо и ендодинамичких процеса), *Зборник Матице српске за природне науке*, св. 43, Нови Сад
- Зеремски, М. (1985). *Геоморфологија Вршачких планина*, Монографије Вршачких планина, Матица српска, Одељење за природне науке, Нови Сад.
- Zouros, N.C. (2007). Geomorphosite assessment and management in protected areas of Greece Case study of the Lesvos island – coastal geomorphosites. *Geographica Helvetica* 62-3. Basel.
- Јовичић, Д. и Бранков, Ј. (2009). Туристичке атракције – кључни елементи туристичке ресурсне основе, *Гласник Српског географског друштва*, 89 (1) 3-12, Београд.
- Јовичић, Д. (2008). *Увод у туризмологију и туристичку географију*. Београд.
- Јовичић, Ж. (1989). *Србија – географска стварност и визија*. Београд.
- Јовановић, Р., Бјелац, Ж., Миљковић, О. и Терзић, А. (2013). *Аутентичност у културном туризму – дворци Војводине*, Зборник радова са скупа поводом обележавања 20. годишњице Географског друштва Републике Српске, Бањалука 293-302
- Кісошев, S. (2005). *Vršačke planine – географски положај и границе*, Zbornik radova sa naučnog skupa “Banat, istorijska и kulturna prošlost”, Editura Marinesa, Timisoara-Novi Sad-Resite, 76-84
- Кораћ, Ј. (2000). *Споменик природе „Градски парк“ у Вршцу – Предлог за стављање под заштиту као природно добро од великог значаја*, Завод за заштиту природе Србије, Београд, Одељење у Новом Саду.
- Krippendorf, J. (1987). *The Holiday Makers - Understanding the Impact of Leisure and Travel*, London, Heinemann.

Туризам Вршачких планина

- Leask, A. (2010). Progress in visitor attraction research: Towards more effective management, *Tourism Management*, 31, 155-166.
- Мариноски, Н. (2002). *Туризам као фактор на интеграција*, Зборник са научног скупа "Туризам без граница", Стопански факултет, Југозападни универзитет "Н.Рилски", Благоевград, стр.12-18.
- Милекер, Ф. (1887). *Повесница слободне краљевске вароши Вршица*, Народни музеј, Вршац.
- Миликер, Ф. и др. (1928). *Историјски преглед Подунавске области* (Банатски део написао Феликс Миликер), Народни музеј, Вршац.
- McKerchner, B., Ho, S.Y.P. & Cros H. du (2005). Relationship between tourism and cultural heritage management: nevidence from Hong Kong, *Tourism Management*, 26, 539-548.
- Murphy, P., Pritchard, M. P. & Smith, B. (2000). The destination product and its impact on traveller perceptions. *Tourism Management*, 21, 43-52.
- Nogawa, H., Yamaguchi, Y. & Hagi, Y. (1996). An empirical research on Japanese sport tourism in sport-foral-events: case studies of a single-night event and multiple-nigh event, *Journal of Travel Research* 35(2), pp.45-55.
- Pan, B. B. & Li X, R. (2011). The long tail of destination image and online marketing. *Annals of Tourism Research*, 38 (1), 132-152.
- Pandžić, A (2007). *Reprezentativna kulturna baština Vojvodine. Dvorci, kašteli, letnjikovci* Beograd: Admiral books
- Pereira, P., Pereira, D. & Caetano Alves, M. I. (2007). Geomorphosite assessment in Montesinho Natural Park (Portugal). *Geographica Helvetica*, 62, Basel.
- Петровић, М. Д. (2014). *Квалитет агротуризма Војводине и његов утицај на ставове локалног становништва*, докторска дисертација, Депарتمان за географију, туризам и хотелијерство, ПМФ, Нови Сад.
- Pralong, J.P. (2005). *A method for assessing the tourist potential and use of geomorphological sites*. Géomorphologie. Relief, processus, environnement 3. Paris
- Plavša, J. i Romelić, J. (1992). Mogućnosti razvoja turizma Vršачких planina, *Zbornik radova Instituta za geografiju PMF, Novi Sad*, 22, str.75-81.
- Reynard, E., Fontana, G., Kozlik, L. & Scapozza, C. (2007). A method for assessing „scientific" and „additional values" of geomorphosites. *Geographica Helvetica*, 62-3, Basel.
- Romelić, J. i Bjeljac, Ž. (1997). Sportske manifestacije u Vojvodini kao oblik turističke ponude i njen odnos prema obimu i karakteru tražnje, *Turizam*, 1, 90-95.
- Ромелић, Ј. и Ђуричић Ј. (1992): Облици и ефекти испољавања пограничних веза и малограничног промета у насељима јужног Баната, *Зборник радова Географског факултета*, 40: 107-112, Београд.

Туризам Вршачких планина

- Romelić, J. i Plavša, J. (1998). Uticaj izletničko-rekreativnih kretanja na prirodnu osnovu receptivnog prostora južnog Banata, *Turizam*, 2: 36-45, Novi Sad.
- Ромелић, Ј., Плавша, Ј. и Стојановић, В. (2005). *Гудурица, дестинација екоруралног туризма*, Идејни пројекат, Департман за географију, туризам и хотелијерство, ПМФ, Нови Сад.
- Ромелић, Ј., Пивац, Т. и Кошић, К. (2006). Туристичка валоризација старог градског језгра Новог Сада по моделу Х.Ду Крос, *Гласник Српског географског друштва*, 86 (2), 251-260.
- Romelić, J. i Tomić, P. (2001). Uticaj tranzitnih kretanja na lokaciju i razmeštaj objekata materijalne baze turizma u Vojvodini. *Turizam*, 5/2001, PMF, Institut za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, str. 96-98.
- Romelić, J., Nagy, I. & Bjeljac, Ž. (2010). Degradation Processes in Rural Borderline Settlements in the Region of Vršac Mountains *Journal of Geographical Institute „Jovan Cvijic” SASA, Belgrade* 60 (1), 1-15.
- Romelić, J., Galambos, A. & Galambos, T. (2011). *Function and Geographic Layout of Houses for Rest and Recreation on Vršac Mountains*, Contemporary Trends in Tourism and Hospitality, 2011 Collection of Papers „Via Danube, the Main Street of Europe”, Faculty of Science Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Novi Sad.
- Sarra, A., Zio, di S. & Cappucci, M. (2015). A quantitative valuation of tourist experience in Lisbon, *Annals of Tourism Research*, 53, 1-16.
- Stankov, U. (2006). Sportsko-rekreativni turizam Novog Sada, *Turizam*, 10, 130-131.
- Surd, V. & Cocean, P. (1996). *Tourist regionalization of Romania*, Collection of paper from conference “Tourist potentials of Yugoslavia”, Novi Sad, 199-202.
- Станковић, С. М. (1998). Географске основе туристичке валоризације *Гласник Српског географског друштва*, Београд 72 (1) 33-42
- Станковић, С. М. (2002). Потенцијали планина у функцији туризма. *Гласник Српског географског друштва* 82(2) 67-86
- Станковић, С. М. (2008). *Туристичка географија*. Београд: Завод за уџбенике.
- Туторов, М. (2001). *Банатска рапсодија*, Нови Сад.
- Ћурчић, Н., Bjeljac, Ž. i Pavlović, N. (2008). *Turistička valorizacija književnih manifestacija u Vojvodini*, Zbornik radova sa naučnog skupa Savremene tendencije u turizmu, hotelijerstvu i gastronomiji Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, PMF, Novi Sad, str. 69-74.
- Ђурчић, С. (1996). *Број становника Војводине*, Матица српска, Нови Сад.

Туризам Вршачких планина

Хацић, О., Стојаковић, Г., Херман-Милинковић, К., Ванић, Т. и Ивановић, И. (2005). *Културни туризам*. Нови Сад: Департман за географију, туризам и хотелијерство, ПМФ.

Хил, С. (1940). *Статистика туриста у Дунавској бановини*, Културно-просветни преглед Дунавске бановине, Нови Сад.

Hyounggon, K., Chia-Kuen, C. & O'Leary, T. J. (2007). Understanding participation patterns and trends in tourism cultural attractions, *Tourism Management*, 28: 1366–1371.

Cross H. du (2000). Planing for sustainble Cultural Heritage Tourism in Hong Kong, *Final report to the Lord Wilson Heritage Trust Council, SAR*

Cooper, C., Fletcher, J., Gilbert, D., Shepherd, R. & Wanhill, S. (1998). *Tourism: Principles and practices*, (2nd ed.). England: Addson-Wesley, Longman.

Подаци добијени у Одељењу за урбанизам и стамбено комунално уређење СО Вршац.

Покрајински завод за заштиту споменика културе (<http://www.pzzzsk.rs/>)

Закон о културним добрима Службени гласник Републике Србије, бр.71/94

Просторни план општине Вршац (2006)

Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији, 2011, Београд, Републички завод за статистику (<http://www.stat.gov.rs>)

Планинарско смучарско друштво „Вршачка кула“
(<http://www.psdkulavrsac.com/transverzala.htm>)

Razvoj turizma južnobanatskog područja, (1972) Institut za ekonomiku investicija, Beograd

Регипнални просторни план Аутономе покрајине Војводине за период до 2020. године (2011), Завод за урбанизам Војводине, Нови Сад

Статистички годишњаци Републике Србије, 2004-2014, Туризам, Преглед по општинама, Републички статистички завод, Београд

Веб-сајтови:

Туристичка организација општине Вршац (<http://www.to.vrsac.com>)

МТВ трка Вршачки изазов 2012 - Sportski kalendar (<http://www.savremeni sport.com>)

<http://www.lovaacki-savez-srbije.org>

<http://vrsacplus.com>

<http://www.vrsackivenac.org.rs>

Туризам Вршачких планина

<http://www.vrsac.com>

<http://www.gea.org.rs>

<http://evrsac.rs/index.php/vesti/item/4972-vrsacka-kula-ce-biti-otvorena-za-posetioce-15-maja>

<http://noc-pozorista.rs>

<http://www.nocmuzeja.rs/>

<http://www.lovacki-savez-srbije.org>.

<http://www.manifestacije.com>

<http://www.srbijasume.rs/>

www.selo.com

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

338.48 (497.113)

БЈЕЉАЦ, Жељко, 1963-

Туризам Вршачких планина / Жељко Бјељец,
Јован Ромелић. - Београд :

Географски институт "Јован Цвијић" САНУ,
2015 (Београд : Colografix). -

141 стр. : граф. прикази, табеле ; 25 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија:
стр. 134-141. - Summary.

ISBN 978-86-80029-65-8

1. Ромелић, Јован [аутор]

а) Туризам - Вршачке планине

COBISS.SR-ID 217181452